

Борисенко Н. М.

**ЛЮДИНА І СВІТ
З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

**Навчально-методичний
посібник**

Борисенко Н. М.

ЛЮДИНА І СВІТ З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Навчально-методичний посібник

Херсон - Айлант -2016

УДК 373.3016.+37.017.7:373.3
Б82

*Схвалено НМР ХДУ
Протокол № 4 від 16 квітня 2014р.*

*Рекомендовано до друку Вченою радою ХДУ
(протокол № 4 10 від 27 квітня 2015р.)*

Укладач: Борисенко Н.М., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-математичних дисциплін та логопедії.

Рецензенти:

Ігнатенко М.М., професор, доктор історичних наук, Київський національний університет ім. Бориса Гринченка;
Кузьмічова О.А., кандидат філософських наук, Херсонський аграрний університет;
Стребна О.В., доцент, кандидат педагогічних наук, Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради

Борисенко Н.М.

Б82 Людина і світ з методикою навчання: теорія і практика: Навчально-методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2016. – 186 с.

ISBN 978-966-630-126-3

ISBN 978-966-630-126-3 ©

Борисенко Н.М., 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	6
ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ	8
Тема 1. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛЮДИНУ ТА СВІТ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	10
ТЕМА 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	66
ТЕМА 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	105
КОНТРОЛЬ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЛЮДИНА І СВІТ З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ»	133
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ	149
ДЕРЖАВНІ ВИМОГИ ДО РІВНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ З ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»	154
ГЛОСАРІЙ	157
ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ ТА СТУДЕНТІВ	170
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	184

ПЕРЕДМОВА

Стратегічні завдання розбудови системи вищої освіти зумовлюють необхідність розв'язання наукових і практичних проблем, пов'язаних з професійною підготовкою майбутнього вчителя початкової школи у процесі його професійного становлення.

Формування громадянської та професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи є надзвичайно актуальним. У світлі останніх подій, що збурили українське суспільство, соціальна значущість процесів національного самовизначення та формування громадянської позиції майбутнього фахівця у галузі освіти не викликає сумніву.

Навчальний посібник «Людина і світ з методикою навчання: теорія і практика» має на меті підготовку майбутнього вчителя початкової школи до викладання навчальної дисципліни «Я у Світі» відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти.

Навчальний посібник складається з розділів, що охоплюють теоретичний курс, практичну підготовку та завдання для перевірки засвоєних знань. Окрім того, представлено глосарій, який допоможе оволодіти термінологічними основами системи громадянської освіти. Вивчення дисципліни «Людина і світ з методикою навчання» передбачає комплексне використання різноманітних методів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів, що сприяють розвитку творчих засад особистості майбутнього фахівця початкової освіти.

З метою формування професійних компетенцій особлива увага у посібнику приділяється інноваційним методам навчання, що забезпечують комплексне оновлення педагогічного процесу, а саме: комп'ютерній підтримці, впровадженню інтерактивних методів навчання (робота в малих групах, мозковий штурм, ситуативне моделювання, опрацювання дискусійних питань), моделюванню тих ситуацій реальних протиріч та утруднень що трапляються у професійній діяльності вчителя початкової школи. Саме останні використовуються в досвіді прийняття рішень стосовно вибору способу діяльності на уроках «Я у світі» у початковій школі.

Отримання студентами опосередкованого і безпосереднього досвіду соціальної взаємодії відбувається під час лекційно-семінарського навчання та виробничої практики. Важливою умовою формування громадянської компетентності є трансформація зовнішніх мотивів і стимулів у внутрішні мотиви студентів, які сприяють формуванню навичок навчальної діяльності без зовнішнього контролю.

У посібнику пропонуються такі методи усного і письмового контролю знань та вмінь студентів з дисципліни, що сприяють підвищенню мотивації до навчально-пізнавальної діяльності: проведення залікових фрагментів уроків, перевірка повідомлень, презентації уроків, виконання контрольних робіт, практичних та тестових завдань.

Навчально-методичний посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, які навчаються за планом підготовки бакалавра спеціальності 013 Початкова освіта.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Головною метою громадянської освіти в Україні є виховання людини, визначальною характеристикою якої має бути громадянськість – інтегрована якість, що вможливує почуття моральної, соціальної та юридичної дієздатності й захищеності, передбачає усвідомлення власної ролі в житті суспільства, активне прагнення вдосконалення його згідно з моральними нормами та цінностями. У документах Верховної Ради України («Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.)», «Концепція громадянського виховання», «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті») обґрунтовано необхідність удосконалення процесу громадянської освіти та виховання.

Предметом вивчення дисципліни «Людина і світ з методикою навчання» є теоретичні та методичні основи викладання навчального предмету «Я у світі» освітньої галузі «Суспільствознавство» відповідно до змістових ліній Державного стандарту загальної початкової освіти.

Мета навчальної дисципліни – підготовка майбутнього вчителя початкової школи до викладання навчального предмету «Я у світі» освітньої галузі «Суспільствознавство» відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, формування соціальної та професійної компетентності фахівця у галузі початкової освіти.

Навчальний курс «Людина і світ з методикою навчання» базується на основних принципах світоглядної освіти – людиноцентризмі, системності, цілісності, синтетичності, відкритості, поєднанні локального і глобального, стимулюванні розвитку й саморозвитку особистості і здатен забезпечити формування світоглядної культури майбутнього вчителя початкових класів, якщо базуватиметься на реалізації таких **завдань**:

Методологічних: виділення та засвоєння студентами провідних світоглядних ідей, положень, що складають основу системи світорозуміння, визначають ставлення людини до природи, суспільства, самої себе, актуалізація різних способів розуміння, мислення, логіки і встановлення між ними діалогічної взаємодії.

Теоретичних: розширення знань студентів про єдиний процес історичного розвитку, що охоплює природу та суспільство і осягнення їх сенсу на основі різних способів пізнання; знайомство студентів з новітніми ідеями та гіпотезами, щодо важливих питань сучасного суспільствознавства, формування розуміння фундаментальної єдності у системі людина - природа - суспільство – Всесвіт.

Виховних: засвоєння аксіологічно обґрунтованих орієнтирів, що відповідають новим умовам соціального буття; формування світоглядної позиції щодо природи, людини, суспільства, корекція поглядів, цінностей, установок, виховання соціальної компетентності, світоглядної толерантності, організації цінісно-орієнтаційної діяльності майбутніх вчителів під час проведенні уроків курсу «Я у світі».

Практичних: формування громадянської, соціальної та професійних компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності та соціальної адаптації.

Студенти мають знати:

- провідні світоглядні ідеї, положення, що складають основу системи світорозуміння, визначають ставлення людини до природи, суспільства, самої себе;
- аксіологічні засади формування громадянської компетентності учнів початкової школи;
- освітні, розвивальні та виховні цілі навчального предмету «Я у світі», та його місце в системі початкової школи;
- усвідомлювати фундаментальну єдність у системі «людина - природа - суспільство – Всесвіт»;
- методи та технологічні прийоми навчання учнів в процесі вивченні курсу «Я у світі».

Студенти мають вміти:

- визначати педагогічні (освітні, розвивальні, виховні) цілі в реальних педагогічних ситуаціях курсу «Я у світі»;
- визначати оптимальну макроструктуру уроку відповідно до теми та педагогічної ситуації;

– визначати тип уроку та розробляти методика організації проведення уроків всіх типів, складати структурно-логічні схеми та розробляти детальні конспекти уроків курсу «Я у світі»;

– самостійно створювати модульні уроки з курсу «Я у світі», обґрунтовувати ефективність вибору засобів наочності відповідно до дидактичної мети та застосувати вибрані засоби наочності у процесі навчання;

– встановлювати взаємозв'язки між різними формами організації процесу навчання та виховання в межах курсу «Я у світі» освітньої галузі «Суспільствознавство» в початкових класах, аналізувати зміст підручників і навчально-методичних посібників;

– залучати до змісту курсу знання, що відображають всі види соціального досвіду;

– надавати змісту курсу особистісно-ціннісне спрямування, при необхідності мінімізувати зміст, виділяти в певній частині змісту громадянської освіти елементи знань та навичок, якими оволодівають молодші школярі;

– ефективно управляти процесом формування знань та навичок в реальних педагогічних умовах, обирати оптимальні методи навчання у конкретних педагогічних ситуаціях цілісного процесу громадянської освіти;

– виражати власну соціальну позицію щодо природи, людини, суспільства, світу;

– вміти моделювати культурні та статево-рольові стандарти поведінки учнів початкової школи у різних ситуаціях, організувати пізнання школярами своїх можливостей;

– організувати цінісно-орієнтовану та творчу діяльність молодших школярів, використовувати педагогічні технології розвитку та сприяти становленню в учнів початкової школи різних способів мислення;

– сприяти розвитку духовно-практичного ставлення до дійсності, відпрацьовувати комунікативні навички, та навички аналітичного, критичного мислення, відповідального вибору способу поведінки або педагогічних дій.

Міждисциплінарні зв'язки: навчальний предмет «Людина і світ з методикою навчання» є інтегрованим на основі дидактичних та методичних знань курсом, що ґрунтується на науково-філософській основі та базових знаннях методик та технологій початкового навчання. Засвоєння змісту таких дисциплін як «Філософія», «Політологія», «Культурологія», «Народознавство», «Сучасна українська мова з практикумом», «Методика навчання освітньої галузі «Мистецтво»», «Історія України», «Україна в Європі та світі» сприяє формуванню у студентів найбільш значущих для українського народу та світової спільноти цінностей, таких як свобода, рівність, справедливість, толерантність. Філософське осмислення та світоглядне узагальнення конкретно-наукового матеріалу сприяють формуванню методичних навичок, таких як уміння планувати й застосовувати методи і прийоми стимулювання почуттів обов'язку і відповідальності, почуття власної гідності, здатності до самосвідомості й самовиховання як першооснови громадянської активності учнів початкової школи.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Теоретико-методологічні засади побудови курсу «Людина і світ з методикою навчання». Предмет, завдання та структура курсу як навчальної дисципліни. Методи та прийоми реалізації завдань громадянської освіти. Принципи громадянської освіти.

Основні світоглядні категорії навчальної дисципліни «Я у світі». Світогляд як найвища форма самоусвідомлення. Культурне значення, подібність і національні особливості міфології. Особливості релігійного світогляду, релігійна картина світу. Наукова картина світу. Філософська картина світу. Природа і суспільство. Як людина пізнає світ. Оцінки і цінності. Цілі і цінності сучасної шкільної освіти (галузь «Суспільствознавство»). Єдність та відмінність природи та суспільства. Сучасна картина світу. Світ, його властивості і будова. Світ та Всесвіт. Взаємодія природи та суспільства в процесі історичного розвитку. Світ і Всесвіт, людина очима філософів. Розвиток філософської думки на Україні. Особливості формування уявлень про світ у початковій школі.

Проектування змісту та основні принципи побудови курсу «Я у світі». Виховне і розвивальне спрямування змісту програми «Я у світі». Освітня галузь «Я у світі» в системі початкового навчання. Сутність понять «громадянська освіта», «громадянська компетентність» та «громадянськість». Місце навчального предмету «Я у світі» у концепції національної школи. Основні нормативні документи, що регламентують завдання галузі «Суспільствознавство» та навчального предмету «Я у світі». Планування роботи вчителя. Педагогічні технології навчання в галузі «Суспільствознавство». Інтерактивні технології навчання в галузі «Суспільствознавство» початкової школи.

Реалізація змісту теми «Людина і світ». Особливості вивчення теми «Як людина пізнає світ», «Винаходи людства». Специфіка побудови структури уроків курсу, особливості. Освітні та виховні технології в реалізації завдань курсу. Ціннісні виміри людського життя. Смерть і безсмертя. Соціальний час. Особистість і час, біологічні ритми. Розвиток уявлень про виникнення людини. Специфіка формування уявлень про біоритми та режим дня, планування часу в курсі початкової школи «Я у світі». Методика проведення уроків «Цінність людського життя», «Хочеш бути щасливим – не будь лінивим».

Реалізація змісту теми «Людина». Феномен людського життя. Людина як особистість. Особистість, мета особистості, рівень її домагань і самооцінка. Методика формування знань про людину як особистість в курсі «Я у світі» початкової школи. Природні, соціокультурні виміри людського життя. Методика вивчення теми «Людське «Я» – основа характеру людини». Людина: емоції, фізіологія. Здоров'я. Творчість. Вибір життєвого шляху. Методика вивчення теми «Як досягти успіху» - умови успіху.

Душевне життя та духовність людини. Співвідношення духовного і тілесного. Почуття, інтелект воля. Ідеали в житті людини. Правда, хиба істина. Прекрасне і потворне. Духовне життя і духовність людини. Почуття, інтелект, воля. Честь, совість, гідність. Віра, надія, любов як духовно-практичні виміри людини. Добро і зло. Повнота життя і щастя. Методика формування уявлень про людські чесноти в курсі початкової школи «Я у світі». Методика конструювання уроку навчальної дисципліни «Я у світі» в початковій школі. Використання програмних засобів навчання на уроках курсу «Я у світі». Використання літературної спадщини В. Сухомлинського на уроках «Я у світі» початкової школи.

Людина і природа. Особливості формування уявлень про красу природи в курсі «Я у світі» початкової школи. Здоровий спосіб життя людини. Методика формування екоцентричного світогляду в учнів початкової школи.

Людина і культура. Поняття культури. Матеріальна і духовна культура. Культура і цивілізація. Історичність культури. Спадкоємність, традиції. Національне і загальнокультурне в культурі. Культура українського народу. Багатоманітність та взаємодія культур. Культура особистості. Наукові та технічні досягнення українського народу. Мистецтво України. Народне мистецтво. Методика формування культурологічних знань в межах дисципліни «Я у світі». Використання народознавчого матеріалу на уроках «Я у світі». Методика формування бережливого ставлення до природи, пам'яток історії та культури. Технології особистісно-орієнтованого навчання в освітній галузі

«Суспільствознавство» початкової школи. Реалізація історико-краєзнавчого компонента в процесі громадянського виховання.

Реалізація змісту теми «Людина серед людей». Суспільне життя людини. Спілкування та його роль у житті людини. Сім'я. Культура і мистецтво спілкування. Роль етносу. Рід, плем'я, народність, нація. Типи української системи цінностей. Традиції і обряди як основні засоби формування української ментальності. Основні елементи культури. Людина та інформаційна культура. Людина і наука. Людина і мистецтво. Людина і слово. Людина і релігія. Спілкування людини з людиною. Людина і культура спілкування. Людина і освіта. Реалізація історико-краєзнавчого компонента в процесі громадянського виховання. Особливості змісту та структури уроків «Я у Світі» початкової школи.

Реалізація змісту теми «Людина в суспільстві». Політичні засади людського існування. Політика і влада. Людина в групі. Державний устрій України. Державні символи. Правовий статус особистості і правова держава. Територія і кордони України, адміністративний поділ, історико-географічні назви територій України та їх походження. Національні меншини на території України. Права та обов'язки людини громадянина України. Права дитини. Обов'язки дітей. Джерела дитячих прав. Технології формування правосвідомості в початковій школі. Правосвідомість і правова культура. Вплив інформаційного суспільства на розвиток правосвідомості учнів початкової школи.

Використання прийомів розвитку критичного мислення в процесі формування правосвідомості в початковій школі.

Методика проведення уроків «Правила життя в суспільстві», «Основні правопорушення серед дітей». Методика формування правосвідомості в межах курсу «Я у світі» початкової школи. Використання на уроках «Я у світі» початкової школи світової та української літературної спадщини. Громадянська спрямованість уроків початкової школи, реалізація міжпредметних зв'язків в процесі громадянського виховання.

ТЕМА 1. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛЮДИНУ ТА СВІТ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Програмовий зміст: Теоретико-методологічні засади побудови курсу «Людина і світ з методикою навчання». Принципи громадянської освіти. Методи та прийоми реалізації завдань громадянської освіти в початковій школі.

Основні світоглядні категорії навчальної дисципліни «Я у світі». Світогляд як найвища форма самоусвідомлення. Культурне значення, подібність і національні особливості міфології. Особливості релігійного світогляду, релігійна картина світу. Наукова картина світу. Філософська картина світу. Природа і суспільство. Як людина пізнає світ. Оцінки і цінності. Єдність та відмінність природи та суспільства. Сучасна картина світу. Світ, його властивості і будова. Світ та Всесвіт. Взаємодія природи та суспільства в процесі історичного розвитку. Світ і людина очима філософів. Розвиток філософської думки на Україні. Цілі і цінності сучасної шкільної освіти (галузь «Суспільствознавство»). Особливості формування уявлень про світ та людину в початковій школі.

Проектування змісту та основні принципи побудови курсу «Я у світі». Виховне і розвивальне спрямування змісту програми «Я у світі». Освітня галузь «Я у світі» в системі початкового навчання. Сутність понять «громадянська освіта», «громадянська компетентність» та «громадянськість». Місце навчального предмету «Я у світі» в концепції національної школи. Основні нормативні документи, що регламентують завдання галузі «Суспільствознавство» та навчального предмету «Я у світі». Планування роботи вчителя. Педагогічні технології навчання в галузі «Суспільствознавство». Інтерактивні технології навчання в галузі «Суспільствознавство» початкової школи.

Реалізація змісту теми «Людина і світ». Особливості вивчення теми «Як людина пізнає світ», «Винаходи людства». Специфіка побудови структури уроків курсу, особливості. Ціннісні виміри людського життя. Смерть і безсмертя. Особистість і час, біологічні ритми. Розвиток уявлень про виникнення людини. Специфіка формування уявлень про біоритми та режим дня, планування часу в курсі початкової школи «Я у світі». Методика проведення уроків «Цінність людського життя», «Хочеш бути щасливим – не будь лінивим».

Реалізація змісту теми «Людина». Феномен людського життя. Людина як особистість. Особистість, мета особистості, рівень її домагань і самооцінка. Методика формування знань про людину як особистість в курсі «Я у світі» початкової школи. Природні, соціокультурні виміри людського життя. Методика вивчення теми «Людське «Я» – основа характеру людини». Людина: емоції, фізіологія. Здоров'я. Творчість. Вибір життєвого шляху. Методика вивчення теми «Як досягти успіху» - умови успіху».

Методика формування уявлень про людські чесноти в курсі початкової школи «Я у світі». Душевне життя та духовність людини. Співвідношення духовного і тілесного. Почуття, інтелект воля. Ідеали в житті людини. Правда, хиба істина. Прекрасне і потворне. Духовне життя і духовність людини. Почуття, інтелект, воля. Честь, совість, гідність. Віра, надія, любов як духовно-практичні виміри людини. Добро і зло. Повнота життя і щастя. Методика конструювання уроку навчальної дисципліни «Я у світі» в початковій школі. Використання програмних засобів навчання на уроках курсу «Я у світі». Використання літературної спадщини В. Сухомлинського на уроках «Я у світі» початкової школи.

Особливості формування уявлень про красу природи в курсі «Я у світі» початкової школи. Особливості формування екоцентричного світогляду учнів початкової школи.

Лекція 1. ЗАВДАННЯ КУРСУ «ЛЮДИНА І СВІТ З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ»

План

1. Національна доктрина розвитку освіти в Україні про цінності громадянської освіти та виховання.

2. Цілі і цінності сучасної шкільної освіти (галузь «Суспільствознавство»). Загальні цінності XXI ст.

3. Предмет, завдання навчальної дисципліни «Людина і світ з методикою навчання»
4. Професійна компетентність майбутніх вчителів початкової школи у галузі громадянського виховання.

Рекомендована література:

1. Аза Л.А. Формування духовної культури студентської молоді/ Л.А. Аза, Н.А. Бегека, В.І. Казачков.-К.:Вища школа, 1990.- С. 51, 58-59.
2. Асташова Н.А. Актуальные основы педагогической аксиологии / Н.А.Асташова // Педагогіка - 2002. - № 8. - С. 28.
3. Бібік Н.М. Ілляш М.М. / Н.М. Бібік Зростаємо громадянами. Розповідь про Конституцію [навч.посібник] / К.: Веселка, 2000. – 87с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
5. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика / В.С. Крисаченко. - К.: Заповіт, 1996. - 352 с.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.:Освіта, 2012. – 392.
7. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт.2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 - 5.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко . – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.
9. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
10. Ушинський К.Д. Про народність у громадянському вихованні: Рідне слово. Вибрані пед. твори: У 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 342-346.
11. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. — К.: Ваклер, 1996. — С. 360-421

Головна мета української освіти — створити умови для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства; сприяти консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентоспроможної і процвітаючої держави.

В документах Верховної Ради України, «Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ ст.)», «Концепції громадянського виховання», «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті» обґрунтовано необхідність удосконалення громадянського та національного виховання.

Освіта в Україні спрямована на впровадження в життя української національної ідеї. Однією з її визначальних характеристик є ідея підпорядкування консолідації українського народу в українську громадсько-політичну націю, що прагне жити в міжнародному співтоваристві демократичних держав.

У «**Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті**» зазначено, що головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку, саморозвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне вчитися впродовж життя, створювати та розвивати цінності громадянського суспільства [7].

Виховання національно свідомих патріотів, стійких громадян України – головне завдання національного виховання сьогодні. Громадянська позиція особистості має формуватися не тільки на основі демократичних цінностей, а й національних цінностей та на основі національної культури.

Метою освітньої галузі «Суспільствознавство» є особистісний розвиток учня, формування його соціальної та громадянської компетентностей шляхом засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок.

Ефективність громадянського виховання значною мірою залежить від того, наскільки готові майбутні вчителі сприймати ідеї національного та громадянського виховання. Отже, підготовка майбутнього вчителя до реалізації завдань громадянської галузі курсу «Я у світі»-

це процес формування фахівця нового типу, здатного швидко й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у системі освіти, суспільстві, компетентно вирішувати завдання громадянського виховання.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

– виховання гуманної, соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до етносоціального та соціально-культурного середовища, здатна розуміти значення життя як найвищої цінності;

– оволодіння способами діяльності та моделями поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам моралі та права;

– розвиток навичок взаємодії в сім'ї, колективі, суспільстві шляхом активного спілкування із соціальним оточенням, накопичення досвіду комунікативної діяльності, дотримання правил толерантної поведінки, співпереживання та солідарності з іншими людьми в різноманітних життєвих ситуаціях;

– формування основ споживчої культури, вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки.

У педагогічному аспекті дуже важливо обґрунтувати таку систему цінностей, яка має бути основою виховання і розвитку учнів, внутрішнім компонентом їхньої свідомості, самосвідомості, мотивом і регулятором позитивно спрямованої діяльності.

Необхідність дослідження й своєчасного розв'язання проблеми громадянської освіти учнів початкової школи акцентується також особливостями дитячого віку, який являє собою період активного формування та усвідомлення себе справжнім громадянином своєї країни.

У цьому контексті початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянської освіти та виховання, формування в учнів любові до рідного краю, історичної пам'яті, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в початковій школі особистісні якості, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підлітків, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадської та професійної роботи дорослої людини.

Самовизначення і самоусвідомлення людини неможливо без визначення необхідних та достатніх умов її повноцінного існування, тому переконливими є аргументи на користь абсолютної цінності таких категорій людського буття, як «батьківщина», «край», «світ».

У значенні громадянськості центральним є поняття «Батьківщина» («Вітчизна»). Так, В.С.Крисаченко, обґрунтовуючи пріоритетність формування поняття Вітчизни у вихованні понятійного компонента громадянськості, стверджує: «образ Батьківщини, що найбільше згуртовує громадян, є важливим фактором формування в них громадянської самосвідомості, поняття національної гідності і патріотизму. Тому поняття «Україна – Батьківщина» має стати у школярів найвищим духовним центром, на який спрямовуються всі навчально-виховні заходи громадянського змісту» [5, с.270].

Батьківщина – це насамперед місце, де розташовані родинні гнізда, де знаходяться джерела людини, причому кожної, зокрема. **Край** – термін, полісемантичність якого очевидна: це і позначення межі чогось (одягу, дороги, землі, життя, берега річки чи сторони світу), певної модальності (закінченості діяння), це і вказівка на якийсь просторовий чи моральний стан (наприклад «моя хата з краю») та ін. Так позначають і окрасць хліба («як хліба край, то й під вербою рай»). Та чи не найголовніше значення «краю» - рідна Земля, Батьківщина, Вітчизна. В широкому розумінні краєм називали етнічний терен даного народу, причому в українському менталітеті – й іншого також («чужий край»). Стосовно рідної землі «край» практично тотожний виразові «країна», етнонім «Україна», в якому літера «у» векторізує спрямованість руху, акцентацію помислів до власного Краю. Отже співвідношення термінів «Край» та «Україна» по суті визначається переважанням у якомусь випадку наголосу на тому що йдеться або про етнічний терен народу «край», або ж про його соціально-державне утворення [5, с.270].

Світ – поняття винятково багате за своїм змістом. Достатньо нагадати похідні слова: світло, світлиця, світанок, свічадо, світець (образ), світогляд. Термін «світ» позначає насамперед, увесь космос, тобто Всесвіт. Загалом, термін як і його похідні застосовується у

випадках потреби визначення найістотніших для людини речей: хатнього осередку, незайманої дівчини, верховного божества, Сонця, образу ідеальної людини, позитивного виміру людського буття, світла[5, с.271].

Громадянськість як домінанта психіки українців бере початок ще з часів могутньої держави – Київської Русі, де у школах вивчали історію, культуру, побут рідного краю. Джерелами знань були літописи, усна народна творчість. Навчальний і виховний вплив на дітей мали твори усної народної творчості, промови, написані ченцями на честь князів, де звеличувались їхні воєнні перемоги, описувались найважливіші мандрівки землепрохідців і купців. У великій пошані були рукописні збірки педагогічного змісту. Особливе значення серед таких творів має відома пам'ятка педагогічної думки XII ст. з виразним етнопедагогічним колоритом – трактат про виховання Володимира Мономаха «Повчання дітям». Звертаючись до отроків, великий князь приділяє велику увагу проблемі ставлення до своєї батьківщини, він радить своїм дітям бути хоробрими, навчас їх не нашкодити «...ні своїм, ні чужим людям»; не давати сильним «погубити людину»; старших шанувати «як отця, а молодших – як братів...». А Батьківщину він визначає дуже конкретно: у просторових межах – це «...земля, де живе мій народ» [8, с. 457 - 459].

У часи Козацької держави громадянськість характеризувалася високим рівнем національної свідомості, патріотизму, активності народу, героїчної боротьби проти гніту, за свободу й незалежність. М.Грушевський констатував, що український народ козацької доби з його демократичним ладом, національною системою освіти, громадянським духом у порівнянні з російським народом того часу був освіченішим. Він зазначав, що ціле століття українці допомагали Московщині заводити школи, вчили писати, друкувати: «Довгі часи Московщина жила українською наукою, поки свої не розвела, працею та заходами тих же вчених» [11, с. 24].

У роботах видатних філософів Г.Сковороди, М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Костомарова впроваджується ідея української громадянсько-педагогічної думки. Зокрема, І. Костомаров відстоював думку про те, що Україна «..не пропала, бо зберегла віру в Бога, а тому можна сподіватися на державне відродження». Якщо в окремії людині, зазначав він, жевріє повага до історії і духовних надбань українства, високо цінується національна свобода, то Україна, як держава, нація «не пропаде» і в майбутньому [7, с. 16].

Виховна парадигма, що її запропонувала С.Русова на початку ХХ століття, була спрямована на виховання в Україні «потрібних для її нового життя нових громадян з пробудженою активністю, з витривалою волею і добре розвиненими творчими силами» [8, с. 31].

Видатний український педагог В. Сухомлинський визначав громадянина як передусім моральну людину: «...багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові» [12, с. 38].

На основі системи цінностей формуються громадянські почуття учнів початкової школи, вважає Н.Бібік («почуття любові до батьківщини, народу, мови, культурних досягнень; почуття відповідальності за долю і майбутнє; почуття обов'язку, в додержанні правових та морально-етичних норм в усіх аспектах життя та роботи людини»), а також відбувається «усвідомлення людиною своєї належності до певної державно-громадянської спільноти, конституційно закріплених за нею прав та обов'язків, помірковане ставлення до подій суспільно-політичного характеру, шанобливе ставлення до державної мови, символіки [3].

Відтак становлення громадянської компетентності особистості повинно бути в безпосередньому зв'язку з формуванням у неї ціннісних орієнтирів, що визначають громадянську самосвідомість. Це можливо на основі взаємної адаптації загальноцивілізаційних цінностей демократії та вітчизняної культури з урахуванням регіональних особливостей і традицій, зазначає вчена [3].

Майбутньому громадянину України необхідно розуміти сутність понять «нація», «народ», «рід», «плем'я», «національні меншини» [6, с. 28]. В підручнику «Зростаємо громадянами» знаходимо таке пояснення сутності вищеназваних понять: «Родина – це ти, твої сестри й брати (якщо вони є), тато й матуся, бабуся та дідусь. Разом з тим, дідусь і бабуся теж мали своїх батьків, сестер і братів, своїх бабусь і дідусів. Це вже і не родина, а цілий рід. Різні племена, що жили на одній території, родичалися між собою, разом захищали

свою землю, будували міста, створювали спільну культуру. Групи представників інших народів називають національними меншинами. Їх менше, ніж тих, хто належить до нації, яка дала назву (титул) країні: в Україні «титульна « нація – українці...» [3, с. 5-6].

У педагогічній спадщині Г.Ващенко, С.Русової, К.Ушинського охарактеризовано основний зміст громадянської освіти дітей в школі, національні ознаки та принципи.

Зміст громадянської освіти та виховання: формування почуття патріотизму, ціннісного ставлення до людини і світу, розвиток національної самосвідомості, формування культури міжетнічних відносин, розвиток правосвідомості, формування політичної культури, формування ціннісного ставлення до природи, формування моральності особистості, формування культури поведінки особистості, розвиток мотивації до праці.

Принципи громадянської освіти та виховання особистості: *гуманізація та демократизація* виховного процесу, що передбачає рівноправність, але різнозобов'язаність учасників педагогічної взаємодії, їх взаємоповагу, позитивну налаштованість до впливів вихователя, відкритість до сприймання громадянських цінностей: ширості, доброти, справедливості, доброзичливості, милосердя;

самоактивності й саморегуляції, який сприяє розвитку у вихованця суб'єктивних характеристик, формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень, що поступово виробляє громадянську позицію особистості;

системності, згідно з яким процес громадянського виховання зумовлюється гармонічністю розвитку низки взаємопов'язаних новоутворень у структурі особистості;

комплексності й міждисциплінарної інтегрованості, який передбачає встановлення в громадянському вихованні тісної взаємодії та поєднання навчального та виховного процесів, зусиль найрізноманітніших інституцій – сім'ї, школи;

наступності та безперервності, який полягає в тому, що ще в дошкільному віці громадянське виховання проходить ряд етапів. Він триває протягом усього свідомого життя людини;

культуровідповідності, що передбачає органічну єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;

інтеркультурності, який передбачає інтегрованість української національної культури.

Цілі і цінності сучасної шкільної освіти (галузь Суспільствознавство) початкової школи). Загальні цінності ХХІ ст., Криза цінностей, дефіцит духовності зумовлюють напружений пошук шляхів осмислення цінностей сучасного і майбутнього, роблять виклик усім без винятку державам, посилюють взаємозалежність народів і роль особистості. Аналіз теоретичного тлумачення цінностей навчально-виховного процесу засвідчує активне напрацювання філософами і педагогами матеріалів методологічного рівня. Передусім це дослідження з філософії освіти («Філософія освіти в сучасній Україні», за ред. В.П. Андрущенко, К., 1997; «Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи». Вип. 3, К., 2000), з теорії педагогіки («Цінності освіти і виховання», за ред. О.В. Сухомлинської, К., 1996); Концепція гуманізації шкільної освіти (С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований, 1994), Концепція національного виховання (1996), Концепції громадянської освіти (2001), Концепції громадянського виховання; праці, присвячені ідеям особистісно орієнтованого підходу у навчанні і вихованні (В.Г. Кремень, С.У. Гончаренко, Г.О. Балл, І.Д. Бех, Н.М. Бібік, А.М. Бойко, І.А. Зязюн, Н.Г. Ничкало, О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко та ін.).

Узагальнюючи викладене, акцентуємо увагу на загальних цінностях ХХІ с.: свободі, рівності, солідарності, терпимості, поваги до природи [9, с.27].

Свобода – чоловіки і жінки мають право жити і виховувати своїх дітей у належних умовах, вільних від голоду й страху насильства, гноблення і несправедливості. Найкращою формою гарантії цих прав є демократична форма правління.

Рівність – жодна людина і жодна країна не повинні втрачати можливості користуватися благами розвитку. Має бути гарантована рівність прав і можливостей чоловіків і жінок.

Солідарність – глобальні проблеми повинні вирішуватися за умови справедливого розподілу витрат і часу відповідно до фундаментальних принципів рівності і соціальної

справедливості. Ті хто страждають, або перебувають у найменш сприятливому становищі, заслуговують на допомогу з боку тих, хто перебуває у більш сприятливому становищі.

Терпимість – За розмаїття віросповідань, культур і мов людям слід поважати один одного. Розбіжності у межах суспільств і між суспільства мину не повинні бути причиною переслідувань, а мають плекатися як найцінніші надбання людства. Варто заохочувати полікультурність й діалог між усіма цивілізаціями.

Повага до природи – в основу охорони природи і раціонального використання всіх живих організмів має бути покладена обачливість відповідно до постулатів сталого розвитку. Нестійкі моделі виробництва необхідно замінити в інтересах майбутнього добробуту і благополуччя нащадків. (Подано за редакцією ж. «Управління освітою» 1(121), січень 2006р.)

Предмет, завдання навчальної дисципліни «Людина і світ з методикою навчання».

Мета навчального курсу «Людина і світ з методикою навчання» – підготовка майбутнього вчителя початкової школи до викладання навчальної дисципліни «Я у світі», відповідно до Державних стандартів початкової ланки освіти галузі «Суспільствознавство», формування його соціальної та професійної компетентності – здатності продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі, формувати в учнів початкової школи громадянські якості. Курс базується на основних принципах світоглядної освіти – людиноцентризмі, системності і цілісності, синтетичності, відкритості, поєднанні локального і глобального, стимулюванні розвитку й саморозвитку особистості. Інтегрований навчальний курс «Людина і світ з методикою навчання» здатен забезпечити формування світоглядної культури майбутнього вчителя початкових класів, якщо базуватиметься на реалізації таких завдань:

Методологічних: виділення та засвоєння студентами провідних світоглядних ідей, положень, що складають основу системи світорозуміння, визначають ставлення людини до природи, суспільства, самої себе, актуалізація різних способів розуміння, мислення, логіки і встановлення між ними діалогічної взаємодії;

Теоретичних: розширення знань студентів про єдиний процес розвитку, що охоплює живу, неживу природу та суспільство; знайомство студентів з новітніми ідеями та гіпотезами, точками зору на важливіші питання сучасного природознавства та суспільствознавства, усвідомлення студентами фундаментальної єдності у системі людина - природа - суспільство - Всесвіт; засвоєння знань про природу, суспільство, людину як окремі системи і осягнення їх сенсу на основі різних способів їх пізнання;

Виховних: засвоєння аксіологічно обґрунтованих орієнтирів, що відповідають новим умовам соціального буття; формуванню світоглядної позиції щодо природи, людини, суспільства; корекції особистісних світоглядних поглядів, цінностей, установок; вихованні соціальної компетентності, світоглядної толерантності, організації цінісно-орієнтаційної діяльності майбутніх вчителів під час проведенні уроків курсу «Я у світі».

Практичних: формування власної світоглядної позиції студента, що дає змогу успішній професійній діяльності та позитивній соціальній адаптації, виховання соціальної компетентності і солідарності з іншими людьми.

Професійна компетентність майбутніх учителів початкової школи у галузі громадянського виховання – здатність до здійснення процесу громадянського виховання у межах навчального предмету «Я у світі» та в позаурочний час на основі наявних вмінь, навичок, настанов, емоційного ставлення у відповідності до суспільних вимог і цінностей. Складається з предметної, методичної, технологічної компетенцій.

Предметна компетенція – наявність систематичних знань щодо нормативно-правової та теоретичної бази громадянської освіти та виховання, сучасних тенденцій та особливостей організації навчально-виховного процесу початкової школи.

Технологічна компетенція – володіння можливостями використання інноваційних педагогічних технологій та основами проектної діяльності в процесі вивчення курсу «Я у світі» з метою формування громадянської культури молодших школярів, володіння техніками обрання та створення необхідні для підтримки ІТ – засобів; оптимальне використання технологічних знань в процесі формування громадянської культури,

використовування можливостей педагогічних технологій (особистісно-орієнтованої, розвитку критичного мислення, проектної) в системі формування громадянської культури.

Але виконання завдань громадянської освіти неможливо без наявності у майбутнього вчителя такого утворення як громадянська компетентність, яка має соціальну та історичну складову. Спробуємо систематизувати функції та відповідні компетенції майбутнього вчителя початкової школи у галузі громадянської освіти (табл.1.1.)

Таблиця 1.1

Перелік функцій та відповідних компетенцій майбутніх учителів початкової школи у галузі громадянської освіти учнів початкової школи

Функції вчителя	Зміст відповідної компетенції
Освітня	Уміння визначати мету та завдання громадянської освіти та виховання; виділяти в певній частині курсу «Я у світі» (тема, розділ, клас) змісту елементи правових та моральних знань, якими оволодівають молодші школярі та ефективно управляти процесом їх формування в реальних педагогічних умовах; добирати ефективні прийоми організації пізнавальної діяльності молодших школярів в межах сучасних освітніх технологій;
Прогностична	Знати основні напрями удосконалення освіти у початкових класах, планувати й застосовувати методи і прийоми стимулювання почуттів обов'язку і відповідальності, почуття власної гідності, здатності до самосвідомості й самовиховання як першооснови соціальної активності;
Діагностична	Вміння діагностувати громадянську компетентність молодших школярів, розрізняти особливості вияву в молодшому шкільному віці таких рис особистості як чесність, правдивість, скромність, та інших етичних якостей необхідних для успішного розвитку особистості дитини; виявляти рівень та стан рис характеру у дітей, створювати умови, практичні ситуації для їх своєчасного розвитку, викликаючи у дітей бажання та прагнення оволодіти цими якостями, практично переконатися, що вони допомагають зайняти гідне місце в колективі; вміти закладати основи суспільних, громадянських якостей, виявляти рівень їх розвитку; виявляти та попереджати причини прояву негативізму у дітей, створюючи педагогічні умови для попередження негативних реакцій;
Методична	Обґрунтовувати застосування методів та прийомів навчання відповідно до завдань громадянської освіти, визначати макроструктуру уроку, його тип в конкретних педагогічних ситуаціях цілісного процесу засвоєння знань та ціннісних орієнтирів курсу «Я у світі»; розробляти методiku організації і проведення уроків громадянської освіти всіх типів, складати їх детальні конспекти; вміти добирати і використовувати словесні, наочні, практичні та ігрові засоби навчання дітей з метою успішного досягнення навчальних цілей уроків «Я у Світі»; добирати ефективні прийоми організації пізнавальної діяльності молодших школярів в рамках сучасних освітніх технологій; самостійно створювати модульні уроки з курсу «Я у Світі»; аналізувати зміст підручників, навчальних посібників, програмних засобів навчання; обґрунтовувати ефективність вибору засобів та методів навчання відповідно до дидактичної мети;
Виховна	Забезпечувати єдність та дієвість моральних уявлень і поведінки у спілкуванні з іншими людьми, звички діяти за моральною нормою; вміти поліпшувати групову взаємодію дітей, оптимізувати її моральне спрямування, посилювати позитивний взаємовплив дітей один на одного з метою забезпечення самореалізації кожної дитини; знати і практично використовувати особливості спілкування як діяльності молодших школярів; вміло застосовувати різні форми спілкування відповідно до особливостей дітей різного віку, використовувати властивості різних видів діяльності (ігри, учіння, праці, образотворчої та інших видів діяльності), в контексті яких успішно розвивається міжособистісне спілкування; формувати світоглядну позицію щодо природи, людини, суспільства; коректувати світоглядні орієнтації, цінності, установки.

Організаційна	Уміти розрізняти, виявляти, викликати й розвивати емпатію, чутливість, чуйність, співпереживання, доброту, справедливість, турботливість з метою виховання у дітей гуманного ставлення до людей, довілля, гуманних стосунків з дітьми й дорослими; забезпечувати формування у дитини адекватних уявлень про себе через: організацію спілкування та спільної діяльності, в якій дитина має можливість порівняти свої успіхи і досягнення з досягненнями інших дітей; організувати цінісно-орієнтовану та творчу діяльність молодших школярів; встановлювати гармонійні відносини між особистістю, природою і суспільством;
Технологічна	Володіти техніками здоров'язбереження та оптимально реалізовувати їх на уроках курсу «Я у світі»; обирати та створювати необхідні для підтримки уроків громадянської освіти ІТ – засоби; володіти можливостями використання інноваційних педагогічних технологій та основами проектної діяльності з метою формування громадянської культури молодших школярів, використовувати технологічні знання в процесі формування громадянської культури, використовувати можливості педагогічних технологій (особистісно-орієнтованої, розвитку критичного мислення, проектної) в системі формування громадянської культури.
Рефлексивна	Володіти уміннями, необхідними для самоаналізу, розвитку своїх творчих можливостей та підвищення кваліфікації; вміння виражати власну соціальну позицію; відпрацьовувати комунікативні навички, та навички аналітичного, критичного мислення, відповідального вибору способу поведінки або дій.

Лекція 2. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ КУРСУ «Я У СВІТІ» В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

План

1. Предмет та завдання галузі «Суспільствознавство» курсу «Я у світі».
2. Сутність понять «громадянське виховання», «громадянська компетентність» та «громадянськість».
3. Основні нормативні документи, що регламентують завдання галузі «Суспільствознавство» та навчального предмету «Я у світі» в початковій школі, аналіз програм, підручників.

Рекомендована література:

1. Бібік Н.М. Ілляш М.М. / Н.М. Бібік Зростаємо громадянами. Розповідь про Конституцію України [навч. посібник] / К.: Веселка, 2000. – 87с
2. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (172). – С. 4-6.
4. Концепція національного виховання особистості в умовах розвитку української державності [Текст] // Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (172). – С. 4-6.
5. Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Левицький–Львів, 1976. - 467с.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Освіта, 2012. – 392.
7. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 - 5.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.].
9. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.

Сучасні події, що розгортаються в Україні, свідчать про надзвичайну важливість світоглядної орієнтації майбутнього вчителя, від якого багато у чому залежить реалізація української національно-державної ідеї. Посилення виховної функції освіти, поваги до прав і

свобод людини, любові до Батьківщини, відданості їй, примноження традицій свого народу окреслено одним із стратегічних завдань державної політики в галузі освіти. У «Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.)», «Концепції національного виховання», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» обґрунтовано необхідність удосконалення громадянської освіти та виховання учнів і, зокрема, початкової її ланки, зазначається, що навчально-виховний процес має забезпечувати можливість:

– здобуття особою знань, умінь і навичок у гуманітарній, соціальній, науково-природничій і технічній сферах;

– інтелектуального, морального, духовного, естетичного й фізичного розвитку, що сприяє формуванню особистості.

Упровадження Державного стандарту початкової загальної освіти принципово змінює погляд на результативну складову освіти, адже зазначений нормативний документ побудований на **особистісно зорієнтованому і компетентнісному** підході до навчально-виховного процесу та **забезпечує наступність змісту дошкільної та початкової загальної освіти.**

Основна суть запропонованих змін у новій освітній парадигмі полягає у тому, насамперед, що початкова школа має стати справжнім міцним фундаментом подальшого розвитку особистості кожного учня. З огляду на це, провідною проблемою постає створення загальноприйнятої методики формування ключових компетентностей і визначення адекватних засобів їх реалізації. Компетентнісний підхід потребує внесення змін у навчальний процес, оскільки формування компетентностей передбачає створення певних навчальних ситуацій, які дають змогу вчителю моделювати й контролювати навчально-пізнавальну діяльність учня.

У державному стандарті визначено шість ключових компетентностей, які потрібно сформувати в учнів початкових класів, зокрема: вміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, здоров'язбережувальна, компетентності з ІКТ, соціальна.

Метою освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.

Історичний компонент має забезпечувати формування в учнів національної ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

Суспільствознавчий компонент має забезпечувати створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози. Соціальна та громадянська компетентності як ключові мають міждисциплінарний характер, інтегруються за допомогою всіх освітніх галузей і спрямовуються на соціалізацію особистості, набуття громадянських навичок співжиття й співпраці в суспільстві, дотримання соціальних норм. Реалізація компетентісного підходу вимагає від учителя нових підходів до організації навчально-виховного процесу, зокрема оптимального вибору ефективних прийомів, форм і методів навчання та виховання молодших школярів. Педагог у своїй діяльності має мотивувати дітей на досягнення індивідуальних результатів, залучати учнів до визначення мети роботи, діалогу, ігрових ситуацій, драматизації й імпровізації, парної та групової роботи, рефлексивних суджень (як ти думаєш, що ти думаєш, твоє враження, що ти робиш) тощо. При цьому зменшується роль учителя у контролюючій діяльності, перевага надається позитивному змістовому оцінюванню та систематичному заохоченню дітей до самоконтролю та самооцінювання. Варто зазначити, що важливим аспектом діяльності вчителя на сучасному етапі є вміння планувати не окремий урок, а цілісну систему, так як компетентності учнів формуються не на окремому уроці, а протягом тривалого часу. Сучасний педагог має добре володіти педагогічною діагностикою, орієнтуючись не тільки на навчальні досягнення учнів, а й на його індивідуальні особливості, обдарування.

Курс передбачає створення передумов засолення соціальних та правових норм, історичних, національно-культурних традицій українського народу. Він враховує наступно перспективні зв'язки між дошкіллям і основною ланкою школи. Зміст програми містить культурологічні знання й ті, що сприяють розвитку спостережливості, мислення дитини, уваги, пам'яті, самостійності, активності. Важливу роль відіграють і особистісні компоненти, які забезпечують ставлення дитини до отримуваних знань, створюють міжсуб'єктність спілкування у процесі пізнавальної та комунікативної діяльності, виявляються у переживаннях, смислотворчості учнів і є потужним джерелом мотивації їхнього навчання [2, С.2]. Розвивальний аспект предмета полягає у формуванні досвіду творчої діяльності, розвитку організаційних, загальнонавчальних, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних умінь. Предмет «Я у світі» за навчальним планом реалізується в 3-4 класах і охоплює такі теми: «Людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина у світі», що сприяє поетапному усвідомленню учнями єдності компонентів «Я – сім'я – школа – рідний край – Україна - світ»; розкриває взаємодію людей у сім'ї, колективі, суспільстві, передбачає активне спілкування дітей із природним і соціальним оточенням, набуття досвіду особистісного ставлення до системи цінностей демократичного суспільства. У дидактико-методичній систематизації навчального матеріалу особливо важливе значення надається зв'язку його з життям, оскільки обмеженість відповідного досвіду учнів потребує постійного залучення й аналізу життєвих вражень – головної опори набутих знань.

Метою предмета є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і життєвої компетентності на основі поетапного засвоєння соціального досвіду, який охоплює загальнолюдські, загальнокультурні, і національні цінності, соціальні норми громадянську активність, практику прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій, різних точок зору. Ця мета досягається розв'язанням цілої низки завдань, означених у програмі курсу [Програма «Я у світі» для 3-4 класів із навчанням українською мовою, а також російською та іншими мовами національних меншин.]

Перелік компетенцій учнів початкової школи, які формуються у процесі вивчення дисципліни «Я у світі».

У Державному стандарті основні поняття вживаються у такому значенні:

1) **громадянська компетентність** – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства, усвідомлення своєї належності до різних елементів природного, етносоціального й соціально-культурного середовищ; знання своїх прав і обов'язків; здатність екологічно мислити; бережливе ставлення до природи, до людей, до самого себе.

2) **діяльнісний підхід** – спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти;

3) **загальнокультурна компетентність** – здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності;

4) **здоров'язбережувальна компетентність** – здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей;

5) **інформаційно-комунікаційна компетентність** – здатність учня використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань;

6) **ключова компетентність** – спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів;

7) **ключова компетенція** – певний рівень знань, умінь, навичок, ставлень, які можна застосувати у сфері діяльності людини;

8) **компетентнісний підхід** – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності;

9) **компетентність** – набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці;

10) **компетенція** – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини;

11) **комунікативна компетентність** – здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями;

12) **міжпредметна естетична компетентність** – здатність виявляти естетичне ставлення до світу в різних сферах діяльності людини, оцінювати предмети і явища, їх взаємодію, що формується під час опанування різних видів мистецтва;

13) **міжпредметна компетентність** – здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей;

14) **навчальна програма** – нормативний документ, що конкретизує для кожного класу визначені цим Державним стандартом результати навчання відповідно до освітньої галузі або її складової, деталізує навчальний зміст, у результаті засвоєння якого такі результати досягаються, а також містить рекомендації щодо виявлення та оцінювання результатів навчання;

15) **особистісно зорієнтований підхід** – спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні;

16) **предметна (галузева) компетентність** – набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань;

17) **предметна компетенція** – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв'язання навчальних проблем, задач, ситуацій;

18) **предметна мистецька компетентність** – здатність до розуміння і творчого самовираження у сфері музичного, образотворчого та інших видів мистецтва, що формується під час сприймання творів таких видів мистецтва і їх практичного опанування;

19) **проектно-технологічна компетентність** – здатність учнів застосовувати знання, уміння та особистий досвід у предметно-перетворювальній діяльності;

20) **соціальна компетентність** – здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі [2].

За словами О.Савченко, компетентнісний підхід до навчання це «...звичний результат навчання «я знаю» змінюється на «я знаю, як це застосовувати, я це розумію» [9].

Громадянин – (від грец. – *polites*, лат – *civis*) – соціальний тип особистості, який характеризується наявністю таких суспільно-значущих якостей, як право слухняність, вміння поєднувати власні і суспільні (державні) інтереси, почуття обов'язку щодо Батьківщини. Громадянин – людина, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена відповідним юридичним статусом, що є основою для користування певними правами та для додержання обов'язків. Характерна ознака громадянина – статус повноправного члена суспільства, володіння сукупністю громадянських прав (право власності, участі в управлінні державними і суспільними справами тощо). Цей статус визначається: фактом місця народження, зв'язком з батьками. У період античності (Греція, Рим) громадянином вважався кожний вільний член полісу.

Громадянство – юридичний статус особистості, який надається їй після досягнення відповідного віку або шляхом натуралізації і засвідчується врученням їй відповідного документу. Громадянський статус пов'язаний з отриманням людиною певних юридичних,

політичних, економічних та інших прав і накладанням відповідальності за дотримання встановлених в державі порядків.

Громадянськість – духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомлення належності до конкретної країни.

Громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими відносинами (економічними, політичними, правовими й культурними) між його членами, суспільство незалежне від держави, але постійно взаємодіє з нею, суспільство громадян високого суспільного, економічного, політичного культурного і морального. Громадянське суспільство припускає існування широкого кола демократичних прав і свобод.

Громадянська освіта – навчання, спрямоване на формування знань про права і обов'язки людини. Термін «громадянська освіта» тлумачать як елемент громадянського виховання – формування громадянської компетентності, котра дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною і захищеною.

Завдання громадянської освіти:

- надати молодому поколінню інформацію про світові демократичні здобутки та особливості становлення демократії в Україні;

- формувати мотивацію та основні вміння, необхідні для відповідальної участі у громадсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства;

- сприяти становленню активної позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні;

- створити умови учням щодо набуття досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та комунікативної взаємодії.

Громадянська освіта - один з основних засобів формування громадянської культури.

Громадянська культура – ставлення людей до інституцій держави та установ влади, законслухняності та критичної вимогливості. Громадянська культура в суспільстві виконує безліч функцій, найважливішими з яких є:

- об'єднання вільних громадян в організації на підставі визнання певних цінностей як істинно вірних для них, але не суперечать природі демократії;

- соціалізація індивіда, що знаходить здійснення в трьох сферах: діяльність, спілкування, самосвідомість. У процесі соціалізації відбувається становлення особистості громадянина, засвоєння ним цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству;

- відстоювання та захист прав особистості на основі закону, пошук шляхів і засобів упорядкування відносин громадянина і держави;

- здійснення оціночної, нормативно-регламентуючої, контролюючої та координуючої функцій, які регулюють суспільні відносини;

- збереження та збагачення загальнолюдських цінностей, гармонізація життя різних соціальних груп, сприяє зближенню, об'єднанню людей на базі існуючих однакових або схожих цілей і інтересів.

Національне виховання – формування та самовиховання гармонійно розвинутої, високоосвіченої і національно свідомої людини, залучення її до глибинних пластів національної культури та духовності. Освіта в Україні спрямована на впровадження в життя української національної ідеї. Однією з її визначальних характеристик є ідея підпорядкування консолідації українського народу в українську громадсько-політичну націю, яка прагне жити в міжнародному співтоваристві громадянських держав. У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» зазначено, що головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку, саморозвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне вчитися впродовж життя, створювати та розвивати цінності громадянського суспільства [3,6]. Саме життя вимагає від сучасної школи формування людини, яка б уміла будувати гідне життя у гідному суспільстві, усвідомлення себе членом певної нації означає високі патріотичні почуття, любов до Батьківщини, рідного краю, свого народу, готовність їх захищати, відстоювати

самобутність власної культури. Національна самосвідомість є умовою для консолідації нації на ґрунті вироблення спільних цілей та усвідомлення національних інтересів у визвольній національній боротьбі, національному відродженні, розбудові державності тощо. Розвинута національна свідомість допомагає розквіту та зміцненню нації. Тому кожний, хто хоче бути національно свідомою людиною, повинен глибоко вивчати історію свого народу, твори його видатних діячів.

Для українського народу виразниками національного відродження є такі мислителі, як Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Винниченко та інші. Тільки поважаючи іншу культуру, можливо усвідомити і себе як націю. Де немає взаємоповаги, там немає і довіри. Тому дуже важливо залишатися толерантним один до одного. **Толерантність** - готовність прийняти і взаємодіяти з іншими культурами і націями.

У змісті сучасної освіти й виховання в Україні, на жаль, недостатньо використовуються освітні та виховні можливості краєзнавства. Але наявність у педагогічній літературі дискусійних матеріалів, присвячених проблемам краєзнавчої освіти, свідчить про підвищення останніми роками інтересу до педагогічного краєзнавства взагалі та підняття його на якісно новий рівень. І це не випадково.

Краєзнавство є синтетичною галуззю знання, що спирається і на природознавчий, і на історичний, і на мистецтвознавчий фундамент. Саме тому в системі краєзнавчої освіти існує багато напрямків, кожен з яких пов'язаний з окремою галуззю науки. Серед них історичне, географічне, екологічне, етнографічне краєзнавство та ін.

Практично в усіх напрямках краєзнавчої роботи наявний матеріал, пов'язаний з історією культури й мистецтва рідного краю. Видатні науковці різних країн і народів тією чи іншою мірою торкалися проблеми краєзнавчої освіти. Серед них Демокрит, Аристотель, Я.Коменський, Г.Сковорода, Ж.-Ж.Руссо, Т.Шевченко, В.Сухомлинський та ін. Використання краєзнавчих матеріалів у процесі виховання справжніх громадян своєї держави було характерним для братських шкіл південно-західної Русі XVI – XVII ст. Викладання в школах велося українською мовою. Велика увага приділялася вивченню мистецтва, зокрема музики й малювання. Підручники були насичені фактичним матеріалом з історії, етнографії рідного краю. У цьому зв'язку особливе значення мають роботи філософа й просвітника, справжнього патріота своєї країни І.Вишенського. У своїх працях автор неодноразово звертав увагу на необхідність навчання рідною мовою з використанням місцевих народних культурних та освітніх традицій [7].

В Україні в XVII – XVIII ст. ідею використання краєзнавчого матеріалу в процесі громадянської освіти та виховання молоді розвивають у своїй творчості Г.Сковорода й Ф.Прокопович. Видатний український мислитель Г.Сковорода неодноразово вказував на те, що освіта починається з дитинства, з пізнання свого краю, себе, свого роду, свого народу, своєї землі, підкреслював необхідність знайомства підростаючого покоління з пам'ятками історії й культури рідного краю, прилучення до традицій свого народу. Ледве не першим серед педагогів минулого Г.Сковорода вимагав вивчення усної народної творчості, що, за його словами, «неопално» зберігає багатства народної мудрості. Своїх учнів він обов'язково знайомив з творами фольклору, вивчав з ними народні пісні. Одна з таких пісень наведена в притчі «Вдячний Єродій» [11, с. 99 – 118].

Метою курсу «Я у світі» освітньої галузі «Суспільствознавство» є формування в учнів життєвих навичок соціальної компетентності – базису для адаптивної та позитивної поведінки, які дають змогу людині адекватно виконувати норми і правила, прийняті в суспільстві, ефективно вирішувати проблеми повсякденного життя. У змісті курсу зроблено акцент на формуванні таких життєвих навичок, як комунікація (спілкування, прийняття рішень, критичне і творче мислення, управління емоціями, стресами, конфліктними ситуаціями) і формування цінностей.

Провідною ідеєю курсу є формування ціннісних орієнтацій школяра в різних сферах його життєдіяльності. Різноманітність впливів навколишнього світу на становлення та розвиток особистості обумовили інтегративний характер курсу. В ньому синтезовані елементи практичної психології, етики, суспільствознавства, екології, гігієни. Тому у зміст курсу закладено три базові компоненти розвитку та становлення особистості:

- ставлення до себе (особистісне самовизначення);
- ставлення до інших (самовизначення у сфері комунікації);
- ставлення до навколишнього світу (суспільне самовизначення). У свою чергу ці компоненти стали наскрізними тематичними блоками курсу, змістове наповнення яких, з урахуванням принципу послідовності для кожного класу обумовлюється рівнем розвитку учнів та їхнім соціальним досвідом.

Кожний тематичний блок (тема, змістова лінія) курсу «Я у світі» дає змогу забезпечити реалізацію конкретних завдань формування громадянської культури учнів. Розглянемо завдання кожного блоку (теми, змістової лінії) детальніше.

Головними завданнями тематичного блоку «Людина» є визначення особистістю своїх внутрішніх і зовнішніх якостей, особистісних характеристик, особливостей емоційного світу, самооцінка та самоаналіз потреб, сильних і слабких якостей, поведінки та визначення власної позиції в системі життєвих цінностей.

Провідними завданнями тематичного блоку «Людина серед людей» є формування в учнів навичок спілкування, толерантного ставлення й ефективної взаємодії з батьками, ровесниками і дорослими (представниками іншої національності, віросповідання, статі тощо) без упереджень, стереотипів і конфліктів.

Завдання тематичного блоку «Правила життя в суспільстві» є усвідомлення учнями суті понять «держава», «конституція», «права і обов'язки», оцінювання людських вчинків, знання про правопорушення поширені серед дітей.

Основними завданнями тематичного блоку «Культура рідного краю» є усвідомлення багатогранності світу, визначення себе як його частини, громадянина суспільства та члена міжнародної спільноти.

Завдання тематичних блоків реалізуються на практиці шляхом використання інтерактивних форм навчання як то тематичне малювання, бесіди, дискусії, мозкові атаки, обговорення ситуацій, ділові та рольові ігри, робота в парах, у мікрогрупах, анкетування, тестування, тренінг тощо.

Основними критеріями змісту предмета «Я у світі» програмою визначено:

- залучення до змісту курсу знань, що відображають усі види соціального досвіду;
- мінімізація змісту, тобто обґрунтований вибір необхідного суттєвого матеріалу для реалізації мети;
- досягнення цілісності змісту відповідно до визначених цілей;
- надання змісту особистісно ціннісного спрямування;
- можливість реалізації принципу наступності і перспективності.

Впровадження програми «Я у світі» у загальноосвітніх навчальних закладах має базуватися на принципах систематичності та послідовності, логічного викладу матеріалу, співвіднесення методів і форм роботи з прогнозованим результатом, особистісно орієнтованого підходу у вихованні [1].

Зважаючи на те, що сім'я – основний фактор соціалізації особистості, робота щодо реалізації окреслених завдань передбачає взаємодію з батьками, яка в курсі «Я у світі» здійснюється через своєрідну форму: інформацію-звернення «Слово до батьків» з тієї проблеми, яку діти обговорювали на заняттях. Обмін думками стосовно змісту курсу, особливостей його проведення педагог може організувати також і під час батьківських зборів. Підтримка зворотного зв'язку з батьками створить умови для забезпечення активної участі дорослих у формуванні навичок соціальної компетентності дітей, підвищення відповідальності за їх розвиток і виховання, підготовку до самостійного життя. У молодшому шкільному віці дитина починає формувати уявлення про основні морально-етичні цінності. Її провідною діяльністю стає навчання, зростає здатність до логічного мислення і самодисципліни, а також до спілкування з ровесниками та дорослими згідно з установленими правилами.

Тому основними питаннями, які розглядаються в на уроках навчального предмету «Я у світі» в початковій школі, є особливості чуттєвого світу дитини. Важливими є питання дружби, культури спілкування з дорослими, членами родини; достатня увага приділяється проблемам формування позитивної мотивації до навчання, організації пізнавальної,

дозвільної діяльності, спілкуванню з природою та мистецтвом. Зважаючи на те, що молодші школярі емоційно вразливі, в них переважає, здебільшого, конкретно-образне мислення та нестійка увага провідними формами роботи з дітьми на заняттях мають бути рольові та імітаційні ігри, обговорення казок, оповідань, фільмів, розвивальні вправи. Це визначає принципи поєднання методів і прийомів навчання – активне і усвідомлене нагромадження, а відтак – і узагальнення вражень з різних джерел, доцільну організацію самостійної і пошукової діяльності учнів. Це дає можливість формування елементарних навичок дослідницької роботи, співпраці з іншими людьми. Курс об'єктивно є міжпредметним: в його конструюванні забезпечено самостійне значення, оригінальний зміст, який не дублює соціального й науково-пізнавального матеріалу інших навчальних предметів. Водночас він є ядром виховного впливу на особистість дитини і органічно пов'язаний із системою знань, передбачених іншими предметами, програмою позакласної діяльності. Проектування змісту курсу «Я у світі», які уточнюють теоретичні вихідні для добору змісту відповідно до вікових можливостей молодших школярів. Це, передусім, принципи світоглядної освіти: людиноцентризм, системність і цілісність, синтетичність, відкритість, плюралізм, поєднання глобального і локального, гармонізації взаємин, стимулюванні розвитку і саморозвитку особистості. Не менш важливими є і дидактичні принципи, означені в програмі курсу «Я у світі», такі як:

– *принцип відповідності цінностей українського суспільства формі їх існування* (до курсу введено не лише елементи знань про навколишній світ і місце людини в ньому, певні способи діяльності, а й досвід особистісного ставлення до оточення та довкілля);

– *принцип взаємодії змістової та процесуальної сторін навчання* – врахування специфіки діяльності молодших школярів шляхом забезпечення чуттєвого сприйняття, організація активного спілкування дітей із природним і соціальним оточенням, накопичення досвіду ціннісного ставлення до світу;

– *принцип наступності і перспективності* у межах предмета та його зв'язок з іншими дисциплінами в системі початкового навчання;

– *принцип концентризму* – створення можливостей для того, щоб пов'язати відоме і невідоме, поступово ускладнювати матеріал, розширювати, ускладнювати уявлення школярів про взаємодію людини з навколишнім світом;

– *принцип здійснення зв'язку з реальністю*, якому надається особливого значення, оскільки обмеженість життєвого досвіду дітей потребує постійного залучення й аналізу життєвих вражень.

Лекція 3. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СВІТ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

План

1. Психолого-педагогічні основи формування світогляду людини, структура світогляду, особливості формування.

2. Світ і людина очима філософів. Розвиток поглядів на світ і людину в історії суспільства.

3. Сучасна картина світу. Світ, його властивості і будова. Єдність та відмінність природи та суспільства. Взаємодія природи та суспільства у процесі історичного розвитку.

4. Розвиток філософської думки на Україні. Погляди Г.С.Сковороди.

Рекомендована література:

1. Аза Л.А. Формування духовної культури студентської молоді/ Л.А. Аза, Н.А. Бегака, В.І. Казачков.-К.:Вища школа, 1990.- С. 51, 58-59.
2. Асташова Н.А. Актуальные основы педагогической аксиологии / Н.А.Асташова // Педагогіка - 2002. - № 8. - С. 28.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc

4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Освіта, 2012. – 392.
5. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 - 5.
6. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
7. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. — К.: Ваклер, 1996. — С. 360-421
8. Шарко В.Д. Формування загальнолюдських та національних цінностей в учнів і студентів під час вивчення природничо-математичних дисциплін [Текст]: / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції // за ред В.Шарко - Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 178с. Аза Л.А. Формування духовної культури студентської молоді/ Л.А. Аза, Н.А. Бегека, В.І. Казачков.- К.:Вища школа, 1990.- С. 51, 58-59.
9. Людина і світ: Підручник/Л.В.Губерський, В.Г.Кремінський, А.О.Приятельчук та ін., 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КЦЩ, 2001. -349с.

Світогляд — це система суспільних поглядів на зовнішній світ та місце людини в ньому, на відношення людини до дійсності і до самого себе, а також обумовлені такими поглядами основні життєві позиції людей, їх ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтири. Основу світогляду формують погляди, які створюють узагальнену картину світу (природи та суспільства), визначають місце та роль у ньому людини. Отже, світогляд — це не просто «погляд на світ», а «погляд» людини на себе і на світ крізь призму ціннісно-культурних визначень. *Світогляд – це форм суспільної самосвідомості людини. В ньому відбувається оцінка світу та місця людини.* Таким чином, в світогляді за допомогою різних форм відображення розкриваються вся сукупність відносин людина – світ, які називаються духовно-практичними. За своєю природою духовне та практичне – це два нерозривні моменти людського буття. Практична діяльність людини (перетворення природи, людини людиною) базується на пізнанні усвідомленій діяльності (цілеполюганні, самоусвідомленні), тобто духовному засвоєнню людиною дійсності. Через засвоєння світу культурних цінностей людина формує власне смислове ставлення до світу, в якому всі предмети постають не просто як фізичні об'єкти, а як ціннісні сутності. Саме ціннісно-смисловий аспект предметного світу складає головний зміст світогляду.

Людина може пізнати себе, свою природу, сутність, стосунки і відносини з іншими людьми тільки через пізнання світу, його сутності, структурних рівнів організації, законів розвитку та існування.

Світ — це сукупність усіх існуючих предметів, явищ, процесів та істот, включаючи людину; сукупна реальність у всій різноманітності її виявів, яка перебуває у всеосяжному взаємозв'язку всіх явищ і процесів, а також у нескінченному розвитку.

Всесвіт — поняття для визначення існування світу, в якому, все, що було, є і буде, перебуває у певному відношенні до людини. Це існування не обмежується простором, часом чи розмаїттям форм, що їх може приймати світ. Серед основних властивостей Всесвіту виділяють такі: структурність, цілісність, системність, об'єктивність, пізнаваність, матеріальність. За сучасними науковими дослідженнями, Всесвіт має таку *структуру*. Мегагалактика (система галактик), Галактика, зоряна система, планета, макротіла, мікросвіт (молекула, атом, випромінювання тощо). Уявлення про Всесвіт розвивалися в міфології, релігії, філософії, науці, мистецтві. Кожне покоління людей прагне створити цілісну картину світу, визначити закономірності його розвитку, пізнати його сутність та оволодіти його просторово-часовими вимірами. Знаменно, що духовні пошуки людства відбуваються постійно — думка рухається від загальних суджень про світ до конкретизації уявлень про Всесвіт і його будову.

Світ постає в людській самосвідомості як насичений сенсами та впорядкований людським ставленням до себе. Людина осмислює його, наділяючи власними визначеннями та ціннісними координатами власної орієнтації. Це вже не просто світ об'єктивної дійсності, але ідеальна модель, на яку перенесені уявлення людини про саму себе і свою систему взаємин зі світом. Людина прагне пізнати навколишній світ, причому не тільки в його наявних формах, які дані в безпосередньому досвіді, а в цілому – у його смисловій значущості. Зокрема, якщо розглядати світогляд із точки зору зміни його змісту в процесі практичного освоєння світу і його теоретичного усвідомлення, то основними структурними елементами постають: *погляди, уявлення, знання, оцінка знань, переконання, віра та ідеали (таб.1.2.).*

Таблиця 1.2.

Підходи вчених до визначення світогляду

Автор	Визначення світогляду	Структурні компоненти світогляду
Ученими – філософами		
Спіркін А.	«...узагальнений, упорядкований погляд на оточуючий світ, на явища природи, суспільства і саму себе, а також основні життєві позиції людей, переконання, соціально-політичні, моральні та естетичні ідеали, принципи пізнання і оцінки матеріальних і духовних подій, які впливають із загальної картини світу»	Погляди життєві позиції, переконання, ідеали принципи пізнання, оцінки
Черноволенко В.	«...як систему таких узагальнюючих поглядів і уявлень про дійсність, систему таких переконань та ідеалів, які розкривають практичне і теоретичне ставлення людини до світу, її спосіб бачення, розуміння й оцінки оточуючої дійсності, спосіб усвідомлення себе як конкретно-історичного суб'єкта пізнання і практики.»	система поглядів і уявлень про дійсність, переконань та ідеалів, спосіб усвідомлення себе
Волинка Г.І.	«...це узагальнене усвідомлення людиною зовнішнього світу, себе зі своїм зовнішнім світом, свого місця в навколишній реальності, ставлення до неї і до себе, своїх претензій і намірів та шляхів їхнього здійснення.»	усвідомлення себе, світу; ставлення, наміри, шляхи їх здійснення
Губернський Л., Кремінь В., Приятельчук А.	Основними структурними елементами постають: погляди, уявлення, знання, оцінка знань, переконання, віра та ідеали. Будь-який світогляд, незалежно від того, як він структурується чи класифікується, об'єднує наявність переконання. Це – ядро світогляду, оскільки саме переконання і з'єднують думку з дією, втілюють ідею у практичну діяльність.	Погляди, уявлення, знання, оцінка знань, переконання, віра та ідеали
Подольська Є. Подольська Т.	складне, синтетичне, інтегральне утворення суспільної й індивідуальної свідомості, істотне значення для характеристики якого має пропорційна присутність різних компонентів - знань, переконань, вірувань, настроїв, прагнень, надій, цінностей, норм, ідеалів. Світогляд є системою принципів, поглядів, цінностей, ідеалів, що визначають як ставлення до дійсності, загальне розуміння світу, так і життєві позиції, програми діяльності людей.	Система знань, переконань, вірувань, принципів, поглядів, цінностей, ідеалів, настроїв, прагнень, надій, норм, ідеалів.
Пазенок В.	Світогляд – система поглядів на світ і місце людини в ньому. Світогляд – узагальнена система уявлень і знань про навколишній світ, найсуттєвіші характеристики людського ставлення до природи, суспільства і духовного життя в усіх його основних виявах.	Система знань, уявлень, ставлень
Причепій Є.	Світогляд – система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу. Суттєві риси світогляду певна цілісність поглядів, які стосуються важливих життєвих проблем. Структура світогляду органічно зумовлює його функції: функції тлумачення світу; аксіологічна функція; праксеологічна функція.	Система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов
Касьян В.	сукупність поглядів, оцінок, принципів, що визначають найзагальніше усвідомлення, розуміння світу, місця в ньому людини, а також ціннісні орієнтації людей, їх життєві позиції.	Погляди, оцінки, принципи, ціннісні орієнтації, життєві позиції

Продовж. табл. 1.2

Табачковський В.	«світогляд – своєрідна інтегративна цілісність знання і цінностей, розуму і чуття, інтелекту і дії, критичного сумніву і свідомої переконаності».	знання і цінності розум і чуття; інтелект і дія, сумнів і свідомість
------------------	---	--

		переконаність
Арцишевський Р.	«світогляд як сукупність і тісний взаємозв'язок пізнавального елементу світогляду (універсальну картину світу), аксіологічного (уявлення про світ як про ієрархію цінностей), спонукально-мотиваційного (світоглядні мотиви), нормативно-регулятивного (загальні принципи, на основі яких складається свідоме ставлення людини до оточуючого світу і самої себе)».	Пізнавальний; аксіологічний; спонукально-мотиваційний; нормативно-регулятивний компоненти;
Ученими – психологами		
Яценко А.	«Тільки інтеграція знань, самосвідомості і цілепокладання людини дає світогляд»	Знання, самосвідомість, цілепокладання
Божович Л.	Світогляд дає людині цілісне уявлення про світ, у якому вона живе і похідні від цього уявлення ідеали (суспільства, інших людей, самого себе).	уявлення про світ, ідеали
Менчинська Н.	світогляд особистості є форма індивідуальної свідомості, що має специфічні особливості, обумовлені віковими, індивідуальними відмінностями. У сформованому світогляді відображені зразки найбільш загальних закономірностей природи, суспільства, психологічного життя людини зливаються з власним, особистісним ставленням до них»	Форма індивідуальної свідомості, зразки найбільш загальних закономірностей природи, суспільства
Моносзон Е.	Цілісна та струнка система філософських та соціально-політичних поглядів і переконань, у яких людина осмислює себе, своє місце у світі і виявляє своє ставлення до оточуючої дійсності - природного і соціального середовища	Система поглядів і переконань
Ученими – педагогами		
Сухомлинський В.	«Світогляд - не тільки система поглядів на світ, а й суб'єктивний стан особистості, який виявляється в її думках, почуттях, волі, діяльності. У світогляді - єдність свідомості, поглядів, переконань і діяльності» є переконання в тому, що людина не тільки пізнає навколишній світ, а й своїм розумом, своїми творчими силами, працею підкорює сили природи, перетворює життя»	Система поглядів; думки, почуття, воля, діяльність; переконання; практика; лінія поведінки
Лернер І.	Система узагальнених наукових знань про дійсність і місце людини в ній, умінь користуватися цими знаннями для пізнання та перетворення дійсності, впевненість в істинності та ефективності знань як інструмента діяльності, основних ідеалів, принципів і готовності до реалізації та захисту переконань й ідеалів	Знання і впевненість у них, уміння користуватися ними, ідеали, принципи, готовність до дії
Бойко А.	Світогляд як передумова орієнтації людини в природно-соціальному оточенні, яка конститує її життєвий простір і постає як система принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, що визначають як відношення до дійсності, загальне розуміння світу, так і життєві позиції, програми діяльності.	Принципи, погляди, цінності, ідеали, переконання, життєві позиції, програми діяльності.
Гончаренко С.	Форма суспільної свідомості людини, що визначає і сприймає своє місце в ньому. До світогляду входять знання про світ і людину; про спрямованість ходу подій у світі, про смисл людського життя, історичну долю людства, а також система переконань, принципів та ідеалів	Знання про світ, система переконань, принципів та ідеалів

Продовж. табл. 1.2

Сльченко В.	Система узагальнених знань про природу, суспільство, місце людини в світі, що включає вміння користуватися цими знаннями для пізнання та перетворення світу,	Знання про світ, система поглядів, переконань, принципів
-------------	--	--

	впевненість, основні ідеали, принципи та готовність до реалізації і захисту переконань.	та ідеалів
Мощанський В.	Система узагальнених знань про світ та місце людини в ньому, а також погляди і переконання	Система знань, поглядів і переконань
Ашманіс М.	«форму свідомості, що визначає всю поведінку людини і шляхом переконань відбиває суть сукупних суспільних відносин, у яких задіяна людина»	переконання і практична дієвість
Швед М.	Світогляд – це специфічна форма свідомості людини, що включає у себе систему її знань, поглядів, переконань та ідеалів, у яких виражається ставлення до розвитку природи і суспільства та які визначають її суспільно-політичну позицію й поведінку в різних сферах життя	система знань, поглядів, переконань та ідеалів людини

Саме суб'єктивні компоненти світогляду людини найважче піддаються змінам, і тому важливим є їх формування з раннього дитинства, тому що власне вони і утворюють, зокрема, картину світу кожної окремої людини. (таб.1.3.)

Таблиця 1. 3.

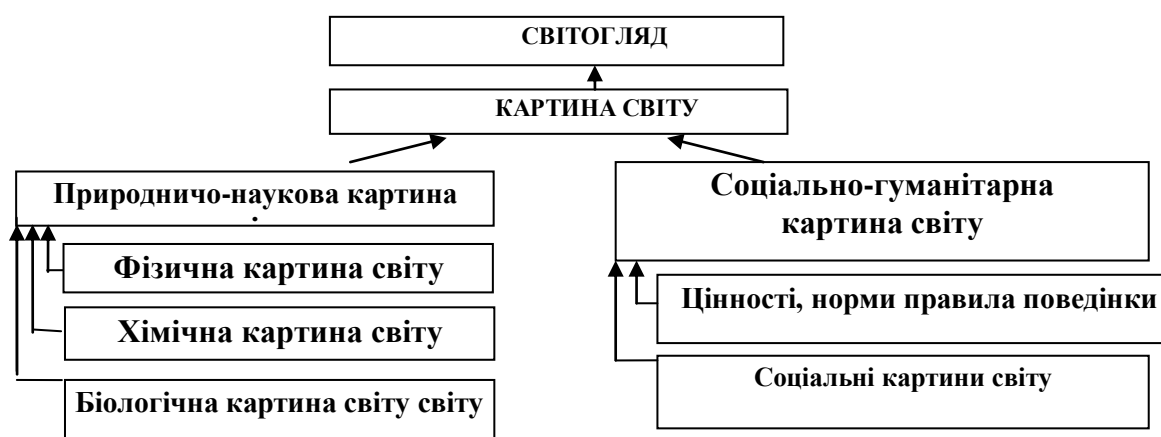
Компонентна структура світогляду особистості

Світогляд	
Об'єктивний компонент	Суб'єктивний компонент
Узагальнені знання про світ; принципи, норми поведінки, система цінностей, прийняті в суспільстві	Погляди, переконання, цінності, ідеали, вміння користуватись знаннями, готовність до дії, відношення, життєві позиції, програми діяльності та ін.

Віра — це ставлення людини до певного знання, суджень, уявлень, ідей як до такої істини, якій не потрібна перевірка пізнавальною діяльністю. Поряд зі знаннями, ціннісними орієнтаціями, вірою і переконаннями важливим структурним елементом світогляду є ідеали. Вони нагадують собою вогники, які постійно притягують людину до себе, зігріваючи її теплом віри, любові, надії, заповнюючи її серце одвічною мрією про щастя. Ідеали — це те, до чого прямують усі думки, почуття і діяння людини.

Світобачення людини починається саме з буденного світогляду. Він — підвалина, основа цілісної картини світу, бо витокami його є передусім чуттєвість. Саме на ньому виростає більш високий рівень систематизації та узагальнення знання про дійсність, який отримує назву теоретичного світогляду.

До теоретичного рівня світобачення людина починає підноситися тоді, коли у неї виникає органічна потреба пояснення минулого і сьогодення, а також прогнозування свого майбутнього. Теоретичний світогляд уперше оформлюється в релігійних вченнях. Адже основною його рисою, на відміну від буденного світогляду, є те, що він бере на себе сміливість вчити. Систему знань, яка інтегрує істотні результати пізнання та переживання людиною навколишньої дійсності і яка здатна слугувати стратегічною програмою взаємодії людини зі світом, називають науковою картиною світу. В. Шарко [7] схематично представляє її так (див. Рис. 1):

Структура кожної зі складових природничо-наукової картини світу ідентична і включає:

– Людське бачення себе, свого роду, свого ціннісного світу з його просторово-часовими ландшафтами переноситься назовні, в об'єктивну дійсність, «накладається» на світ у вигляді «картини світу». Це відбувається в людській життєдіяльності постійно у формах релігійно-міфологічної творчості чи науково-раціонального моделювання, людина творить не лише культуру та своє матеріально-духовне оточення, вона ще онтологічне творить світ, у якому живе. В цьому й полягає головна причина відносності, з погляду раціональної об'єктивності, будь-якої картини світу в людському світобаченні. Не є винятком і сучасна картина світу, яка включає:

– філософські ідеї (принципи): матеріальності світу та пізнаванності, взаємозв'язку та взаємодії матеріальних об'єктів, принцип руху матерії, а також закони діалектики (закон усебічного зв'язку явищ і процесів, закон переходу кількісних змін у якісні, закон заперечення заперечення);

– наукові теорії, що складають основу кожної з природничих наук і мають структуру, до складу яких входять: базис (емпіричний і теоретичний), ядро теорії (основні закони і константи) і наслідки (коло явищ, які пояснює ця теорія; можливості практичного застосування теорії; межі застосування теорії; проблеми, що виникають у зв'язку із застосуванням теорії);

– принципи, що пов'язують теорії (причинності, доповнюваності, збереження, симетрії, відносності та ін.). В основі творення НКС повинні лежати найбільш фундаментальні закономірності природи – ті що мають найбільшу пояснювальну здатність (збереження, спрямованості самочинних процесів, періодичності, імовірності).

Особливого пояснення й уваги потребує факт існування і розвитку відносно самостійного явища стосовно світової філософії — філософії окремого народу (національної філософії). Загально визнаним є те, що немає і не може бути суто національної науки (математики, фізики, хімії та ін.). Однак німецька, французька, російська філософія тощо — поняття не тільки можливі, а й необхідні для того, щоб мати повне уявлення про реальний процес народження і життя філософських ідей у світі культури і цивілізації. Ідеї філософії найбільш глибоко виявляють душу народу, його духовний досвід та непересічний дух у загальнолюдській природі.

Саме виходячи з ідеї, що існування будь-якої національної філософії реалізується як прояв філософії духу, можемо стверджувати: українська філософія є особливим, оригінальним явищем. Ця особливість визначається домінуванням у ній етико-морального спрямування. Український народ створив філософію, яку можна назвати кордоцентричною («філософія серця»), бо в центрі цієї філософії є людина з її внутрішнім світом, який перебуває в органічній єдності з умовами її самореалізації. Українську філософію можна назвати «філософією антейності», оскільки вона зосереджує свою увагу не просто на людині, а на людині Землі, яка критерієм істини має власну діяльність, земну і душевну, розглядає своє буття через єдність чуттєвого і раціонального. Українська філософія — це оригінальна система, засадами якої є філософський дух українського народу як органічна єдність віри (найбільш яскраво це демонструє філософія Г. Сковороди), любові (фундаментальне трактування вона отримує у творчості Т. Шевченка) і надії (суттєве визначення отримує у філософії І. Франка та Лесі Українки) у вічному прагненні до втілення їх у свободі, яка й спрямовує людське життя. Українська філософія має свій оригінальний метод, який можна назвати кордоантейним. Кордоантейність — це спосіб філософського осягнення дійсності, в якому людське переймається духовним, що перебуває в органічній єдності із земним та глибоко особистісним усвідомленням реального життя людини і суспільства. Це спосіб усвідомлення сутності всього сущого людиною як земною істотою, здатною до глибоких переживань [8]. Характерними для української ментальності є також архетипи органічної гармонії, мудрості, софійності світу. Софійність світу означає, що світ — це книга, текст Бога, а реальні речі мають не тільки природний статус, а є одночасно і символами, знаками Божої премудрості та мудрості життя. Архетип софійності світу мав особливе значення для українського народу, котрий формувався в степовій зоні.

Слово «край» починає пов'язуватись зі словами «країна» та «Україна». Особливу роль у розквіті етнічної самосвідомості українців відіграло письменство. Перша школа в Києві, згідно з літописами, уже була у 988 р. У XVI ст. Україна вирізнялася розвитком шкільництва і високим рівнем грамотності. Протягом другої половини XVI ст. національних рис починає набувати й церковно-культурно-освітнє життя (міські братства та їхні школи, Острозька академія, творчість І.°Вишенського та його сучасників-полемістів). Демократизація освіти справляла позитивний вплив на розвиток ремесел, малярства, збагачувала фольклор. Ці громадсько-політичні і культурно-освітні процеси визначали першу стадію власного історичного, національного буття українського народу. Цю стадію можна датувати в широких межах XVI—XVIII ст. і виділити такі етапи: консолідації ядра українського народу з кінця XV до початку XVII ст., до часів П.°Сагайдачного; національно-державно-культурного самоутвердження — століття між десятима роками XVII та XVIII ст. Це був період розвитку і піднесення національної української культури, її самоорганізації та розкриття потенційних можливостей за умов постійного збагачення завдяки творчому сприйняттю західноєвропейського впливу.

Формування і розвиток української нації та її прагнення створити (відтворити) власний етносоціальний дух першої чверті XX ст. обернулися лише частковим успіхом: на початку 20-х років XX ст. більша частина України опинилася в межах однієї відносно автономної адміністративно-політичної структури, до якої внаслідок Другої світової війни були приєднані й етнічні території за Дністром і Збручем.

Кожне покоління, кожна нація мають своїх видатних осіб. Адже завдяки їм людство має великі наукові здобутки, які роблять Україну відомою серед інших держав. Видатні науковці виступають камертоном свого часу та свого народу, вони задають тон звучання суспільства, постійно підносять планку суспільних звершень і устремлінь.

Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Іван Франко, Юрій Драгобич та інші українські мислителі європейського масштабу створили той особливий етнос української філософії, який відрізняється не лише культурою мислення, а й зверненням до людського серця, поєднанням духовності та душевності. Юрій Драгобич – вчений медик, керував Боським університетом в Італії, був вчителем видатного польського астронома М.Коперника. Великий внесок в розвиток суспільно-політичної думки України внесли видатні вчені суспільствознавці М.Драгоманов, М.Грушевський, Б.Кістяківський, В.Липинський.

Серед українських вчених IX ст. вчителю необхідно бути обізнаним з досягненнями істориків М.Костомарова, В.Антоновича, М.Драгоманова, ботаніка М. Максимовича, математика В.Остроградського, фізика І.Пулюя. В галузі медицини необхідно відзначити діяльність Н.Пірогова, засновника анатоμο-експериментального напрямку в хірургії та всевітньо відомого атласу «Топографічна анатомія» (1855-1854), М.Мечнікова (Одеська медична школа), М.Амосова.

Великий внесок у розвиток наукових знань вніс академік В.Вернадський, який розробив теорію біосфери Землі та концепцію ноосфери, яка повинна панувати у відносинах «людина – суспільство – природа».

У галузі технічних наук необхідно зазначити розроблений Є.Патоном метод автоматичного зварювання броні, який зіграв велику роль у воєнні роки, роботи Б.Патона у галузі мостобудування.

Самовизначення – усвідомлення людиною свого місця в суспільному бутті, вибір нею певного життєвого шляху. Якщо більшості народів Центральної Європи пощастило здобути національно-державну самоідентичність після Першої світової війни (угорці, поляки, чехи) чи навіть раніше (греки, болгары), то українцям, білорусам, грузинам у цьому не поталанило. Українці здобували свою національно-державну самовизначеність двома етапами, на початку та наприкінці XX ст., а в середині цього століття вперше утворилася територіально-адміністративна єдність українських етнічних земель.

Лекція 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ТЕМИ «ЛЮДИНА І СВІТ». ЦІННІСНІ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

План

1. Цінності, їх класифікація. Людина як особистість. Соціально-етичні і гуманістичні принципи біологічного пізнання. Визначення сутності людського життя в світовій літературі, релігії та філософії.

2. Образ і світ людини в історії. Цінність людського життя.

3. Феномен людського життя. Людина як особистість. Особистість, мета особистості, рівень її домагань і самооцінка.

4. Методика формування знань про людину як особистість у курсі «Я у світі» початкової школи. Природні, соціокультурні виміри людського життя.

5. Особливості вивчення змістової лінії «Людина». Людина: емоції, фізіологія. Здоров'я. Творчість. Вибір життєвого шляху. Почуття, інтелект воля. Ідеали в житті людини. Правда, хиба істина. Прекрасне і потворне. Духовне життя і духовність людини.

Рекомендована література:

1. Аза Л.А. Формування духовної культури студентської молоді / Л.А. Аза, Н.А. Бегака, В.І. Казачков.-К.:Вища школа, 1990.- С. 51, 58-59.
2. Асташова Н.А. Актуальные основы педагогической аксиологии / Н.А.Асташова // Педагогіка - 2002. - № 8. - С. 28.
3. Людина і світ: Підручник/Л.В.Губерський,В.Г.Кремь, А.О.Приятельчук та ін.,2-ге вид.,випр.. і доп. -К.: Т-во «Знання», КЦЩ, 2001.-349с.
4. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
6. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. — К.: Ваклер, 1996. — С. 360-421.
7. Шарко В.Д. Формування загальнолюдських та національних цінностей в учнів і студентів під час вивчення природничо-математичних дисциплін [Текст]: / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції //за ред В.Шарко - Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 178с.
8. Івашковський В. Виховні засади розвитку особистості патріота України // Рідна школа. – 2005. – № 6 (905). – С. 36-38.

У нових програмах і підручниках для початкової школи у засвоєнні змісту всіх предметів закладено можливості для створення навчальних ситуацій, які прямо чи опосередковано сприяють формуванню в дітей уявлень і понять про цілісність та цінність світу, природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства. Найбільшою мірою це є функцією складової освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи [4, с. 12-13].

Цінності – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії, теоретичні системи, суспільні ідеали. Цінностями виступають найбільш значимі для людини речі; властивість предмета або явища, яка має певне значення для людей у культурному, суспільному або особистісному відношеннях. Категорія *цінність* належить до ключових понять сучасних людинознавчих наук. У довідникових виданнях і наукових дослідженнях з філософії освіти, теорії виховання і навчання знаходимо різні тлумачення понять *цінності*, *ціннісні орієнтації*, *ціннісне ставлення*.

Цінності – це загальноприйняті переконання відносно до мети, до якої людина повинна прямувати. Вони лежать в основі звичаїв та моральних норм, прийнятих у даному суспільстві. На кожному етапі розвитку суспільства створюється певний комплекс і структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм, правил та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності. У філософії і соціології цінністю вважається продукт конкретних історичних умов суспільного життя. Поняття «цінність» досить широке за значенням, його можна розглядати з психологічної, педагогічної та соціальної точки зору. Цінності стають виховним чинником, завдяки процесу їх перетворення на внутрішні мотиви поведінки особистості. Складовими елементами цінностей є:

Поняття (концепти). Їх сукупність визначає мову, якою спілкуються представники даної культури. За допомогою понять людина упорядковує свій досвід, здійснює обмін ідеями та інформацією.

Відносини. Якщо за допомогою понять виділяють певні елементи світу, то за допомогою системи відносин встановлюють, як ці елементи пов'язані між собою (в просторі, часі і за значенням).

Правила. Правила регулюють поведінку людини у відповідності з цінностями даної культури. Правила представляють собою розпорядження та норми дії, співвідносяться з цінностями як засоби з метою.

Цінності характеризують соціальне і особистісно значущі смисли, духовні опори життя людини. На основі системи цінностей формуються громадянські почуття вихованців («почуття любові до батьківщини, народу, мови, культурних досягнень; почуття відповідальності за долю і майбутнє; почуття обов'язку, в додержанні правових та морально-етичних норм в усіх аспектах життєдіяльності людини»), а також відбувається «усвідомлення людиною своєї належності до певної державно-громадянської спільноти, конституційно закріплених за нею прав та обов'язків, помірковане ставлення до подій суспільно-політичного характеру, шанобливе ставлення до державної мови, символіки. Це усвідомлення себе виразником національних інтересів своєї держави» [8].

Громадяни здійснюють вибір, керуючись цінностями. Значимість вибору залежить від того ціннісного критерію, на основі якого він здійснюється. Здійснений на основі ціннісних критеріїв вибір – це рішення, що має певні наслідки. Позитивне ставлення до демократичних цінностей (прав людини, людської гідності та свободи, верховенства права, різноманітності, демократичних інститутів та процесів, громадянської участі) виявляється у процесі дії особистості в певній ситуації. «Психологічні ставлення особистості, реалізуючись в діях, відображають систему зв'язків особистості із суспільством, набувають стійкості, вираженості, значущості, стають характерними для особистості, визначають її вчинки та переживання» [8].

Важливу роль у ціннісному ставленні людини до дійсності відіграють її емоційні переживання, пристрасті. Саме з емоційного ставлення виникає відчуття значущості явищ, суб'єктивне цінування їх. У свою чергу цінності надають емоціям глибини, значущості, перетворюючи їх у глибокі й стійкі почуття. Об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси й емоційні переживання утворюють єдиний феномен цінності. Враховуючи це, можна визначити цінність як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами соціального суб'єкта. Але цінністю є не тільки наше ставлення до об'єктивних речей, а й предмети, які знаходить людина для задоволення своїх потреб.

Отже, цінності – це також і функція предмета задовольняти наші потреби. Маючи таку складну будову, цінності в процесі діяльності виконують роль останньої підстави для вибору цілей і засобів реалізації діяльності.

Існують різні **класифікації цінностей** залежно від логічної основи їх поділу. Зокрема, розрізняють загальнолюдські, національні, колективні, індивідуальні цінності; цінності віри, родинні, вітальні, пізнавальні, життєсміслові, матеріальні, духовні, етнічні тощо. Цінності мають історичний характер, тому вони можуть змінюватись як у суспільстві, так і в свідомості людей. Цінності, як компонент світогляду виражають ставлення людини до реальності, що формується залежно від значення їх для її буття. Результати досліджень філософів [5, 3, 6, с. 125-133] свідчать, що «...ціннісне відношення виникає в процесі практичної життєдіяльності людей і детерміноване їх потребами». цінностей.

Не слід забувати, що духовні цінності мають свою специфіку, тобто суттєво відрізняються від матеріальних або практичних. Розрізнення матеріальних та духовних цінностей не є єдиним підходом у їх класифікації. Так, Р.Апресян пропонує розрізняти цінності: а) за змістом (насолода, користь, слава, влада, добро, щастя та ін.); б) за знаком – позитивні та негативні – (слава – ганьба, користь – шкода та ін.) і таке інше. Однак розрізнення цінностей на духовні та практичні є фундаментальним. Справа в тому, практичні або матеріальні цінності – це не обов'язково матеріальні речі. Практичними називаються цінності, котрі відповідають меті виживання у вузькому та широкому значенні слова (їжа,

дах над головою, організований побут та відпочинок). Духовні цінності – це мета, пов'язана із реалізацією людиною особистої природи та значення, набуттям життєвих понять або правди.

В ієрархії цінностей людини особливе місце займають гуманістичні цінності, завдяки їм людина здатна узгоджувати власні потреби і прагнення із потребами і прагненнями оточуючих людей, ставитись до інших людей як до найбільшої цінності на Землі. До базових, загальнолюдських цінностей належать цінності життя, добра, свободи, користі, істини, правди, творчості, краси, віри. Підсумковою цінністю є благо як єдність істини (знання), добра (моралі) і міри. Благо виступає вищим життєвим орієнтиром людини, узагальнює в собі вищу життєву мету її існування і спосіб життя. Вчені виділяють такі групи цінностей: *вітально-біологічні*, пов'язані з підтриманням життя, здоров'я, благополуччя, *соціальні*, що характеризують статус і місце людини в суспільстві, сімейно-побутовій сфері, *етичні*, що витікають із прийнятого в суспільстві кодексу честі, естетичні, що інтегрують уявлення про ідеали прекрасного, краси та гармонії, *наукові*, пов'язані з пошуками істини об'єктивності, достовірності знання, *релігійні*, засновані на вірі у всевишнього і культури добра та милосердя.

Свій ціннісно-практичний світ людина вибудовує в процесі здійснення діяльності. Будь-який акт людської діяльності включає в себе ідеальний момент, під час якого складається задум цієї діяльності, її ідеальна мета, план реалізації, а потім життєвий смисл цієї діяльності – те, задля чого здійснюється вся дія. Саме цей аспект діяльності і характеризує цінність. Важливу роль у ціннісному ставленні людини до дійсності відіграють її емоційні переживання, пристрасті. Саме з емоційного ставлення виникає відчуття значущості явищ, суб'єктивне цінування їх. У свою чергу цінності надають емоціям глибини, значущості, перетворюючи їх у глибокі й стійкі почуття. Об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси й емоційні переживання утворюють єдиний феномен цінності. Враховуючи це, можна визначити цінність як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами соціального суб'єкта. Але цінністю є не тільки наше ставлення до об'єктивних речей, а й предмети, які знаходить людина для задоволення своїх потреб. Отже, цінності – це також і функція предмета задовольняти наші потреби. Маючи таку складну будову, цінності в процесі діяльності виконують роль останньої підстави для вибору цілей і засобів реалізації діяльності.

Так, Л. Аза [1] поділяє цінності на предметні та суб'єктні. Вважається загальноприйнятим також поділ суб'єктних цінностей на *абсолютні та відносні*. Під абсолютними цінностями розуміють такі, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування і не змінюються в процесі розвитку людства. До них належать такі категорії: людина, благо, істина, добро, гармонія – це скрижалі, на які спирається буття всього людства. Тому до абсолютних відносять загальнолюдські цінності, що витримали випробування часом. Абсолютні цінності існують у дихотомічному зв'язку з антиподами: добро-зло, віра-зневіра, надія-безнадія, щирість-лукавство, чесність-нечесність, правдивість, брехливість, гідність-приниження, досконалість-недолугість, краса-потворність, нетерпимість до зла-пристосовництво, мудрість-безглуздя.

Серед означених цінностей виділяють *громадянські, сімейні, цінності особистого життя* – мають значення передусім для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, стиль взаємовідносин з іншими.

Національні цінності відображаються у менталітеті нації, стверджуються в органічній єдності із загальнолюдськими і іншими цінностями і у своєму розвитку збагачують їх. На формування і розвиток цінностей впливають єдність і боротьба двох протилежних начал у людині – біологічного та соціального, протиріччя між потребами індивіда й суспільними інтересами.

Основними **національними цінностями** є: українська ідея, державна незалежність, патріотизм, готовність до захисту батьківщини, історична пам'ять, громадянська активність, пошана до національних символів, любов до рідної культури, мови, свят, традицій, пошана до Конституції України, протидія антиукраїнській ідеології, прагнення побудувати

справедливий державний устрій, сприяння розвитку духовного життя народу, дбайливе ставлення до національних багатств, увага до зміцнення здоров'я народу України.

Національні цінності українського народу виростають з його традицій та звичаїв, відображаються у народних піснях, прислів'ях, творах літератури і мистецтва.

Громадянські цінності ґрунтуються на рівності всіх людей перед законом і знаходять своє втілення в спільнотах, заснованих на принципах демократії. Основними громадянськими цінностями є : прагнення до соціальної гармонії, обстоювання соціальної справедливості, культура соціальних і політичних стосунків, пошана до закону, рівність громадян перед законом, права людини на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, недоторканість людини, право на свободу думки, совесті, вибору конфесій, повага до демократичних виборів і влади, пошана до культурних цінностей інших народів, толерантне ставлення до інших людей. На основі вивчення вітчизняних тенденцій виховання громадянськості з'ясовано що ключовими показниками громадянських цінностей є *ціннісне ставлення до держави* (до Конституції, законів, символів держави, до прав та обов'язків дітей і дорослих); *ціннісне ставлення до Батьківщини* (до України, рідної землі, місця свого народження, усвідомлення належності до українського народу, до народних звичаїв і традицій, до свого роду, родини, до державної мови і рідної природи); *ставлення до інших людей* (повага до людей, гуманізм, толерантність, милосердя, доброта, чесність і порядність, готовність прийти на допомогу, совість); *ставлення до себе як громадянина* (усвідомлення себе громадянином держави, громадянська гідність, відповідальність, громадянський обов'язок, працелюбність, вимогливість до себе).

Цінності сімейного життя: подружня вірність, піклування про дітей, піклування про батьків, пошана до предків, догляд за їхніми могилами, взаємна любов батьків, повага до прав дитини і старших, відповідальність за інших членів сім'ї, спільність духовних інтересів, здоровий спосіб життя, заняття спортом, культ праці, дотримання сімейних традицій, гостинність, гігієна сімейного життя.

Цінності особистого життя: пріоритет духовних цінностей, внутрішня свобода, особиста гідність, воля, мудрість, розум, здоровий глузд, лагідність, доброзичливість, правдивість, поміркованість, урівноваженість у особистих і громадських почуттях, гармонія душі та зовнішньої поведінки, етична вихованість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, дотримання слова, точність, пунктуальність, самокритичність, ощадливість, вміння мовчати і слухати інших, шляхетність і відповідальність у стосунках з особами іншої статі, щедрість, допомога сиротам, хворим, захист знедолених, уважність до власного здоров'я, розвиток естетичних смаків, турбота про довкілля.

Розкриваючи сутність освітніх цінностей, поряд з якими формуються й громадянські, вчені звертають увагу на те, що в житті людей вони використовують такі провідні функції:

– смислоутворювальну (виявляється через актуалізацію смислів об'єктів, процесів, інтеріоризацію цінностей, критичне осмислення інформації);

– оцінювальну (спрямовану на розвиток адекватної оцінки в молодій людині духовних явищ та навколишньої дійсності);

– нормативну (пов'язану з зіставленням особистістю власних цінностей з усталеними ціннісними зразками);

– регулятивну (пов'язану з орієнтацією освітньої системи на національні та загальнолюдські цінності);

– контролюючу, яка дозволяє аналізувати рівні сформованості індивідуальних систем цінностей у конкретних людей, розвиток цінностей у культурно-історичному плані взагалі [2].

До вправ з розвитку ціннісної сфери учнів на уроках «Я у світі» доцільно включати:

– завдання з визначення ціннісного потенціалу навчального матеріалу;

– завдання на пошук додаткової інформації, яка має можливість позитивно впливати на формування загальнолюдських та національних цінностей;

– завдання дискусійного характеру, що дають змогу обґрунтувати різні точки зору щодо вчинків та підвести учнів до усвідомлення істинних цінностей в житті людини.

Пошуки сенсу життя можуть мати як духовний, так і суто матеріальний характер:

По-перше, *наше життя є загальною необхідною умовою здійснення всіх цілей, задач, мрій, які людина ставить перед собою*. Усвідомлення людиною того, що вона живе, що її життя наповнене певним сенсом, забезпечує їй психічну усталеність, психічну нормальність, загальну комфортність. Певним чином шукати сенс життя - це спосіб не зійти з розуму. Тому знаходження сенсу життя допомагає людині вижити як духовній істоті.

По-друге, на відміну від тварин людина усвідомлює свою смертність, розуміє, що життя не безкінечне. Тому вона намагається продовжити своє життя, прилучитися до вічного, лишити про себе пам'ять. У власних діях, творах, інших набутках. Але це вдасться людині лише в тому випадку, якщо її життя було наповнене певними смислами. З'ясування і пошук таких смислів є умовою людського безсмертя.

По-третє, *виступаючи абсолютною, вищою цінністю, життя може мати різну ціну, в залежності від оцінки людини з боку інших*. Тому кожна людина намагається підвищити цінність свого життя у своїх очах і в очах оточуючих людей. Для цього вона сама для себе формулює своє життєве призначення, ставить перед собою певні цілі.

Серед тих, хто позитивно вирішує питання про сенс життя, можна зустріти також такі відповіді: сенс життя - у згоді з власною природою і задоволенні потреб, в одержанні насолоди і радості, у розвитку творчих здібностей. І нарешті, можна зустріти погляд, згідно якому сенс життя - у самому існуванні.

Вибір життєвого сенсу залежить як від потреб суспільства, так і від нахилів та здібностей окремої особистості. Вміння людини не залишатися осторонь суспільних інтересів і, одночасно, не нехтувати власними бажаннями та ідеалами створює найбільш гармонійні умови її існування.

Усвідомивши свій сенс життя, людина в змозі поставити і його мету. Мета - це уявний або очікуваний результат наших дій. Сформулювавши свою життєву мету, людина починає свідомо об'єднувати свої вчинки і підпорядковувати їх цій меті, яка, в свою чергу, створює фундамент для визначення життєвих ідеалів.

Чим вище ідеали, чим піднесеніше мета, тим більше людина, як правило, здатна досягти у своєму житті. Бо ж будь-який стрілець знає: щоб влучити у ціль, треба цілити трохи вище.

Одночасно, кожній людині не треба забувати, що життя самоцінне само по собі. Тому заради якоїсь цілі, навіть і дійсно високої, не треба нехтувати і власним життям. Якщо ми йдемо до бажаного ідеалу, забуваючи про власні потреби у щасті та коханні, не зважаємо на наших близьких та друзів, не цінуємо кожний прожитий день, то чи не стане так, що колись ми побачимо всю безглуздість такого шляху.

Сенс існування – у самому існуванні, у самому бутті людини, і цінність її життя – у здатності, незважаючи на всі труднощі, удосконалюючи світ, удосконалюватися самій. Існують різні підходи до вирішення проблеми сенсу життя, серед яких основними є такі: сенс життя в його духовних основах, у самому житті; сенс життя знаходиться за межами самого життя; сенс життя створюється самою людиною; сенс у життя не існує.

У межах *першого підходу* діє релігійна версія. Сенс життя людини було визначено Богом вже під час створення людини. Створивши людину за своєю подобою, Бог надав їй свободу волі, тому сенс життя людини полягає у досягненні Божої подобі. Унаслідок цього людина переробляє або творить світ сама, а разом з тим самовдосконалюється, вдосконалює світ відповідно до задуму Бога.

Філософія розглядає моральний сенс життя людини у процесі вдосконалення її духовних основ і соціальної сутності на засадах добра. Сенс життя у самому житті, але, на відміну від релігійного тлумачення, людина сама знаходить його. Сенс, як стверджує австрійський психолог *З. Франкл*, має все, необхідно лише його знайти.

Другий підхід виносить сенс життя за межі життя конкретної людини. Сенс життя та існування людини переноситься на прогрес людства, щастя прийдешніх поколінь, ідеали добра і справедливості. На думку прихильників *третього підходу*, саме життя взагалі не має ніякого сенсу, його створює людина. Як свідомо і вольова істота, людина здатна створити цей сенс притаманними їй засобами. Проте воля, яка ігнорує об'єктивні умови

людського буття, переходить волонтаризм, що може спричинити взагалі крах усіх сенсів та реалів.

Прихильники *четвертого підходу* стверджують, що світ є хаотичним і абсурдним, тому існування людства є також абсурдним безсенсовним. Загалом в історії людської думки завжди переважали спроби відшукати сенс життя людини.

Здійснений сенс життя має цінність не лише для самої людини, але й для суспільства, оскільки він звільняє індивіда від страху смерті, допомагає зустріти її спокійно, гідно, з почуттям виконаного обов'язку. Одним з ключових прав людини є право на життя: у 27-й статті Конституції України воно формулюється так: *«Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань»*.

Якщо згадати приклади життєвої долі видатних людей, то вони тільки тому досягали бажаного, що вибирали складний, непроторений шлях. Кожне нове починання потребує вольового напруження всіх життєвих сил, цілеспрямованості і віри у своє призначення, тому, звичайно, не кожний здатний на подібний життєвий вибір.

З іншого боку, дехто вибирає складні шляхи заради них самих. Людині здається, що тяжка і терниста доля наповнена героїзмом та романтикою. Тому дуже часто в дитинстві ми мріємо про професії розвідника, моряка-підводника, космонавта. Однак за привабливістю цих професій залишаються непомітними моменти їх повсякденної тяжкої праці.

Звичайно, шлях, пов'язаний з ризиком та небезпеками, може здатися найбільш цікавим та яскравим. Проте якщо самоціллю стають лише самі труднощі цього шляху, то краще своєчасно відмовитися від своєї мети, бо юнацький порив швидко згасне, а романтичні мрії розвіються і не залишаться нічого, крім розчарувань. Взагалі, будь-які труднощі повинні бути чимось виправдані.

Вибір життєвого шляху може робитися свідомо або підсвідомо, самотійно або під впливом уподобань більшості, нарешті, оцінюватися як чесний або безчесний.

Ідея «людина є найвищою цінністю» була результатом досить тривалого процесу еволюції суспільної свідомості. Уявлення про те, що кожна людина — це цінність, незалежно від її віку, статі, походження, національності тощо, сформувалося у порівнянні людини з вищою цінністю (Бог, Дух) або ж внаслідок дії загальних закономірностей життя суспільства. Наприклад, у християнстві цінність людини вбачається у її можливості спокутувати гріхи і здобувати вічне життя у Христі, в ісламі цінність людини — у підпорядкуванні волі Аллаха.

У процесі вивчення курсу бажано виокремити ключові показники ціннісного ставлення до людини: людяність, повага гідності, справедливість, толерантність, відповідальність.

Гідність — це особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності, моральної рівності серед людей; ставлення до людини, у якому визнається її безумовна цінність. Основні ознаки і прояви поваги до людини та її гідності — це: бажання виявляти повагу до людини; вимогливість у ставленні до себе та інших; емоційне переживання власної гідності; визнання прав кожної людини; уміння об'єктивно оцінювати себе (самокритичність) та інших; уміння проявляти повагу до інших людей та до себе; уміння відстоювати власну гідність моральними засобами, визнавати чужі заслуги.

Справедливість характеризує людські стосунки і визначає певний порядок життя дитини в дитячому колективі, сім'ї, визнання її гідності тощо. Справедливість передбачає неупереджену, об'єктивну оцінку відповідних знань, умінь і навичок молодших школярів та відображає співвідношення між їхніми правами і обов'язками. Важливим виявом справедливості щодо молодших школярів є відсутність любимчиків у класів, рівні стосунки вчителя з усіма дітьми та доцільне й обґрунтоване використання методів стимулювання (заохочення, похвала, зауваження, покарання тощо).

Толерантність характеризується здатністю терпеливо ставитися до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки оточуючих. Толерантна людина завжди виявляє ціннісне ставлення до людини незалежно від її переконань, віросповідання, національної приналежності. Складовими толерантності можна вважати такі особистісні моральні якості, як доброзичливість, повага, чуйність, тактовність, делікатність, великодушність тощо. Ці якості взаємопов'язані з

емпатійністю людини, її здатністю до співпереживання і співчуття. Важливим показником ціннісного ставлення до людини є відповідальність, що характеризує ставлення до іншого, урахування його потреб, ставлення до обов'язків. У молодших школярів відповідальність виховують, зважаючи на їхній самостійний вибір, бажання покладатися на себе і виконувати обов'язки, дотримувати дане слово. Бути відповідальним означає переживати власну значущість, усвідомлювати свою корисність для інших, можливість щось зробити для оточуючих, а також передбачати можливі наслідки своїх дій, зокрема, негативні.

Філософське уявлення про цінність людини, за словами німецького філософа *I.Канта*, полягає у тому, що людина — це вища цінність, яку необхідно завжди розглядати як мету і ніколи як засіб досягнення[5].

Сенс, мета людського життя — це розуміння людиною змісту і спрямованості власного життя, свого місця у світі, а також призначення людства. Усвідомлення сенсу життя як головної його цінності має історичний характер. Кожна епоха тією чи іншою мірою впливала на визначення сенсу людського життя.

Біблія – священна книга християн, що складається з окремих книг, написаних протягом ХУІ ст.. до н.е. – ІІ ст.. н.е. Ділиться на дві частини – Старий Завіт і Новий Завіт.

Віра – в широкому розумінні – впевненість в існування будь-якого явища, визнання його реальності. Формується влада всім життєвим досвідом людини, починаючи з її народження.

Гуманізм – (від латинського слова «humanus» – людський) - ідейна течія, що визнає цінність людської особистості, її право на самовираження, щастя і розвиток, вважає благо людини основним критерієм будь-яких соціальних перетворень, а принципи рівності, справедливості, людськості – найбільш бажаною формою людського спілкування.

Гуманність – особистісна якість, що виражає людяність, людинолюбство, повагу до кожної окремої людини, незалежно від її віку, статі, нації, кольору шкіри, соціального статусу.

Духовна культура визначає моральний, естетичний та інтелектуальний потенціал людства, що базується на цінностях істини, добра та краси.

Духовність – нематеріальність, процес гармонійного розвитку духовних здібностей людини.

Емоція(від латини «emoveo» – хвилюю) – позитивна чи негативна чуттєва реакція людини та тварин на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників.

Етика – філософська наука, що вивчає мораль (моральність), її місце в системі суспільних відносин, аналізує її природу, характер і структуру (моральна свідомість, моральні відносини, моральна діяльність), моральні категорії (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь тощо), за допомогою яких формуються моральні принципи, норми, цінності, правила поведінки.

Ідеал (від грецького слова «ідея» або «першообраз») – уявлення про найдосконалішу форму якогось явища, предмета, події та самої людини, її індивідуального або суспільного життя.

Індивід (від латини «individuum» – неділиме) – поняття, що характеризує окрему особу як «атом» соціуму і, одночасно, представника людства як біологічного виду.

Індивідуальність – неповторна своєрідність будь-якого індивідууму або людини.

Мораль – міра панування людини над самим собою, показник того, наскільки людина відповідальна за себе, за те, що вона робить.

Почуття – особливий вид емоційних переживань, які носять чіткий предметний характер і є відносно усталеними.

Реалізація завдань змістової лінії «Людина» в початковій школі має певні особливості. Так, механізм засвоєння цінностей враховує це, але у всіх випадках він повинен будуватися на технології, що органічно поєднує в собі методи формування суспільної свідомості (інформування, коментування, узагальнення, переконання, навчання) і методи залучення до соціально-культурної діяльності шляхом якої знання перетворюються у переконання, норми та принципи поведінки. Ціннісне ставлення до іншої людини діти найкраще засвоюють у грі. Ефективність впливу ігрових технологій на формування дитячої

особистості безпосередньо залежить від дій педагога. У процесі ігрової діяльності у молодших школярів формується орієнтація на загальний зміст людських взаємин і стереотипів поведінки, через взаємодію партнерства і лідерства спостерігається зорієнтованість на певний стиль поведінки і взаємодії. Гра допомагає вихованцям краще виразити власні почуття, розв'язати внутрішні конфлікти, опанувати правила етикету, отримати досвід конструктивної взаємодії, позитивно сприймати оточуючих, що є підґрунтям ціннісного ставлення одне до одного. Так, наприклад, на кожному з уроків об'єднаних темою «Людські чесноти», важливо організувати опрацювання етичних понять у їх дихотомічних парах і перевести визначення окремих абстрактних понять на рівень конкретних прикладів (добро-зло, правда-неправда, щирість – улесливість, і.т.). Ми виокремили ключові показники ціннісного ставлення до людини: людяність, повага гідності, справедливість, толерантність, відповідальність.

Наприклад, під час проведення уроку з теми «Людські чесноти» доцільним є застосування таких завдань:

1. З'єднайте стрілочками близькі за значенням назви людських чеснот.

доброта	чесність
правдивість	поміркованість
розважливості	чуйність
делікатність	відвертість
щирість	сміливість
рішучість	тактовність

2. Робота в парі

– Підкресліть якості, які людина повинна викорінювати в собі: щедрість, скупість, ввічливість, працьовитість, делікатність улесливість, жадібність, справедливість, агресивність, доброта, брехливість.

3. Прочитайте текст «Щедрість і жадібність» за Робертом Ротенбергом (на с. 72–73 підручника «Я у світі» 3-клас Н.Бібік) і поділіться своїми думками щодо прочитаного.

- Що із прочитаного було вам знайоме?
- Що нового ви дізналися?
- Що таке щедрість? Наведіть приклади.
- Розгляньте малюнки на с. 73. Про що вони розповідають?

4. Практичне завдання

– Улаштуйте в класі куточок однокласників. Виготовте з паперу «кишеньки» з іменами учнів. Наклейте на великий аркуш. До «кишеньок» можна покласти записки з подякою за щось, вітання з днем народження, іншим святом або просто зі словом «Молодець!» за гарну відповідь на уроці.

5. Робота в групі

- Прочитайте українську народну казку «За добро — добром» на с. 75–76 за особами.
- Поміркуйте, чому вона так називається.
- Обговоріть, чого Мишка навчила Лева.

6. Робота над прислів'ями

– З'єднайте частини прислів'їв.

Добре роби,	а не примітливий.
Кого почитають,	добре буде й тобі.
Робиш добро — не кайся,	а зла уникай.
Все добре переймай,	а робиш зло, на зло й сподівайся.
В чужому домі будь привітливий,	того й величають.

Важливим елементом будь якого уроку може стати вивчення порад або висловлювань відомих осіб.

7. Вивчення порад(урок «Як стати успішною людиною».)«Нехай також завжди живуть у твоїй душі й такі слова: згаяний той час, який ти не використав для навчання» (Григорій Сковорода).«Треба любити те, що робиш, і йти крок за кроком» (Іван Павлов).

8. Щоденні кроки для людини, яка прагне стати успішною
Складай план дій на день.

Придумай девіз дня. Наприклад: «Сьогодні буду найуважнішим» або «Сьогодні буду найпрацьовитішим».

Замислюйся перед сном, як ти прожив цей день.

Хвали себе за будь-які досягнення.

Опрацювання текстів, де розкривається сутність розглянутих понять, здійснюється з урахуванням необхідності кожному учню усвідомити важливість набуття певних навичок. Бажано обговорити і інсценувати ситуації, закладені в тексті, колективно створити схожі або протилежні за змістом. Наприклад, під час проведення уроку «Держава освічених людей» учитель пропонує прочитати розповідь Василя Сухомлинського «Учитель» на с. 18 підручника («Я у світі» 3-клас Н.Бібік) і поділитися своїми думками щодо прочитаного:

– Що в цьому тексті виявилось для вас новим?

– Що, на вашу думку, треба робити учням, аби і їм, і вчителів працювалося і думалося «легко й вільно»? Обґрунтуйте свою відповідь.

– Уявіть себе на місці вчителя. Як ви поводитиметеся?

– Розпитайте своїх батьків і родичів про їхніх учителів. Разом із батькам складіть вітальні листівки до Дня вчителя.

– Яким повинен бути вчитель, ми з'ясували. А якими повинні бути учні? Як же слід поводитися в школі, щоб добре навчатися?

– Прочитайте Правила поведінки учня (за Букварем 1851 року) «Добрий учень» (с. 19).

– Користуючись текстом, перелічіть правила, яких дотримувалися учні понад 150 років тому.

– Які з цих правил важливі й донині? Які з них застаріли?

– Які правила для учнів сучасної школи вам найскладніше виконувати? Чому?

9. Практичне завдання

– Складіть правила, які ви хотіли б адресувати учням далекого майбутнього.

– Прочитайте оповідання «Найдорожчий плід» на с. 20–21.

Поширеними прийомами роботи вчителя на уроках громадянської освіти є прийоми групової роботи:

«Коло» – Продовжіть речення: «Найдорожчий плід – це...».

Робота в групі: – Прочитайте оповідання за особами. Читаючи, спробуйте вступити в діалог з кожним із братів.

Практичне завдання: – Доведіть, що знання – найбільша цінність. Для учня (учениці), чий аргументи виявляться найпереконливішими, підготуйте подарунки (малюнок чи аплікацію).

Розкриття змісту цієї лінії забезпечується через втілення у ній знань, методів і форм навчання, що дають змогу учням скласти уявлення про себе як складну, організовану і самоцінну істоту, про свою неповторність, про цінність свого життя і здоров'я; набути знання щодо будови свого організму, функціонування його органів, вміння зберігати і зміцнювати своє фізичне і психічне здоров'я; розуміти необхідність самоповаги і любові до себе; оволодіти такими рисами як вихованість, чесність, доброта, відповідальність, милосердя, ввічливість, охайність, наполегливість. Так, під час уроку «Яким бути» вчитель пропонує учням завдання:

1) З'єднайте стрілочками риси характеру та їх тлумачення.

Нечепура не звертає ні на кого уваги.

Улеслива говорить не те, що думає, а те, що хочуть від неї почути.

Байдужа неохайний, брудний.

2) З'єднайте стрілочками прислів'я та їх тлумачення.

Або пан, або пропав. Жадібний.

Дає і з рук не випускає. Лінивий.

Любить роботу, як кріт сонце. Рішучий.

Під час бесіди учні з'ясовують, що таке людське «Я». З чого воно складається?

– Чи можна лише по зовнішньому вигляду говорити про людське «Я»?

Робота в групах дає змогу з'ясувати, у чому проявляється характер людини? (Характер проявляється в спілкуванні з іншими людьми. Характер проявляється у ставленні до справи.

Характер проявляється у ставленні до самого себе.) Діти з'ясовують, які риси притаманні людині, до якої групи належать.

Кожна група учнів отримує список рис вдачі. *1-ша група* обирає «ставлення до інших людей», *2-га група* – «ставлення до себе», *3-тя група* – «ставлення до справи».

Риси вдачі:

Чуйність,	самоповага,	працьовитість,	щедрість,
самолюбство,	необов'язковість,	доброта,	жадібність,
сумлінність,	недбалість,	упевненість у собі,	
чесність,	хитрість,	акуратність.	

Учні з кожної групи після обговорення виходять до дошки і розподіляють риси вдачі на три групи.

– На які ще дві групи можна розділити? (*Позитивні, негативні*)

– Як ви вважаєте: коли людина народжується, у неї вже є характер?

– Від чого залежить, чи виросте дитина охайною або недбалою; доброю або злою?

– Основний вплив на формування рис вдачі чинить виховання.

– Що з'являється раніше: звичка чи риса вдачі?

– Як виховати в собі позитивні риси вдачі? Важливим є використання на уроці з формування цінностей різноманітних прийомів та методик (К.Фопеля, О.Хухлаєвої, Н. Щуркової).

Так, використовуючи вправу «У мене у черевичку камінчик...» вчитель може діагностувати емоційний стан учнів, з'ясувати труднощі, що заважають їм почуватися комфортно, визначити чому учні не можуть зосередитися на уроці.

«Несподівані малюнки» (К. Фопель). Діти створюють спільний малюнок. Вони по черзі додають власні елементи: перший проводить лінію, другий продовжує сюжет довільно, тощо. Гра навчає дітей співвідносити, координувати та синхронізувати власні напрямки пошукової діяльності з тим особистим внеском, що його зробив кожен інший учасник [53].

Вправа «Цінуємо одне одного» (О. Хухлаєва) дозволяє перенести складну роботу з самооцінки в процес гри. На початку гри вчитель проводить бесіду про сутність понять «людяність», «відповідальність», «справедливість». Учні, отримавши по три кружечки, розфарбовують їх блакитним, зеленим і фіолетовим кольорами. Блакитний дарують тому, кого вважають чужою людиною, його прізвище підписують на зворотні; зелений – найсправедливішому; фіолетовий – найвідповідальнішому. Учитель звертає увагу на те, у кого найбагатший урожай, а кому необхідно замислитися над виправленням ситуації [53].

З метою підвищення зацікавленості учнів на уроках доцільно використовувати вправу «літописець», що дає змогу закріпити знання дітей за темою, що вивчається. Завдання учнів – визначити в розповіді вчителя важливі подробиці і записати їх. Наприкінці уроку можна провести конкурс на кращого «літописця», запропонувати дітям виконати «літопис» удома, у «старовинному стилі», а потім улаштувати виставку «манускриптів».

Вдалим прикладом розробленого методичного підходу формування ціннісних установок є розроблений курс «Філософія для дітей»[59]. Уроки за методикою «Філософія для дітей» мають діалогічний характер і будуються на вільному обміні думками у формі бесіди, дискусії. Уроки філософії для дітей є основою для міркувань, роздумів. Учні навчаються логічного підходу до обговорення питання. Завдання вчителя: створити ситуацію успіху як для кожного учня окремо, так і для всієї «спільноти допитливих». На уроці з елементами філософії кожна думка, кожне висловлювання важливі й цікаві. Уроки «Філософія для дітей» спираються на аналіз різноманітних художніх творів, спонукають до детального аналізу, обміркування усього прочитаного. У процесі обговорення творів саме з міркувань дітей і розбіжностей у їхніх поглядах зароджується поштовх до пізнання. Порівняння свого вчинку та вчинку героя за зовнішніми ознаками доповнюється порівняннями мотивів поведінки. Можливо, що учні ще не в змозі осмислити і чітко визначити мотиви своєї поведінки, але створюються ідеальні колізійні ситуації, мова щодо яких піде пізніше.

Лекція 5. ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ КУРСУ «Я У СВІТІ»

План

1. Особливості структури та змісту уроків курсу громадянської освіти, особливості.
2. Освітні та виховні технології в реалізації завдань курсу.
3. Основні умови виховання толерантності та інформаційної культури на уроках «Я у світі».

Рекомендована література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Білецька О.І. Лоджук Н.Р.Розробки уроків з курсу «Я і Україна.Я і природа» – Тернопіль:Підручники і посібники. 2006. -144с.
3. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с. – (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).
4. Землянская Е.Н.Учебные проекты младших школьника (Текст) /Е.Н.Землянская// Начальная школа. - 2005. - №9. – С. 55 – 59.
5. Інноваційні технології в початковій школі./ Упорядник О.Кондратюк.- К.: Шк.. світ,2008.-112с. – (Бібліотека шкільного світу)
6. П'ятакова Г.П., Заячківська Н.М.Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі
7. Савченко О.Я.Виховний потенціал початкової освіти:посібник для вчителів та методистів початкового навчання / О.Я.Савченко. -2-ге вид., доповн., переробл. –К.:Богданова А.М., 209.-226с.

Уроки курсу «Я у світі» мають сприяти формуванню в учнів високого рівня громадянської компетентності, навичок та шаблонів правильної соціальної поведінки. Змістова лінія «Людина» передбачає таких тем, як, «Людина – частина природи і суспільства», «Розвиток людини протягом життя», «Вчимося вчитися», «Людське «Я», «Зовнішність людини», «Вияви характеру». В процесі вивчення цих тем учень має оволодіти прийомами планування робочого часу, тренування уваги, зосередженості, котрі необхідні для досягнення успіху, (чесність, доброта, щедрість, працьовитість тощо), прагнення до самостійності, навчання як складова життєвого успіху, оволодіти прийомами запам'ятовування, виявляє інтерес до своєї зовнішності; прагне до акуратності; до самовиховання; розпізнає вчинки; дає оцінку виявам характеру; наводить приклади успіху людини залежно від її поведінки.

Суспільне довкілля постає перед учнями початкової школи в образі сім'ї, роду, шкільного оточення, історії рідного краю, національних традицій. Все це формує ряд вимог щодо змісту та основних засад проведення уроку з навчального предмету «Я у світі». Щодо змісту уроку вчителю необхідно визначити загальнокультурну значущість теми, інтегрованість змісту, відповідність мотивації завданням уроку та рефлексивному етапу. Урок повинен мати зрозумілу для всіх логіку, бути структурованим, унаочненим, доміантним має бути діяльнісний підхід, наявність технологічних прийомів навчання. Подання навчального матеріалу (характер його подання) на уроках курсу «Я у світі» має:

- забезпечувати виявлення змісту власного досвіду учня;
- виклад знань у підручнику (вчителем) має бути направлений не лише на розширення їх обсягу, структурування, інтеграцію, узагальнення предметного змісту, але й на збагачення наявного досвіду кожного учня;
- формування ціннісних орієнтацій має відбуватися з урахуванням дихотомічного принципу(уявлення про ціннісні оцінки формується на порівнянні дихотомічних пар цінностей: добро-зло, щедрість-жадібність, і т.ін.)
- під час навчання необхідно постійно узгоджувати досвід учня зі змістом знань, які пропонуються;
- активне стимулювання учня до самооцінювальної освітньої діяльності повинне забезпечувати йому можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження під час оволодіння знаннями;

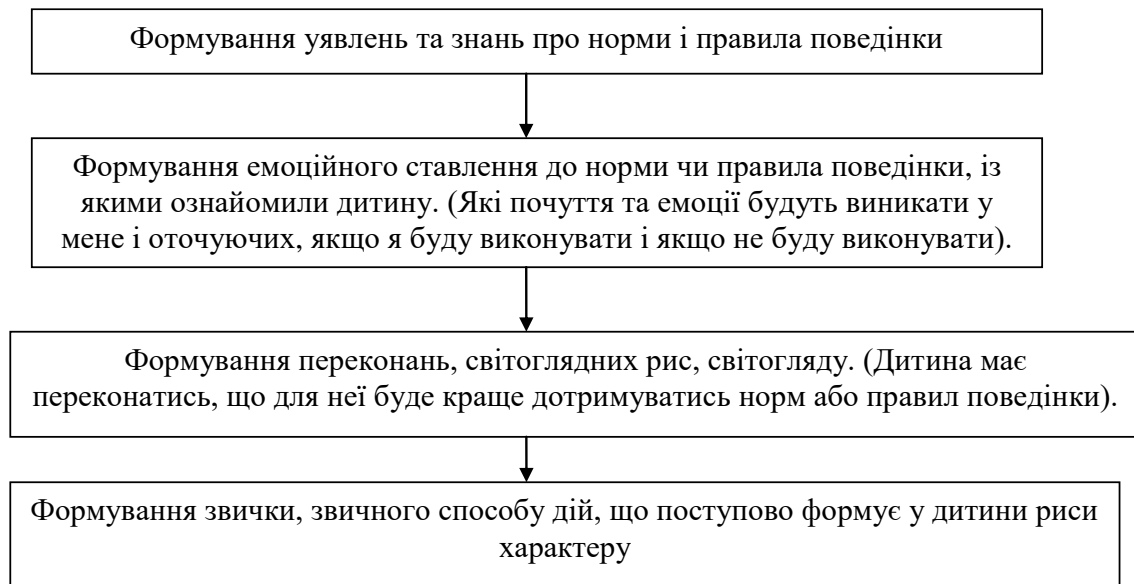
- навчальний матеріал повинен бути організований так, щоб учень мав можливість вибору при виконанні завдань, розв’язанні задач(створення колізійних ситуацій);
- необхідно стимулювати учнів до самостійного вибору і використанню найбільш значущих для них способів опрацювання навчального матеріалу;
- необхідно забезпечувати контроль і оцінку не тільки результату, але головним чином процесу навчання, тобто тих трансформацій, які здійснює учень, засвоюючи навчальний матеріал;
- освітній матеріал повинен забезпечувати реалізацію рефлексії, як оцінки суб’єктної діяльності.

Перелічені умови реалізуються в різноманітних педагогічних технологіях. При цьому обов’язково враховуються індивідуальна вибірковість учня до змісту, вигляду та форми навчального матеріалу, його мотивація, прагнення використовувати отримані знання самостійно, за власною ініціативою, в ситуаціях, не заданих навчанням.

Для того, щоб дитина навчилася дотримуватися правил поведінки і соціальних вимог можна:

- примусити її робити так, як вимагають дорослі;
- сформуванню у дитини свідоме ставлення до норм поведінки;
- поєднати самостійність, ініціативу дитини з вимогливістю до неї і допомогою їй.

Перший шлях найменш перспективний. Тому що після того, як зникає дорослий, який висував вимогу, дитина намагається зробити протилежне до того, що її примушували робити. Два наступні шляхи можна зобразити за допомогою такої (рис. 2.) схеми:

Дуже часто дорослі не приділяють належної уваги деяким етапам. Їм здається, що дитина сама має знати або здогадуватися про переживання інших людей. Лише сформувавши емоційне ставлення дитини, ми можемо перейти до переконання.

На основі аналізу педагогічної літератури, з метою узагальнення напрямів громадянської освіти відповідно до змістових ліній Державних стандартів загальної початкової освіти, пропонуємо карту систематизації та накопичення інформаційних ресурсів, яка допомагає організувати вчителю роботу щодо формування громадянської компетентності молодших школярів (рис.3.):

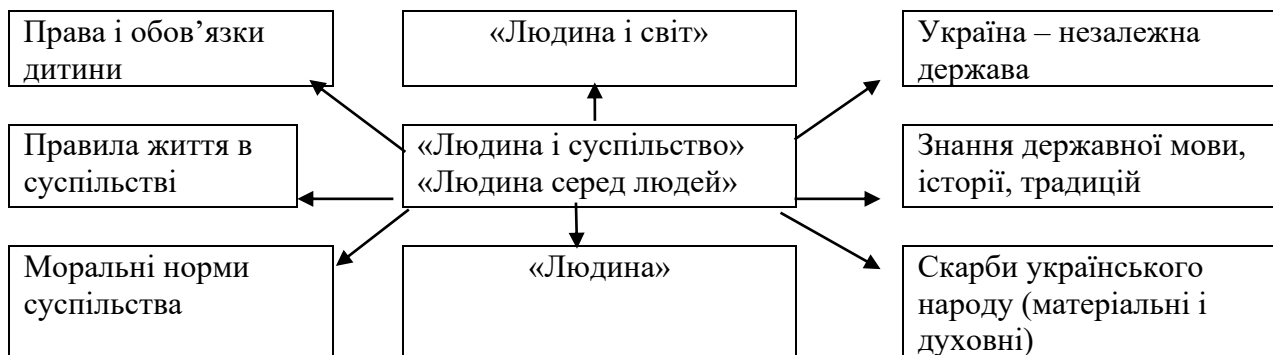

Рис.3. Галузі систематизації та накопичення інформаційних ресурсів відповідно до змістових ліній Державних стандартів

Упровадження компетентнісного підходу передбачає появу нового етапу уроку, а саме визначення наявного рівня компетентності, який полягає в актуалізації життєвого досвіду учнів, під яким розуміються всі обставини повсякденного життя, що впливають на людину та з якими вона взаємодіє.

Серед форм навчання найменш результативним з погляду компетентнісного підходу визнається поширена фронтальна форма навчання, як така, що не забезпечує належної активності учнів. Недоліком фронтального навчання є відсутність диференціації, неможливість урахування різного ступеня підготовки, наявної бази знань, психологічних характеристик учнів. Адекватною завданням формування компетентностей учнів визнається індивідуальна форма навчання, яка сприяє становленню самостійності, активності, відповідальності, проте не забезпечує спілкування між учнями. Недоліки фронтального та індивідуального навчання компенсуються груповою формою навчання, яка, окрім інших переваг, є найбільш відповідною подальшій професійній діяльності людини.

Оскільки центром усієї освітньої системи в педагогічних технологіях є індивідуальність дитини, то акцент бажано робити на індивідуалізації і диференціації навчального процесу. Початковим пунктом, що визначає завдання та методику проведення будь-якого уроку громадянської освіти, є розкриття громадянських цінностей із урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей кожного учня. Потім визначається структура, в якій ці можливості оптимально здійснюватимуться. Упровадження компетентнісного підходу створює умови для формування внутрішньої мотивації навчання. При цьому чинниками, які позитивно впливають на формування мотивації, є:

- практична спрямованість мети уроку як особисто значущої, важливої для кожного;
- використання в процесі навчання наявного життєвого досвіду учнів, їхніх повсякденних спостережень, досвіду практичної діяльності;
- зв'язок навчального матеріалу з повсякденним життям людини, явищами, які відбуваються в докільлі;
- використання результатів навчання в практичній діяльності людини.

Важливим інструментом реалізації завдань громадянської освіти є **педагогічна технологія** – один із спеціальних напрямків педагогічної науки (прикладна педагогіка), покликаний забезпечити досягнення певних завдань, підвищувати ефективність навчально-виховного рівня, гарантувати його високий рівень.

Головним критерієм оцінки педагогічної технології є її ефективність та результативність. В залежності від мети розрізняють такі види технологій, як технології навчання, технології виховання, технології розвитку. В залежності від ідеї: інтерактивну, ігрову, модульну, біоадекватну, інтегральну, особистісно зорієнтовану, розвитку критичного мислення, проектну, розвивальну та ін.

Метод навчання виступає способом діяльності вчителя, який навчає, та організації навчальної роботи учнів щодо вирішення таких дидактичних завдань:

- оволодіння теоретичною та світоглядно-моральною стороною матеріалу, що вивчається;
- вироблення вмій та навичок щодо застосування одержаних знань на практиці;

– перевірка й оцінка навчальних досягнень учнів тощо.

Саме для вирішення кожного з перелічених завдань використовуються певні методи.

Приєм навчання – це складова частина або окрема ланка методу навчання, тобто певне поняття по відношенню до загального поняття «метод». Розмежування понять «метод» і «приєм» дуже мобільні і мінливі. Кожен метод навчання складається з певних елементів (частин, прийомів). З допомогою прийому не вирішується повністю педагогічне або навчальне завдання, а лише тільки його етап, певна його частина. Методи навчання і методичні прийоми можуть мінятися місцями, замінювати один одного в конкретних педагогічних ситуаціях. Одні й ті ж методичні прийоми можуть бути використані в різних методах. І навпаки, один і той самий метод у різних учителів може включати різні прийоми.

В одних ситуаціях метод виступає як самостійний шлях вирішення педагогічного завдання, в інших – як прийом, який має окреме призначення. Наприклад, якщо учитель повідомляє нові знання словесним методом (пояснення, розповідь, бесіда), в процесі якого іноді демонструє наочні посібники, то демонстрація їх виступає як прийом. Якщо ж наочний посібник є об'єктом вивчення, основні знання учні отримують на основі його розгляду, то словесні пояснення виступають як прийом, а демонстрація як метод навчання.

Таким чином, метод включає в себе ряд прийомів, але сам він не є їх простою сумою. Прийоми визначають своєрідність методів роботи вчителя й учнів, надають індивідуальний характер їх діяльності.

Наведемо приклади деяких сучасних прийомів навчання, що є оптимальними на уроках курсу «Я у світі» початкової школи.

«Асоціації на дошці» – залучає власний досвід учнів, має високий ступінь зацікавленості, проводиться фронтально. Доцільно використовувати під час мотивації вивчення теоретичного матеріалу (ідеї, поняття) та понять складних для усвідомлення (громадянин, народ, держава). Можна застосовувати як під час проведення уроків теми «Людина і світ», «Людина», так і під час мотивації окремих етапів уроку. Для посилення емоційності та емпатії (співпереживання) бажано використовувати у якості «ключа» фотографії, пісні, афоризми, вірші тощо. Залежно від змісту має три види проведення:

«поняття» – вчитель вертикально записує на дошці основне поняття, яке мають опрацювати учні. Після цього просить учнів назвати ознаки цього поняття або асоціації, які воно у них викликає. Обов'язковою умовою є те, щоб ці слова мали спільні з основним поняттям літери (кресворд);

«квітка» – вчитель малює на дошці квітку (серединка і чотири пелюстки). У середині записує основне поняття, а на пелюстках слова, наприклад: «особа», «родина», «суспільство», «держава». Після цього учні повинні назвати прояви даного поняття у зазначених сферах. Вчитель їх записує на пелюстках;

«прямокутник» – учитель малює на дошці прямокутник і записує на ньому основне поняття. Учні повинні назвати синоніми, антоніми, прикметники і дієслова, що, на їхню думку, пов'язані з даним поняттям. Всі вони записуються на відповідних сторонах прямокутника. Коли асоціації закінчуються, вчитель пропонує учням з кожної групи відібрати по три найхарактерніших. Із відібраними асоціаціями відбуватиметься подальша робота.

Важливими елементами педагогічних технологій, що застосовуються на уроках курсу «Я у світі», є психо-емоційні тренінги. Наводимо приклади деяких:

Вправа «Емоції»

Усі учасники тренінгу сідають по колу, кожен по черзі за допомогою міміки передає якусь емоцію, всі інші по черзі їх повторюють. Вправа закінчується, коли всі учасники передали свої емоції. Запитання для обговорення:

Чи легко було придумувати та передавати власну емоцію?

Чи важко було відтворювати чужі емоції?

Вправа «Ярлики» (15 хв)

Мета: дати можливість відчути емоції, які виникають в учасників під час спілкування, коли їх змушують стримуватися.

Обладнання: три набори розрізаних картинок, «корони». На кожній «короні» написаний один з поданих виразів. «Усміхайся мені.», «Будь похмурим», «Корчи мені

гримаси», «Ігноруй мене», «Розмовляй зі мною так, ніби мені 5 років», «Підбадьорюй мене», «Кажі, що я нічого не вмію», «Жалій мене».

Тренер об'єднує учасників у три групи. Кожному він одягає на голову «корону» таким чином, щоб ніхто не бачив, що на ній написано («корони» виготовляють із двох смужок білого паперу, склеєних по боках). Після цього кожній групі дається завдання скласти цілу картинку з розрізаних шматочків, але звертатися під час роботи до учасника своєї групи потрібно так, як написано на його «короні». Через 7-10 хв усі, не знімаючи «корон», відповідають на запитання: «Чи сподобалось вам, коли з вами спілкувалися таким чином?»

Після того, як усі охочі висловлюються, тренер пропонує учасникам зняти «корони» й вийти зі своїх ролей. *Запитання для обговорення:* Чим в реальному житті можуть бути «корони»? Як впливає наявність потрібних ярликів на спілкування? Як можна змінити уявлення людини про вас? Звідки ми беремо наші уявлення про інших?

Вправа «Австралійський дощ» (5 хв). Мета: забезпечити психологічне розвантаження учасників. Учасники утворюють коло. Інструкція: Чи знаєте ви, що таке австралійський дощ? Ні? Тоді давайте разом послухаємо, який він. Зараз по колу ви будете передавати мої рухи. Як тільки вони повернуться до мене, я передам наступні. Стежте уважно!

В Австралії здійнявся вітер. (Ведучий тре долоні.) Починає крапати дощ. (Клацання пальцями.) Дощ посилюється. (Почергове плескання долонями по грудях.) Починається справжня злива. (Плескання по стегнах.) А ось град, справжня буря. (Тупотіння ногами.) Але що це? Буря стихає. (Плескання по стегнах.) Дощ стихає. (Плескання долонями по грудях.) Рідкі краплі падають на землю. (Клацання пальцями.) Тихий шелест вітру. (Потирання долонь.) Я Сонце. (Руки вгору.)

Підбиття підсумків заняття. Проводиться у формі керованого діалогу. Запитання для обговорення:

У чому полягають переваги безоцінного спілкування?

Чому іноді потрібно стримуватися?

Яке завдання було найважчим?

Що на занятті вам сподобалося найбільше?

Використання таких вправ є доречним в контексті вивчення тем «Людина у суспільстві», (уроки «Ввічливість», «Правила спілкування»).

Обов'язковим елементом уроку «Я у світі» є створення позитивної робочої атмосфери, започаткування правил для учнів, різноманітних способів стимулювання їх працездатності. Для позбавлення учнів від емоційних затисків на початку уроку і під час його проведення доречно використовувати «ігри-криголами» (дві правди, одна неправда, сніжний ком), «ігри-розминки» (казка), на початку уроку пропонуються завдання що розв'язуються тільки з опорою на життєвий досвід, дотепність, кмітливість. Для перевірки домашнього завдання доречно використовувати роботу в парах, прийом «Акваріум», під час опанування новими знаннями корисним є застосування колективних методів навчання, вивчення матеріалу у групі.

Лекція 6.

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ КУРСУ «Я У СВІТІ»

План

1. Характеристика сучасних технологічних підходів до громадянського виховання.
2. Прийоми визначення ціннісних орієнтацій на уроках громадянської освіти.
3. Роль і місце інтерактивних технологій у процесі формування громадянської культури. Прийоми групової роботи.
4. Переваги та недоліки у застосуванні інтерактивних методик громадянської освіти у початковій школі.
5. Оцінювання діяльності учнів на інтерактивному уроці

Рекомендована література:

1. Білецька О.І., Лоджук Н.Р. Розробки уроків з курсу «Я і Україна. Я і природа» – Тернопіль: Підручники і посібники. 2006. -144с.
2. Землянская Е.Н. Учебные проекты младших школьников (Текст)/Е.Н.Землянская// Начальная школа.- 2005. - №9. – С. 55 – 59.
3. Інноваційні технології в початковій школі./ Упорядник О.Кондратюк.- К.: Шк.. світ, 2008.-112с. – (Бібліотека шкільного світу)
4. П'ятакова Г.П., Заячківська Н.М. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі
5. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с. – (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).

Головна особливість курсу «Я у світі» полягає у інтегруванні знань соціально-гуманітарного змісту і власного досвіду учнів, на основі якого у дітей формується культура поведінки у природному і соціальному оточенні, елементарні вміння необхідні для посильної участі у соціально корисних справах, почуття патріотизму, поваги до людей, почуття власної гідності, національне самовизначення.

У відповідності до цього всі чотири змістові лінії курсу включають в себе не тільки відомості про різні матеріальні та духовні, національні та загальнолюдські цінності, а й певні правила поведінки, людські взаємовідносини, шляхи самовдосконалення.

Оволодіння цими знаннями – перший етап засвоєння завдань курсу. Наступний – виховати у дітей повагу до себе та інших людей, прищепити ім. повагу та любов до України і свого краю, формувати такі якості, як прагнення до самовдосконалення, працьовитість, чемність, допитливість. Дана вимога передбачає активну участь учня у зборі, доповненні, осмисленні та узагальненні навчального матеріалу, що можливо в процесі використання в навчальному процесі інтерактивних педагогічних технологій.

Мета інтерактивного навчання на уроках курсу «Я у світі» – створення комфортних умов навчання, при яких учень відчуває свою успішність, інтелектуальну досконалість, що робить продуктивним сам процес громадянської освіти і виховання. Цілі і завдання інтерактивного навчання на уроках курсу «Я у світі»:

– розширення пізнавальних можливостей учнів, зокрема у здобуванні, аналізі та застосуванні інформації з різних джерел;

– можливість перенесення отриманих умінь, навичок та способів діяльності на різні рівні комунікації та співпраці учнів;

– формування внутрішньої мотивації до самовдосконалення та суспільної активності.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроку «Я у світі» і містить п'ять етапів: мотивації, оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів, надання необхідної інформації, інтерактивної вправи, підбиття підсумків і оцінювання результатів уроку. Розглянемо їх докладніше.

I. Мотивація (не більше ніж 5 % часу уроку).

Метою цього етапу є сфокусувати увагу учнів на проблемі й викликати інтерес до обговорюваної теми. Мотивація є своєрідною психологічною паузою, яка дає змогу дітям насамперед усвідомити, що вони зараз почнуть вивчати інший (після попереднього уроку) предмет, що перед ними інші завдання. Використовуються прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у дітей здивування, інтерес до змісту та процесу, підкреслюють парадоксальність явищ та подій.

II. Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів (не більше ніж 5 % часу уроку).

Мета – забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності. Формулювання результатів інтерактивного уроку має відповідати таким вимогам:

– висвітлювати результати діяльності на уроці учнів (а не вчителя);

– чітко відбивати рівень навчальних досягнень, який очікується в результаті уроку (обсяг і рівень засвоєння знань учнів, що буде забезпечений на уроці, обсяг і рівень розвитку навичок і вмінь, розвиток емоційно-ціннісної сфери учнів);

- формулюватися так, щоб було зрозуміло, як можна оцінити такі результати, коли вони будуть досягнуті;
- бути коротким, чітким і абсолютно зрозумілим і для учнів, і для вчителя, і для батьків учнів.

III. Надання необхідної інформації (10–15 % часу уроку). Мета етапу – дати учням достатньо інформації для того, щоб на її основі виконувати практичні завдання шляхом інтерактивної взаємодії, але за мінімально короткий час.

IV. Інтерактивна вправа – основна частина уроку (45–60 % часу уроку).

Передбачає застосування педагогом однієї-трьох інтерактивних вправ, що добираються залежно від очікуваних результатів. Саме вони мають забезпечити досягнення мети уроку. Порядок і регламент проведення вправи містить:

- інструктування: учитель розповідає учасникам про мету вправи, правила, послідовність дій і час виконання завдань; з'ясовує, чи все зрозуміло учням (2–3 хв);
- об'єднання в групи, розподіл ролей (1–2 хв), інші технічні дії учнів: розташування меблів, підготовка обладнання;
- виконання завдання: педагог виступає як організатор, помічник, ведучий дискусії, намагаючись надати учням максимум можливостей для самостійної роботи і навчання у співпраці один з одним (5–15 хв);
- презентацію результатів виконання вправи (3–15 хв);
- рефлексію результатів учнями: усвідомлення отриманих результатів під час спеціального колективного обговорення або застосування інших прийомів (5–15 хв).

V. Підбиття підсумків і оцінювання результатів уроку (до 20 % часу уроку).

Функції цього етапу уроку: прояснити зміст опрацьованого; зіставити реальні результати з очікуваними; проаналізувати, чому відбулося так чи інакше; зробити висновки; закріпити чи відкоригувати засвоєння; намітити нові теми для обміркування; встановити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що потрібно вивчити, чого навчитися в майбутньому; скласти план подальших дій.

Проведення рефлексії на уроці відбувається за такими етапами:

- зупинка дорефлексивної діяльності;
- відновлення послідовності виконаних дій;
- вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору ефективності, продуктивності, відповідності поставленим завданням тощо;
- виявлення і формулювання результатів рефлексії.

Інтерактивні прийоми роботи дають змогу учням у процесі колізійного навчання формувати світогляд, розвивати критичне мислення, зв'язне мовлення. Навчально-виховний процес організовується так, що учні шукають зв'язок між новими та вже отриманими знаннями; приймають альтернативні рішення, мають змогу зробити «відкриття», формують свої власні ідеї та думки за допомогою різноманітних засобів; навчаються співробітництву.

Суть інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Це базується на співпраці, взаємонавчанні: вчитель – учень, учень – учень. При цьому вчитель і учень – рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання. Інтерактивна взаємодія виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою. Під час такого спілкування учні вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, приймати обґрунтовані рішення.

Застосування інтерактивного навчання на уроках «Я у світі» здійснюється шляхом використання фронтальних та кооперативних форм організації навчальної діяльності учнів, інтерактивних ігор та методів, що сприяють навчанню вміння дискутувати. Оптимальними для уроків курсу «Я у світі» стали такі технологічні прийоми:

- у процесі фронтальної роботи: «мікрофон», «мозковий штурм», «ажурна пилка», «незакінчене речення»;
- у процесі кооперативної роботи: в парах («Обличчя до обличчя», «Один – удвох – усі разом»), робота в малих групах, акваріум;

– у процесі інтерактивної гри: «Рольова гра», «Драматизація», «Спрощене судове слухання»;

– у процесі дискусії: прийом «Прес», «Обери позицію».

До інтерактивних методів технології опрацювання дискусійних питань належать: прийом «Прес», «Обери позицію», «Зміни позицію», «Безперервна шкала думок», «Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу», дебати.

Якщо основним змістом, що вивчається на уроці, є моральні орієнтації та цінності, доцільно використовувати методи «Класифікація» та «Альтернатива». Метод «Брейн-стормінг» («Мозковий штурм») широко відомий і описаний у літературі. Зазначимо лише, що, на нашу думку, його слушно застосовувати під час мотивації питань, пов'язаних із пошуком шляхів вирішення проблем, а не з усвідомленням змісту понять. Мозковий штурм - прийом доцільний для використання досвіду учнів з метою розв'язання проблем та розробки ідей. Мозковий штурм спрацьовує найкраще в групах по 5 –7 осіб.

«Класифікація». Суть методу полягає в тому, що учні отримують робочі картки, на яких розміщені різні ознаки певних понять або явищ. Спираючись на власний досвід та уподобання, учні повинні згрупувати їх за певними ознаками або критеріями.

«Альтернатива». Учні отримують робочу картку, на якій записана певна моральна проблема і ряд альтернативних пропозицій щодо її вирішення. Кожен учень самостійно повинен обрати тільки одну із запропонованих альтернатив і пояснити свій вибір.

«Опрацювання дискусійних питань».

Важливим засобом пізнавальної діяльності учнів є дискусії. Плануючи дискусію, вчителю необхідно врахувати такі важливі моменти:

- час, його узгодженість з іншими видами роботи на уроці, місце;
- матеріали, необхідні для роботи;
- уміння учнів працювати в групі.

Технологічний прийом «Незакінчене речення»:

(Я дякую своїй Батьківщині (родині, школі) за ..., бажаю їй

Технологічний прийом «Мікрофон»

Завдання: поставити питання за своєю темою для іншої групи, але таке, яке сьогодні ще не звучало. Діти беруть мікрофон і запитують. Учитель ставить питання – учні відповідають.

Технологічний прийом «Дерево рішень» в контексті уроку «Людина – частина природи і суспільства».

Проблеми «Існування людини в суспільстві», – рішення – спілкування, робота, сім'я.

Технологічний прийом «Реклама на телеканалі»

Робота в групах. Кожна група вибирає картку, де вказана тема реклами.

Ми – пішоходи. Моя Батьківщина. Моя родина. Моя школа.

Технологічний прийом «Ключовий момент».

Тест – перевірка знань (тестування)

Технологічний прийом «Прес»

Навчати школярів дискутувати варто з прийому «Прес». Її застосовують під час обговорення дискусійних питань та під час проведення вправ, у яких необхідно чітко зайняти свою позицію, довести свою точку зору.

Технологічний прийом «Обери позицію»

Цей метод теж корисний на початку роботи з дискусійними питаннями. Використовують його на початку уроку для того, щоб показати учням різноманітність поглядів на ту чи іншу проблему – за і проти. Використовують дві протилежні думки.

Організація роботи

1. Поставте перед учнями дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію щодо нього.

2. Запропонуйте позиції:

«За» «Не знаю» «Проти» «Не маю конкретної позиції»

3. Ознайомте з правилами проведення вправи, обговоріть їх.

4. Залежно від думки учасників запропонуйте їм обрати позиції біля відповідного плаката і з однодумцями обговорити це питання.

5. Виберіть кількох учасників і попросіть їх обґрунтувати свою позицію.

6. Після викладу різних точок зору запитайте, чи не змінив хто-небудь з учасників своєї думки і чи не хоче перейти до іншого плаката. Причину переходу варто обґрунтувати.

7. Попросіть учасників назвати найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

Технологічний прийом «**Зміни позицію**»

Ця технологія дуже подібна до технології «Обери позицію». Вона дозволяє зайняти позицію іншої людини і розвиває навички аргументації, активного слухання.

Організація роботи

1. Попередньо підготуйтеся до обговорення.

2. Поставте всьому класу дискусійне питання.

3. Об'єднайте учнів у пари, потім у групи (четвірки).

4. Дайте завдання розподілити позицію з проблеми («так» чи «ні») між парами чи самі зробіть це. Одна пара у четвірці обґрунтовує одну позицію, інша – протилежну.

5. Поясніть учням, що в четвірках кожна пара повинна представити партнерам свою точку зору. Кожен відповідає за свою половину презентації.

6. Чітко визначте час на підготовку і саму презентацію.

7. Виділіть достатньо часу на підготовку аргументів.

8. Коли час пройде, попросіть пари аргументовано викласти свою точку зору один одному.

9. Потім попросіть пари помінятися позиціями і повторіть все спочатку. На це підводиться значно менше часу.

10. Після цього варто дати завдання всій четвірці вільно обговорити тему. Годі учні висловлюють уже свою особисту точку зору. В ході обговорення теж або доходить згоди, або вважає, що їм бракує інформації. Вільна дискусія теж регламентована.

11. Якщо є час, можна провести загальну дискусію.

12. Підбийте підсумки дискусії з усім класом.

Прийом «**Запитання до автора**» використовують під час роботи над художнім текстом на етапі рефлексії. У ході читання тексту «із зупинками» учням пропонують поставити авторові декілька запитань, отже, учень має змогу брати участь у постійній дискусії з автором, вести з ним діалог. Наприклад, спочатку автор оповідання є умовним героєм, який присутній на уроці, і діти можуть поставити йому будь-які запитання за змістом тексту, потім на уроці « автором » стає один із учнів класу, діти звертаються до нього як творця тексту. Застосування прийому «Запитання до автора» сприяє осмисленню прочитаного та висловлюванню свого ставлення до подій і вчинків дійових осіб твору. Іноді розпочата на уроці дискусія триває у сімейному колі або переноситься до читальної зали дитячої бібліотеки.

Метод «**Галерея**» забезпечує детальну перевірку та узагальнення знань з вивченої теми. Спочатку учні мають викласти на папері власні ідеї з приводу опрацьованого матеріалу. Згодом вони об'єднуються у групи для підготовки «галереї» ідей, а також презентації чи захисту кожної. Для захисту в парах учитель призначає «екскурсоводів» та «екскурсантів». Останні сприймають матеріал і мають право ставити питання під час «екскурсії».

Технологічний прийом «**Безперервна шкала думок**»

Ця технологія є однією з форм обговорення дискусійних питань. Її метою є розвиток в учнів навичок самостійного вирішення проблем, вдосконалення вмінь, аргументувати свої думки. Розглядаючи полярні точки зору з проблеми, що обговорюється, учні знайомляться з альтернативними позиціями, вчать прогнозувати, удосконалюють уміння на практиці відстоювати свою позицію, вчать вислуховувати думки інших, отримують додаткові знання з теми, що вивчається.

Організація роботи

1. Виберіть проблему, що передбачає наявність обґрунтованих, діаметрально протилежних точок зору.

2. Досить детально розгляньте, схарактеризуйте кожную точку зору.

3. Розташуйте у протилежних кінцях кабінету плакати з альтернативними думками.
4. Дайте учням час обміркувати і вмотивувати свою позицію.
5. Якщо місця в кабінеті достатньо, дайте змогу учневі оприлюднити свою позицію і зайняти місце в ланцюжковій залежності від його поглядів.
6. Попросіть учнів стисло пояснити, чому саме вони обрали цю позицію.
7. Оцініть протилежні точки зору.
8. Переконайтеся, чи уважно учні слухали один одного, пропонуючи їм навести аргументи, що примушують їх замислитись і, можливо, змінити свою позицію.

9. Обговоріть наслідки різних точок зору.

Технологічний прийом **«Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу»**

Учасниками цієї технології є всі учні класу.

Її мета – набуття учнями навичок публічних виступів, дискутувань, відстоювання власної позиції, формування громадянської позиції. Ця технологія дає змогу залучити всіх учнів класу до участі, контролювати перебіг дискусії, оцінювати участь кожного. Вчитель на такому уроці є ведучим. Він має право ставити запитання або, за браком часу, перебивати того, хто виступає.

Організація роботи.

1. Оголошіть тему дискусії, повідомте правила проведення:

- усі учасники говорять стисло і конкретно;
- надавати слово може тільки ведучий;
- ведучий має право зупинити того, хто перевищив ліміт часу.

2. Запропонуйте учасникам коротку розповідь або відеофрагмент з досліджуваної проблеми.

3. Надайте слово «запрошеним», потім глядачам, які можуть висловити свою думку або ставити запитання «запрошеним» упродовж хвилини.

4. Підбийте підсумки дискусії.

Технологічний прийом **«Дебати»**. Надзвичайно складний спосіб обговорення дискусійних питань. Його використовують лише тоді, коли учні добре вміють працювати в групах, знають технології вирішення проблем. У дебатах поділ на протилежні точки зору набуває найбільшої гостроти, оскільки учням потрібно довго готуватися і публічно обґрунтовувати правильність своєї позиції. Кожна група повинна переконати опонентів і схилити їх до думки змінити свою позицію. Дуже важливо, щоб учасники дебатів спілкувалися спокійно.

«Кейс-стаді» (Case-studi) метод (розробка Гарвардського університету) – це навчання за допомогою аналізу конкретних ситуацій. Відмінність методу в тому, що кейс-стаді – створення проблемної ситуації на основі фактів із реального життя.

«Відстрочена відгадка». За допомогою цих прийомів на уроці створюється установка, за якої учні позитивно налаштовують себе на сприйняття нових знань, а відстрочена відгадка буде стимулювати пізнавальну активність протягом усього уроку.

Впровадження інтерактивних технологій вносить у звичну систему проведення уроку привабливу для учнів новизну, змінюються уставлені кордони предметного викладання, а найголовніше – досягнення освітніх стандартів відбувається більш інтенсивно і цілісно. Інтерактивність, оригінальність і оперативність даних технологій робить їх популярними і серед учнів, і серед вчителів, а в кінцевому результаті їх систематичне впровадження підвищує креативність навчального процесу.

Метою проблемного навчання є моделювання ситуацій морального вибору, формування умінь аналізувати, оцінювати свої та чужі вчинки.

Оцінювання діяльності учнів на уроці «Я у світі»

Як оцінювати роботу учнів під час проведення уроків «Я у світі», як підтвердити, що учні справді набули необхідні знання, уміння і навички, сформували у себе значущі для сучасного життя цінності та громадянську компетентність. Наприклад, в процесі проведення уроків «Я у світі», важливими є такі вміння, як здатність відстоювати свою думку чи аргументувати свою позицію під час дискусії. Отже, оцінювання повинно базуватися саме на цих важливих вміннях, а не лише на оцінюванні здатності учня запам'ятовувати та

відтворювати фрагменти інформації. Разом із застосуванням традиційних методів оцінювання рівня навчальних досягнень учнів шукають також альтернативні підходи до вирішення цього питання.

У розробці підходів до оцінювання першим кроком є чітке формування завдань оцінювання. Традиційно це такі завдання:

- показати учням, як вони досягли мети заняття;
- визначити найкращих за результатами учнів;
- стимулювати мотивацію учнів до навчання й отримання сучасних знань;
- визначити рівень здібностей учнів;
- з'ясувати, чи є необхідність додаткового навчання або «перенавчання»;
- поставити оцінки кожному учню.

Такі традиційні завдання оцінювання зберігають свою актуальність і на інтерактивних заняттях, але поруч з ними перед учителями постають нові питання і проблеми. Так, на такому занятті, повідомляючи учням завдання, необхідно заздалегідь проінформувати їх про критерії, за якими воно буде оцінюватися. Такий підхід дає можливість досягнути більшої ефективності навчання. Можна здійснювати відкрите оцінювання результатів навчання самими учнями. Та чи коректно використовувати (чи не використовувати) результати такого оцінювання для виставлення оцінок у балах?

Безсумнівно, що оцінювання повинно бути тісно пов'язаним з процесом навчання хоча б тому, що учні засвоюють власне те, за що їх оцінюють. А отже сьогодні необхідні нові підходи до оцінювання, тому що:

- для досягнення результатів необхідно вирішувати складні колективні завдання;
- учитель бажає спонукати учнів до висловлювання ними розуміння ідей, а не відтворення фрагментів певної інформації;
- учитель переходить від простої перевірки знань і вмінь до оцінювання рівня сформованості життєво необхідних умінь і навичок (наприклад, здатності спільно працювати, приймати рішення, висловити обґрунтовані думки, розв'язувати конфлікти тощо);
- треба надавати учням можливість демонструвати свою здатність обдумувати та вирішувати дискусійні питання й проблеми;
- необхідно оцінювати старанність, яку учні вкладають у співпрацю, і заохочувати учнів допомагати один одному в роботі;
- потрібно оцінити всі навчальні досягнення учнів, які є результатом їх інтерактивної взаємодії.

Визначення мети і очікуваних результатів

На цьому етапі слід обов'язково передбачити з'ясування таких основних питань:

- які знання учні мають засвоїти і на якому рівні;
- якими вміннями та навичками вони повинні оволодіти;
- які цінності в собі учні можуть сформувати.

Вибір критеріїв оцінювання

Учитель повинен поставити собі запитання: «Як я можу переконатися, що учні досягли очікуваних результатів?». Відповідь на це запитання може створити цілий список дій: що повинні вміти робити учні, якщо заняття було результативним. Ці дії учнів і будуть показниками (критеріями) оцінки. Використовуючи ці критерії, учитель зможе краще сформулювати очікувані навчальні результати, висловивши їх через дії учнів. Наприклад: «Після цього заняття учні зможуть пояснювати, ... див Додаток».

Визначення мети оцінювання

Очевидно, що метою не завжди буде виставлення оцінок. Вдосконалення навчального заняття, визначення рівня розвитку і можливостей учнів повинні бути метою оцінювання. У цьому учителю допоможе список можливостей оцінювання, вміщений вище.

Вибір способу оцінювання

Залежно від мети й обраних критеріїв оцінювання можна вибрати різноманітні стратегії (методи, прийоми) оцінювання. Як правило, єдиних рекомендацій для вибору стратегії не існує. Можна вибрати метод спостереження і скласти список показників, або запропонувати

написати невеличкий твір-міркування (есе) з викладом своїх думок з даного питання. І можна використати кілька методик оцінювання. Наприклад, під час рольової гри можна:

- а) оцінити якість індивідуальної участі учня в грі;
- б) провести тест-опитування з конкретною відповіддю: «так» або «ні»;

в) запропонувати учням написати вдома твір, в якому потрібно висловити свою думку стосовно того, що відбувалось, та аргументувати її.

Використання кількох стратегій допоможе не тільки виставити оцінку, а й одержати зворотний зв'язок стосовно ефективності навчання.

Шляхи доведення до учнів очікувань учителя

Фахівці з оцінювання вважають, що дуже важливо заздалегідь повідомляти учням очікувані результати, критерії оцінювання, конкретні методи та шкалу оцінювання. Це допоможе учням виконувати роботу свідомо, старанно, знаючи, що від них очікує і вимагає учитель. Як доводити свої вимоги до відома учнів?

Приклади прийомів оцінювання учнів на уроках «Я у світі»

Як приклади прийомів оцінювання, що можуть бути використані на уроках громадянської освіти, можна назвати такі:

Тест. Його завдання може полягати у тому, що учні повинні вибрати правильну відповідь із кількох запропонованих варіантів.

Експрес-опитування. Це можуть бути стислі усні або письмові відповіді (наприклад, за картками на знання основних термінів та понять), завдання типу заповнити таблицю, намалювати діаграму, скласти схему тощо.

Контрольна вправа. Контрольною може бути оголошена будь-яка вправа. Наприклад, це може бути підготовка аргументів, виконання завдання в малій групі, упорядкування тексту, написання твору тощо.

Спостереження. Спостереження є одним із головних методів оцінювання в процесі визначення рівня знань учнів з предмету «Я у світі», визначення рівня громадянської компетентності.

Самооцінка. Оцінка самими учнями своєї роботи (або своїх товаришів), а також заняття в цілому є важливим методом оцінювання. Застосувавши цей метод, учитель може багато чого дізнатися про себе й учнів, а також про якість навчального процесу.

Дельта-плюс. Використовується для проведення загальної оцінювальної дискусії заняття в цілому. Вона полягає в тому, що спочатку пропонуються питання про позитивні сторони заняття (що сподобалося –»плюс»), а потім обговорюються ті моменти, які можна було б змінити. «Дельта» також допомагає не критикувати прямо хибі своїх товаришів або учителя. Однією з позитивних сторін застосування цього методу є те, що всі учні можуть отримати оцінку, а також те, що вони починають розуміти труднощі оцінювання і вчать дивитися іншими очима на свою роботу.

Ігрові методи оцінювання. За бажанням, учитель часто може перетворити оцінку в гру. При цьому важливо заздалегідь встановити шкалу оцінювання всіх її учасників.

Оцінювання знань

Основна форма, яка дає можливість оцінити знання учнів при виконанні ними будь-яких завдань, базується на основних критеріях оцінювання знань, умінь і навичок учнів відповідно до норм Держстандарту початкової освіти в галузі «Суспільствознавство».

Оцінювання навичок мислення

Дає можливість оцінити навички мислення при виконанні учнями будь-яких навчальних завдань. Під навичками мислення розуміють уміння тлумачити, застосувати, аналізувати, оцінювати і синтезувати дані, зокрема:

- виділяти головне;
- робити порівняння;
- визначати потрібну інформацію;
- ставити потрібні запитання (хто? що? де? коли? чому?);
- характеризувати проблему;
- відокремлювати факти від суб'єктивної думки;
- бачити необ'єктивність судження;

- відокремлювати помилкову інформацію від правильної;
- виявляти причинно-наслідкові зв'язки;
- знаходити і наводити аргументи;
- робити висновки;
- бачити альтернативні варіанти рішення;
- перевіряти висновки на практиці;
- передбачати можливі наслідки;
- демонструвати логічно обґрунтовані судження.

Оцінювання навичок презентації думок

Ця форма дає змогу оцінити навички учнів, виражати свої думки в письмовій або усній формі. Такі навички є частиною комунікативних навичок (навичок спілкування). Перед тим як використовувати цю форму, учитель повинен визначити норми проведення презентації або форму представлення результатів роботи. Прикладом використання цієї форми може служити оцінка домашнього завдання у формі твору.

Формулювання результатів уроку для сприяння успішності навчання учнів, має відповідати таким вимогам:

- висвітлювати результати діяльності на уроці учнів, а не вчителя, і бути сформульованим таким чином: «Після цього уроку учні зможуть...»;
- чітко відбивати рівень навчальних досягнень, який очікується в результаті уроку. Тому воно має передбачати: обсяг і рівень засвоєння знань учнів, що буде забезпечений на уроці; обсяг і рівень розвитку навичок і вмінь, який буде досягнуто після уроку; розвиток (формування) емоційно-ціннісної сфери учня, яка забезпечує формування переконань, характеру, вплив на поведінку тощо. Останній компонент навчальних результатів, до якого можна прагнути на окремому уроці, – це визначення, усвідомлення або формування емоційно-наповненого ставлення, ставлення учнів до тих явищ, подій, процесів, що є предметом вивчення на уроці.

Отже, результати мають бути сформульовані за допомогою відповідних дієслів, наприклад, формування знань і предметних та інших умінь і навичок учнів передбачають, що вони будуть здатні пояснювати, визначати, характеризувати, порівнювати, відрізняти, дискутувати, аргументувати думку, дати власну оцінку, проаналізувати тощо;

– в емоційно-ціннісній сфері: сформулювати та висловлювати власне ставлення до..., пояснювати своє відношення до...;

– формулювати так, щоб було зрозуміло, як можна оцінити такі результати, коли вони будуть досягнуті, наприклад: якщо після вашого уроку учні вмітимуть «пояснювати суть явища та наводити приклади подібних явищ» – це легко перевірити.

Функції підсумкового етапу уроку:

- з'ясувати зміст опрацьованого матеріалу;
- порівняти реальні результати з очікуваними;
- проаналізувати одержаний результат;
- зробити висновки;
- закріпити або скоригувати засвоєння;
- визначити нові теми для обмірковування;
- установити зв'язки між тим, що вже відомо, і тим, що необхідно засвоїти, чого слід навчитися в майбутньому;
- скласти план подальших дій.

Технологізація навчання передбачає обов'язкову **рефлексію**, під якою в педагогіці розуміють здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої дії, вчинки й мотиви та зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей. Мета рефлексії: згадати, з'ясувати й усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх розв'язання, отримані результати тощо. Важливим фактором, що впливає на ефективність рефлексії в навчанні, є розмаїтість її форм і прийомів, їх відповідність до вікових та інших особливостей дітей. Рефлексія не може бути тільки вербальною – це можуть бути малюнки, схеми, графіки та ін. Рефлексія тісно пов'язана з іншою важливою для технологічного уроку ідеєю – визначенням мети. Формулювання учнем

мети свого навчання передбачає досягнення і наступну рефлексію – усвідомлення способів досягнення визначеної мети. У цьому випадку рефлексія є не лише підсумком, але і стартом для нової освітньої діяльності та її нової мети.

Автори «Енциклопедії педагогічних технологій та інновацій», визначають рефлексію як розумовий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, відносин, своїх завдань, призначення й т. ін. [5]. Аналіз запропонованих у науковій літературі визначень поняття “рефлексія” дозволив виявити різноманітність підходів науковців до цієї проблеми. Учені поняттю “рефлексія” надають різного змісту і розуміють її як: самопізнання, самооцінку, самоаналіз, самосвідомість, обмірковування своїх дій та ін. Автори “Психологічного словника”, визначають рефлексію як розумовий процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, відносин, своїх завдань, призначення й т. ін. Пусковим механізмом рефлексії вважають існування певної проблемно-конфліктної ситуації або нерозв’язаної на діяльнісному рівні суперечності; співвідносить початок функціонування рефлексивних процесів з вираженою потребою людини у пізнавальній активності, аналізі самої себе, а відтак – з пошуковою спрямованістю поведінки; ситуаціями, що активізують рефлексивні процеси, є невизначеність умов, ситуативні перешкоди і несподіваний для людини розвиток ситуації. Окрім того, деякі вчені конкретизують загальне уміння рефлексувати у вигляді сукупності конкретних умінь: здійснювати контроль власних дій, у тому числі й розумових, контролювати логіку розгортання своїх думок, міркувань, визначати послідовність та ієрархію етапів пізнавальної діяльності, спираючись на рефлексію над досвідом своєї попередньої діяльності через пошук смислів, бачити невідоме у відомому, в звичному – незвичне, в очевидному – незвичне, тобто вміння бачити протиріччя, які виступають причиною руху думок, здійснювати діалектичний підхід до аналізу ситуацій, оцінювати їх з різних позицій, пояснення явища залежно від мети й умов, уміння використовувати теоретичні методи пізнання з метою аналізу знань, їх структури і змісту .

Перевагами рефлексії є можливість усвідомлення учнем значущості здобутих знань та умінь, порівняння свого сприйняття з думками, поглядами, почуттями інших, коригування певних позицій, прогнозування подальших кроків. Форми здійснення рефлексії можуть бути різноманітними: індивідуальними, груповими, письмовими, усними, що визначає що визначає різноманітність варіантів її проведення: усне обговорення запитань, створення малюнків, схем, графіків, написання віршів, роздумів та ін.

Очевидно, що ключовою функцією підбиття підсумків буде повернення до результатів навчання і можливості переконатися, що учні досягли їх.

Таким чином, формулювання результатів учителем під час проектування уроку з громадянської освіти є обов'язковою і важливою процедурою. В інтерактивній моделі навчання це надзвичайно важливо, оскільки побудування технології навчання неможливе без чіткого визначення дидактичної мети.

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ З ТЕМИ «МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛЮДИНУ ТА СВІТ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»

Практичне заняття 1. ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «Я У СВІТІ»

План

1. Основні завдання громадянської освіти в початковій школі.
2. Зміст галузі «Суспільствознавство» (навчальний предмет «Я у світі») Державного стандарту початкової загальної освіти.

Очікувані результати: студент має навчитися формувати уявлення учнів про відмінність людини від тварини (мислення, мова, праця), про умови росту й розвитку дитини, неповторність кожної людини (зовнішність, поведінка, здібності, характер), про неприпустимість заподіяння будь-якої шкоди собі й іншим, можливості людини, має навчитися розробляти конспекти уроки різних типів теми «Людина як особистість».

Базова термінологія: громадянське виховання, громадянськість, громадянська освіта, громадянин, громадянство, громадянська культура, національне виховання, національна ідея.

Методичні рекомендації:

Використовуючи методичну та наукову літературу (3, 4) опрацювати такі питання:

1. Орієнтовне календарне планування уроків курсу «Я у світі» у 3-му та 4-му класі за новою навчальною програмою.
2. Основні документи, що регламентують роботу вчителя початкових класів в галузі громадянської освіти учнів.
3. Принципи організації роботи з громадянського виховання учнів. Методика конструювання уроку навчальної дисципліни «Я у світі» в початковій школі.
4. Використання програмних засобів навчання на уроках курсу «Я у світі» (конструктор уроків, методичні рекомендації, навчальні програми, започаткування створення власного «банку педагогічних ситуацій» за матеріалами досвіду вчителів, В.Сухомлинського, Ш. Амонашвілі).

Практична частина:

1. За підручниками «Я у світі», методичними посібниками, електронним конструктором уроку скласти конспект уроку «Людина – частина природи і суспільства», добрати оптимальні засоби наочності, продумати прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів.
2. Використовуючи прийоми інтерактивного навчання, запропонувати варіанти етапу мотивації уроку з обраної теми.

Творче індивідуальне завдання:

Підготуйте доповідь про життя та духовні досягнення Г.С.Сковороди.

Питання для самоконтролю:

1. Звернімося до цитати: *«Здатність до самоуправління в суспільстві не є вродженою. Це результат звички і тривалої підготовки..»* (Томас Джефферсон, президент США і автор «Декларації незалежності»). Поясніть, як ви розумієте слова Томаса Джефферсона, який стверджував: «Майбутнє держави пов'язане з вихованням громадянина».

Обґрунтуйте свою відповідь використовуючи прийом «Прес»: Висловіть свою думку починаючи словами «Я вважаю, що...».

Поясніть, на чому ґрунтуються Ваші думки. Почніть зі слів «Тому що...». Наведіть приклади, додаткові аргументи, факти на підкріплення Вашої позиції: «Наприклад...». Узагальніть свою думку, зробивши висновок: «Таким чином...».

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів. 3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль Мандрівець, 2008. – С. 11-13.
2. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).

3. Інтернет-ресурси. Електронний підручник «Людина і світ»
4. Людина і світ: Підручник / Л.В.Губерський, В.Г.Кремінь, А.О.Приятельчук та ін., 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КШЦ, 2001.-349с.;
5. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)

Практичне заняття 2.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СВІТ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.

План

1. Основні світоглядні категорії навчального предмету «Я у світі». Виховне і розвивальне спрямування змісту. Громадянська освіта та громадянськість.
2. Світ і людина очима філософів. Розвиток філософської думки на Україні. Історичний розвиток уявлень про людину як частину Світу.
3. Методика проведення уроків «Як людина пізнає світ», «Винаходи людства». Сучасна картина світу. Світ, його властивості і будова. Основні компоненти світогляду. Біологічне і соціальне в людині.
4. Розвиток освіти в Україні і світі. Наукові та технічні досягнення українського народу. Поширення наукових знань. Перші українські вчені. Досягнення сучасної української науки і техніки.

Методичні рекомендації: ознайомитися із сучасним тлумаченням співвідношення «людина – космос», навчитися тлумачити, співвідносити, застосовувати поняття і терміни: *світ, космос, Всесвіт, світ Землі, людина, природа.*

Очікувані результати: студент має навчитися формувати уявлення учнів про значення знань, освіти, наполегливості, працездатності у житті людини в досягненні успіхів, знати приклади досягнень людства (наукові, географічні відкриття), знати про досягнення українців у різних галузях (у науці, культурі, спорті та ін.), вміти розробляти конспекти уроків різних типів змістової лінії «Людина як особистість». Ознайомитися з методикою формування позитивного ставлення до школи, шкільного життя, сприяти усвідомленню цінності знань у житті людини. Навчитися розробляти конспекти уроків громадянської освіти з теми «Як людина пізнає світ», «Винаходи людства», розвивати прагнення дітей збагачувати власні та здобувати нові знання. Навчитися сприяти усвідомленню важливості навчання в житті людини, мотивувати учнів до набуття знань, ознайомитися з методикою знайомства учнів з видатними українцями різних періодів розвитку країни, формувати потребу пізнання своєї держави, видатних людей свого краю.

Базова термінологія: освіта, Євангеліє, суспільство, пергамент, Новий Заповіт, Павло Алеппський, Ярослав Мудрий, світ, космос, Всесвіт, світ Землі, людина, природа.

Практична частина:

1. За підручником «Я у світі» та методичними рекомендаціями розробити конспект одного із запропонованих уроків «*Полювання князівни Анни*», «*Держава освічених людей*», «*Учимося учитися*», «*Школа вчить, як на світі жити*», «*Перші згадки про українців в історії*», «*Як людина пізнає світ*», «*Винаходи людства*».

2. За посібником Гавриша С.Б. (Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – С. 20-25 історія «Суха квітка») розроби питання до бесіди «Знання допоможуть стати людиною».

Питання самоконтролю:

1. Для чого людині необхідні знання? Існує прислів'я «Знання – сила». Поясніть, як ви його розумієте.
2. Поясніть, який існує зв'язок між знаннями та практичними діями людей?
3. Чому саме практична діяльність людей вважається критерієм істини?

4. Доведіть, що потреба у знаннях і у пізнанні є однією з найважливіших людських потреб.

5. Як ви вважаєте, які знання вам знадобляться у майбутньому найбільшою мірою?:

а) пов'язані з професією;

б) з сімейним життям;

в) з громадською роботою? Які з них ви вважаєте найважливішими, й чому?

6. Назвіть ім'я філософа, якому належать слова: «Пізнай самого себе»:

а) Анаксимандр;

б) Демокрит;

в) Платон;

г) Сократ.

7. До видатних науковців-українців належать:

а) Ю. Драгобич, Мелетій Смотрицький, Борис Патон, В. Остроградський, М. Грушевський.

б) Б. Каденюк, Мелетій Смотрицький, Борис Патон, В. Остроградський, Олесь Гончар.

в) Н. Ужвій, Мелетій Смотрицький, Борис Патон, В. Остроградський, Олесь Гончар.

г) Ю. Драгобич, С. Параджанов, Борис Патон, В. Остроградський, Олесь Гончар.

8. Князювання Ярослава Мудрого в Києві припадає на період:

а) 1019-1054; б) 1056-1054;

в) 1567-1589; г) 1456-1478.

9. Памятка української християнської культури і моралі Володимира Мономаха називалась:

а) «Повчання дітям»; б) «Повість минулих літ»;

в) «Слово о полку Ігоровім»; г) «Руська правда».

10. Розкрийте сутність понять «світ», «Всесвіт», «космос», сучасна картина світу, основні компоненти світогляду, біологічне і соціальне в людині.

11. Сформулюйте основні положення понять «Світ» «Всесвіт» і «Космос», що розроблялися українськими філософами XVI-XVIII ст. (Г.С. Сковорода, П. Могила, Ю. Драгобич, М. Смотрицький, Ф. Прокопович).

12. Визначте прізвисько видатного українського філософа, просвітника, якому належать слова: «Філософське вчення базується на ідеї «трьох світів»: макрокосму (Всесвіт), мікркосму (людина), світ символів (Біблія)». Кожен із названих світів, у свою чергу, складається з «двох натур» зовнішньої і внутрішньої. Людина має двоїсту природу. Для пізнання Бога треба пізнати самого себе. Відстоював ідеал «нерівної рівності», який передбачав для кожної людини її власний життєвий шлях». Ознайомтеся з фактами його біографії та підготуйте доповідь про життя та вчення цього філософа.

13. Проаналізуйте уривок з письмового джерела, запишіть його назву та тип світогляду, який він характеризує?

«То ж сказав Бог: Сотворимо людину на наш образ і на нашу подобу, і нехай вона панує над рибою морською, над птаством небесним, над скотиною, над усіма дикими звірями й над усіма плазунами, що повзають на землі».

Групова робота: Спробуйте пояснити суть наступних висловлювань, яка спільна ідея пронизує їх зміст:

«Світ, в якому належить жити нашим дітям, змінюється у чотири рази швидше, ніж наші школи».

Д-р Виллард Даггет

«Якщо ми будемо вчити сьогодні так, як ми вчили вчора, ми вкрадемо у наших дітей завтра».

Джон Дьюї

«Не навчайте дітей так, як навчали вас – вони народились в інші часи».

Єврейське прислів'я.

«Гідність держави залежить, насамперед, від гідності особистостей, які її створюють».

Дж. Мілль, британський філософ, економіст

Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи прийом «Прес»: Висловіть свою думку починаючи словами «Я вважаю, що...».

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль Мандрівець, 2008. – С. 78-81;
2. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
3. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
4. Інтернет-ресурси. Електронний підручник «Людина і світ»
5. Людина і світ: Підручник / Л.В.Губерський, В.Г.Кремінь, А.О.Приятельчук та ін., 2-ге вид., випр. і доп. –К.: Т-во «Знання», КЩЦ, 2001.-349с.;
6. П'ятакова Г.П., Заячківська Н.М.Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі

Практичне заняття 3. ЦІННІСНІ ВИМІРИ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

План

1. Пояснення сенсу людського життя в межах різних підходів.
2. Визначення сутності людського життя в світовій літературі, релігії та філософії.
3. Цінності, їх класифікація. Душевне життя та духовність людини. Співвідношення духовного і тілесного. Духовне життя і духовність людини.
4. Методика формування уявлень про людські чесноти в курсі початкової школи «Я у світі».
5. Методика конструювання уроку навчальної дисципліни «Я у світі» в початковій школі.

Методичні рекомендації: навчитись тлумачити, співвідносити, пояснювати поняття і терміни: *моральність, честь, совість, гідність, інтелектуальність, порядність, непорядність, істина, правда, хиба, прихильність, сподівання, надія, любов, необхідність, ненависть, байдужість, кохання, краса, прекрасне, естетичне, потворне, насолода, відраза, добро, зло, благо.*

Очікувані результати: студент має навчитися *формувати уявлення дітей про людські чесноти*, навчитися розробляти фрагменти уроків теми «Людина серед людей» змістової лінії «Людина», сформувані навички саморефлексії.

Базова термінологія: сподівання, надія, любов, безсмертя, життя, віра, вірування, необхідність, ненависть, байдужість, кохання, краса, прекрасне, естетичне, потворне, насолода, відраза, добро, зло, благо, шкода, гармонія, почуття, інтелект, воля, ідеали в житті людини, правда, хиба істина.

Практична частина:

1. За підручником 3-го класу скласти конспект уроку за однією з поданих тем: *«Радість життя», «Що людині необхідно для життя», «Людське «Я» - основа характеру людини», «Людські чесноти», «Людина має творити добро», «Дотримуйся даного тобою слова», «Намагайся не обманювати».*

2. За посібником (Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – С. 51-64) , визначте, які цінності вважаються важливими у різних народів. Оповідання *«Старий меч», «Сім лицарських чеснот»*. Розробити питання до бесіди за одним з оповідань.

Завдання самоконтролю:

1. Курс «Я у світі» освітня галузь «Суспільствознавство» пропонує ознайомити учнів 3-го класу з поняттям "безсмертя" у таких варіантах:

а) безсмертя на атомно-молекулярному рівні;

б) безсмертя у дітях, в тому, що людина зробила для інших людей та суспільства і людства в цілому;

в) теософсько-езотеричним вченням про тонкі світи та низкою духовних перетворень, кожне з яких наближає до гармонії з Абсолютом;

г) про вічне життя безсмертної душі у християнському вченні.

2. Спробуйте дати відповідь на питання:

Чим визначається цінність людського життя? Чи може людина збільшити цю цінність і в який спосіб? У чому ви вбачаєте цінність власного життя?

Як ви розумієте тезу про те, що кожна людина не тільки має право на життя, а й повинна бути гідною життя?

Назвіть літературних(казкових) героїв або історичних осіб, які вміли дорожити кожным днем свого життя або, навпаки, не вміли цінувати свій час.

Творче індивідуальне завдання:

Впродовж тижня, кожного вечора записуйте, що було зроблено за день.

Проаналізуйте записи й дайте відповіді на запитання: а) Наскільки розумно прожито тиждень? б) Що можна зробити, щоб більш плідно використовувати свій час? Випишіть у два стовпчик позитивні та негативні людські властивості. Визначте, які з них притаманні вам, й що потрібно зробити, щоб розвинути свої позитивні якості та позбутися негативних?

На основі самостережень та самооцінки створити карту «Я – реальний і ідеальний». В якості допомоги використайте методичний посібник [6, с.24] проведіть роботу щодо створення власного «Дерева життя»:

***Грунт** - це Ваше культурне, соціо-економічне оточення. Зосередьтеся на тих галузях, що якнайбільше його окреслюють. Я був вихований з вірою в те, що: Робота – це... Гроші – це... Релігія – це... Моя національність – це... Моя раса – це ... Чоловік – це... Жінка – це... Шлюб – це... Сім'я – це... Закон – це... Навчання – це... Успіх – це... Друг – це...*

Коріння дерева життя – це ваше бачення фундаментальних питань життя:

Я вірю, що моє життя походить від ... Істина для мене – це ... Я живу для того, щоб ... Щодня я наближаюсь де...

***Стовбур дерева життя** відображає вашу концепцію людини. Відповідаючи на запитання, ви зображуєте свій погляд на проблему, що таке людина?» Знайдіть твердження, з яким Ви погоджуєтесь, і дайте своє обґрунтування.*

1. Я в основному хороший тому, що...

2. Я в основному поганий тому, що...

3. Я залежний і не відповідаю за свої вчинки тому, що...

4. Я в основному егоїстичний тому, що...

5. Я в основному дбайливий і добрий з іншими тому, що...

6. Мої переконання впливають на мою особистість тому, що...

7. Моя особистість впливає на мої переконання тому, що.

***Гілля дерева життя** – це Ваші етичні цінності. Перелічіть ті, що для Вас є найбільш важливими, поясніть, чому...*

***Квіти дерева життя** символізують емоції, які повинно породжувати Ваше філософське дерево. Перелічіть бажані й небажані емоції, які Ви відчуваєте щодо себе, інших, навчального закладу (школи).*

***Плоди дерева життя** – це Ваші вчинки. Напишіть, як ви зазвичай поводитесь, виконуючи різні соціальні ролі, займаючись різними видами діяльності.*

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль Мандрівець, 2008. – С. 11-13.
2. Бабовал Т. І., Рябова С.І. Я і Україна. Громадянська освіта. 3 клас: Посібник для вчителя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 112 с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
5. Діптан Н. В. Я і Україна (Громадянська освіта. Природознавство). 3 клас: Плани-конспекти уроків / Н. В. Діптан, Л. П. Хітяєва. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – 320 с.

6. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
7. Інтернет-ресурси. Електронний підручник «Людина і світ»
8. Людина і світ: [підручник] / Л.В.Губерський, В.Г.Кремінський, А.О.Приятельчук та ін., 2-ге вид., випр. і доп. –К.: Т-во «Знання», КШЦ, 2001.-349с.
9. Несторенко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. [підручник] / В.Г.Несторенко.– К.,1995.
10. П'ятакова Г.П., Заячківська Н.М.Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі.

Практичне заняття 4. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ЗМІстової ЛІНІЇ «ЛЮДИНА»

План

1. Аналіз змістової лінії «Людина», методи та форми реалізації завдань змісту теми.
2. Реалізація змісту теми «Людина». Феномен людського життя. Людина як особистість.
3. Методика формування знань про людину як особистість в курсі «Я у світі» початкової школи. Природні, соціокультурні виміри людського життя.
4. Методика вивчення теми «Людське «Я» – основа характеру людини». Людина: емоції, фізіологія. Здоров'я. Творчість. Вибір життєвого шляху. Методика вивчення теми «Як досягти успіху» - умови успіху.

Методичний коментар: студент має засвоїти різноманітні прийоми ознайомлення учнів із складовими успіху, його досягненнями, навчитися аргументовано доводити та визначити на рівні сприйняття учнів, що означає «бути корисним для інших людей, для країни».

Очікувані результати: студент має навчитися *формувати* поняття про загальнолюдські цінності, правила моральної поведінки, *навчити* дітей правильно користуватися всіма складовими успіху, *формувати* дбайливе ставлення до себе, до своєї зовнішності, навчитися формувати у дітей почуття гідності, виховувати особистість здатну бережно ставитись до всього, що її оточує, *формувати* поняття про загальнолюдські цінності, правила моральної поведінки. *Навчитися* прийомам свідомого формування в учнів знань про зміст Конституційного права на власні думки, почуття, творчість. *Засвоїти* технологічні прийоми формування у дітей вмінь аналізувати, порівнювати, передбачити наслідки, робити висновки, *навчитися* формувати в учнів засади моральної поведінки, бажання вдосконалювати свою духовну силу.

Базова термінологія: *інтуїція, талант, досвід, успіх, щастя, умови успіху, знання, працьовитість, мораль, працьовитість, милосердя, щедрість.*

Практична частина:

1. Розробити конспект уроку до однієї з запропонованих тем курсу «Я у світі» : «Як досягти успіху. Умови успіху», «Славетні українці», «Хочеш бути щасливим – не будь лінивим», «Яким бути?» .
2. Навести приклади застосування прийомів визначення цінностей на уроках в початковій школі.
3. На матеріалі змісту обраної теми підготувати фрагмент уроку із застосуванням інтерактивного прийому (на вибір):
 - а) «аналіз моральної ситуації»;
 - б) «акваріум»
 - в) «колізійна ситуація» (діалог Сократа).

Наводимо приклад останнього прийому: Найголовніше у запропонованій навчальній моделі – з'ясування позиції учнів. Вона передбачає такі *етапи*:

1. *Ознайомлення із сутністю справи.* Учитель зачитує завдання учням, яке треба опрацювати. Вони обговорюють, як певний випадок стосується школи, громади або їх особисто: виділяють основні моменти випадку, аналізують, хто, як діяв і чому.

2. *Визначення завдання.* Учні вишиковують факти в єдину систему, пояснюючи, які цінності опрацьовуватимуть (свобода слова, захист спільного добробуту, рівність можливостей тощо). Вибирається питання для обговорення.

3. *Прийняття позиції.* Учні пропонують визначити позицію та обґрунтувати її.

4. *Дослідження мотивів* для визначення позиції. Детальне дослідження та аргументація різних позицій учнів.

5. *Перегляд і утвердження позиції.* Відбувається визначення позицій учнів, її підґрунтя; аналізуються аналогічні ситуації.

6. *Перевірка позицій* за допомогою фактичного матеріалу, уважне опрацювання фактів. Учитель допомагає учневі з'ясувати, чи втримає він свою позицію за будь-яких умов.

Аналіз дій відбувається у формі обговорення цінностей та питань. Це дає матеріал для подальшого дослідження. Аргументація, побудована на протиставленні, повинна сприяти утвердженню позиції учня. Допоможуть у роботі вчителю такі запитання:

- Чи достатньо обґрунтованою є ваша (твоя) позиція?
- Чи доказовими є ваші (твої) аргументи?
- Чи доведеним є фактичний матеріал, який використовуєте?
- Якими є (будуть) наслідки запропонованих позицій?
- За яких обставин ви (ти) зможете змінити вашу (твою) позицію?

Питання самоконтролю:

1. Чим визначається цінність людського життя? Чи може людина збільшити цю цінність і в який спосіб?

2. У чому ви вбачаєте цінність власного життя? Як ви розумієте тезу про те, що кожна людина не тільки має право на життя, а й повинна бути гідною життя?

3. Назвіть літературних героїв або історичних осіб, які вміли дорожити кожним днем свого життя або, навпаки, не вміли цінувати свій час.

4. Які умови необхідні для нормального розвитку людини?

5. Який вплив справляють на становлення людини спадковість і середовище? Чому не можна абсолютизувати дію цих чинників?

6. Випишіть у два стовпчик позитивні та негативні людські властивості. Визначте, які з них притаманні вам, і що потрібно зробити, щоб розвинути свої позитивні якості та позбутися негативних?

Тренінгова вправа «Біржа життя». Мета: навчити студентів визначати власні духовні цінності, вплив духовних цінностей на своє життя.

Хід вправи: На початку, на 10 папірцях, які було роздано кожному, студенти мають написати своє ім'я. Кожен папірець «репрезентує» якусь частку особистості: енергію, інтереси, час, ресурси, ідентичність тощо. Протягом кількох хвилин ці 10 папірців будуть уособлювати конкретну людину, отже, кожен має зберегти свої папірці! Через хвилину перед кожним постане вибір «витратити» чи «заощадити» свої папірці. Правила гри не дозволяють обрати обидві позиції, тільки щось одне або нічого. Зрозуміло, що, коли закінчатся папірці, вже нічого не можна буде обрати.

Примітка: Усі вибори можна робити лише тоді, коли «пропозиції» виставляються на продаж. Не можна повернутися до попередньої пари, якщо на продаж вже виставлено наступну пару. Потім тренер дає час для того, щоб кожен учасник написав своє ім'я на 10 папірцях, а після пропонує першу пару на продаж. Після цього він збирає у тих, хто бажає зробити покупку. Видає кожному покупцю картку, що засвідчує його покупку.

Тренер зачитує першу пару «товарів».

Варіант А - Чудова квартира або будинок (1 папірець).

Варіант Б - Новий автомобіль на вибір (1 папірець)

Наступна пара «товарів» на продаж:

Варіант А – Повністю оплачена поїздка на канікули терміном 1 місяць у будь-яку країну світу разом з другом (2 папірці).

Варіант Б – Повна гарантія того, що людина, з якою тобі хотілося б одружитися прямо сьогодні, обов'язково одружиться з тобою у недалекому майбутньому (2 папірці).

Наступна пара:

Варіант А – Стати найпопулярнішою людиною серед своїх товаришів терміном на 2 роки (1 папірець).

Варіант Б – Мати одного справжнього друга (2 папірці).

Наступна пара:

Варіант А – Закінчити престижний університет (2 папірці)

Варіант Б – Заснувати прибуткову компанію (2 папірці).

Наступна пара:

Варіант А – Мати здорову сім'ю (3 папірці).

Варіант Б – Здобути всесвітню славу (3 папірці).

Після того, як усі учасники зробили свій вибір з цієї пари, оголосить, що тим, хто вибрали щасливу сім'ю, повертають два папірці як винагорода.

Наступна пара:

Варіант А – Можливість змінити якусь одну рису зовнішності (1 папірець).

Варіант Б – Відчуття задоволення протягом усього життя (2 папірці).

Наступна пара:

Варіант А – П'ять років безмежної фізичної насолоди (2 папірці).

Варіант Б – Любов та повага тих людей, що для тебе є найдорожчими (2 папірці). Ті, хто вибрали п'ять років насолоди, повинні додатково сплатити один папірець (якщо він залишився), оскільки за певні речі ми маємо платити більше, ніж здається спочатку.

Наступна пара:

Варіант А – Чиста совість (2 папірці).

Варіант Б – Здатність досягти успіху у тій сфері, де найбільше цього прагнеш (2 папірці)

Наступна пара:

Варіант А – Створити диво для того, кого любиш (2 папірці).

Варіант Б – Можливість прожити заново (або повторити) одну подію з власного минулого життя (2 папірці)

Наступна пара:

Варіант А – Сім додаткових років життя (3 папірці).

Варіант Б – Безболісна смерть, коли настане час (3 папірці).

Більше не дозволяється робити покупки, ті, папірці, що не були використані, вважаються знеціненими.

Запитання для обговорення:

– Який вибір подобається вам понад усе? Чому?

– Чи шкодуєте, що зробили якийсь вибір? Чому?

– Чи хотілося б вам змінити правила гри? Чому?

– Чому ви навчилися, виконуючи цю вправу?

Коментар тренера: Наші духовні цінності впливають на те, як ми витрачаємо власний час та ресурси. В обговоренні необхідно звернути увагу учасників на такий висновок: правила гри можна змінити, але життя - це не гра. Не можна повторити вже зроблений вибір чи скасувати прийняте у минулому рішення. Не можна охопити абсолютно все чи скористатися кожною можливістю. Не можна передбачити, які можливості залишаться відкритими для тебе через тиждень або рік. Тобі завжди бракуватиме часу, варіантів вибору грошей, можливостей тощо. Ти повинен будеш платити за кожен свій вибір у житті – і часто ця плата буде перевищувати твої сподівання.

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль Мандрівець, 2008. – 144с.

2. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
3. Діптан Н. В. Я і Україна (Громадянська освіта. Природознавство). 3 клас: Плани-конспекти уроків / Н. В. Діптан, Л. П. Хітяєва. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – 320 с.
4. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
5. Ільченко В.Р.,Гуз К.Ж.. Викладання довкілля в 3 класі. - Полтава:Довкілля- К.,2003.
6. Чекіна О.Ю.Інтегровані уроки у початковій школі.–Х.:Вид. Група «Основа:»Тріада*», 2007. - 192с.(Початкові інновації. Майстерня)»

Самостійна робота з теми «МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛЮДИНУ ТА СВІТ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»

Користуючись літературою та матеріалами лекцій опрацюйте теми «Шляхи формування основних складових компонентів світогляду учнів початкової школи», «Громадянська компетентність та шляхи її формування», «Використання літературної спадщини В. Сухомлинського на уроках «Я у світі» початкової школи та виконайте завдання:

1. Схарактеризуйте різні типи світогляду й порівняйте їх між собою, звертаючи увагу на такі моменти: а) час виникнення світогляду та його панування; б) ставлення до науки; в) ставлення до дійсності (активне чи пасивне); г) головні завдання; д) уявлення про першооснову світу; е) уявлення про всезагальний зв'язок.

2. Опрацюйте інформацію щодо визначення поняття «світогляд» (таб.1.), визначте основні компоненти та запропонуйте шляхи формування основних складових компонентів світогляду.

3. Дайте відповідь на питання: Чому в сучасному світі неприпустима абсолютизація будь-якого із світоглядів і нав'язування своїх світоглядних переконань іншим людям? Яку роль грають засоби ЗМІ, сім'я, школа, неформальні об'єднання у формуванні світогляду людини?

4. Проведіть у групі диспут «Моя світоглядна позиція». Але при цьому спробуйте не тільки довести вірність своїх переконань, але й показати розуміння позитивних аспектів світогляду ваших опонентів. Зробіть висновки про те, які погляди або ідеї є у вас спільними і що вас повинне об'єднувати.

Завдання до диспуту: Останнім часом у пресі з'являється чимало матеріалів, які наводять «факти» посмертного існування людини. Ознайомтеся з такими фактами, проаналізуйте їх і обміняйтеся думками з цього приводу. Чому не слід боятися смерті? Як ви гадаєте, чому навіть у найскладніших життєвих обставинах людина не повинна прагнути піти з життя? Чи погоджуєтеся ви з уявленням про потойбічне існування людини? У чому, на вашу думку, полягає справжнє безсмертя?

5. Розробіть конспекти уроків з визначених тем та складіть бібліографічний показник.

Зробіть картотеку статей журналу "Початкова школа" за 2012-2015 р.р., в яких йдеться про громадянську освіту учнів початкової школи.

6. Індивідуальне творче завдання:

Впродовж тижня кожного вечора записуйте, що було зроблено за день. Зразок оформлення запису візьміть із «Зошита для спостережень» інтегрованого курсу «Довкілля». Проаналізуйте записи й дайте відповіді на запитання: а) Наскільки розумно прожито тиждень? б) Що можна зробити, щоб більш плідно використовувати свій час?

Література:

1. Біблія, або Книги святого письма Старого й Нового Заповіту. – Видання Українського Біблійного товариства, 1992

2. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
3. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
4. Людина і світ: Підручник/Л.В.Губерський,В.Г.Кремін, А.О.Приятельчук та ін.,2-ге вид.,випр. і доп. –К.: Т-во «Знання», КЩЦ,2001.-349с.
5. Несторенко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. [підручник] / В.Г.Несторенко.– К.,1995.
6. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль Мандрівець, 2008. – 144с.
7. Всі добрі люди – одна сім'я : збірка творів / Василь Сухомлинський ; мал. О. Макієвої. – Х. : ВД «Школа», 2014. – 160 с.
8. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів.Частина 3 / упорядник О.П.Третяк. –Х.: Вид.груп «Основа, 2013. -93с. –(Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання»; Вип.11 (119)).
9. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій/ автор-укладач Н.П.Наволокова. – Х.:Вид.група «Основа», 2009.- 176с. – (Серія «Золота педагогічна скарбниця»)

Контроль навчальних досягнень з теми «МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЛЮДИНУ ТА СВІТ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»

1. Виконання тестових завдань

Укажіть термін, який відповідає визначенню: *«Ставлення людини до певного знання, суджень, уявлень, ідей як до такої істини, якій не потрібна перевірка пізнавальною діяльністю»*

- а) віра; б) буденний світогляд; в) ідеал; г) переконання.

2. Укажіть основні риси, притаманні відповідальності (4 правильні відповіді).

- а) можливість самовизначення людини у виконанні тих чи інших цілей і завдань;
 б) виявляється у почутті провини, сорому, самоосуду;
 в) першість свободи волі з-поміж інших проявів духовного життя людини;
 г) у суспільстві відбувається у формі морального осуду, нехтування соціуму певною людиною, у правовій сфері застосовуються передбачені законом санкції;
 д) передбачає оцінку всього процесу діяльності – від визначення її мети до прогнозування її наслідків;
 е) нестандартність діяльності людини, прагнення знайти щось нове;
 ж) система відповідей соціального середовища на поведінку особистості.

3. Назвіть змістові лінії, що визначають за Державним стандартом зміст курсу «Я у світі».

4. Які особисті якості дитини засвідчують успішність громадянського виховання?

5. Допишіть слова, які позначають поняття:

- а) сукупність поглядів на світ та людину - _____;
 б) спосіб дій, який ґрунтується на фантастичних уявленнях про всезагальні зв'язки- _____;
 в) оповідь про фантастичні події, які відбувалися у часи першого творіння- _____;
 г) світогляд, який творцем світу і людини вважає Бога- _____;
 д) філософське вчення, що пояснює світ з нього самого й вважає, що природа первинна що до свідомості _____;
 е) вчення про світ, що розглядає його у взаємозв'язку та розвитку; наука про найбільш загальні закони розвитку, всезагальний метод пізнання це- _____;

6. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «громадянська освіта»:

- а) навчання людей, як жити в умовах сучасної держави, як додержувати її законів, і водночас не дозволяти владі порушувати їхні права, добиватись від неї здійснення їхніх правомірних потреб як бути громадянином демократичного суспільства.
 б) корисні знання про суспільство, політичне та економічне життя України;

- в) участь у суспільних проектах, що є моделями застосування знань з громадянського виховання;
- г) формування певного досвіду громадянських дій;

ТЕМА 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Програмовий зміст:

Людина і культура. Поняття культури. Матеріальна і духовна культура. Культура і цивілізація. Історичність культури. Спадкоємність, традиції. Національне і загальнокультурне в культурі. Багатоманітність та взаємодія культур. Культура особистості. Методика формування культурологічних знань в межах дисципліни «Я у світі». Використання народознавчого матеріалу на уроках «Я у світі». Технології особистісно-орієнтованого навчання в освітній галузі «Суспільствознавство» початкової школи.

Людина і природа. Історичний розвиток уявлень про природу. Особливості формування уявлень про красу природи в курсі «Я у світі» початкової школи. Здоровий спосіб життя людини. Специфіка формування екоцентричного світогляду в учнів початкової школи.

Реалізація змісту теми «Людина серед людей». Суспільне життя людини. Спілкування та його роль у житті людини. Сім'я. Рід, плем'я, народність, нація. Роль етносу. Культура і мистецтво спілкування. Типи української системи цінностей. Традиції, обряди, сім'я як основні засоби формування української ментальності. Основні елементи культури. Людина та інформаційна культура. Людина і наука. Людина і мистецтво. Людина і слово. Людина і релігія. Людина і культура спілкування. Людина і освіта. Реалізація історико-краєзнавчого компонента в процесі громадянського виховання. Особливості змісту та структури уроків «Я у світі» початкової школи.

Лекція 1. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ТЕМИ «ЛЮДИНА І КУЛЬТУРА»

План

1. Поняття культури. Матеріальна і духовна культура. Культура і цивілізація. Історичність культури. Основні елементи культури. Людина та інформаційна культура. Людина і наука. Людина і мистецтво. Людина і слово. Людина і релігія. Людина і культура спілкування. Людина і освіта.

2. Спадкоємність, традиції. Національне і загальнокультурне в культурі. Багатоманітність та взаємодія культур.

3. Методика формування культурологічних понять у початковій школі. Особливості змісту та структури уроків «Я у світі» початкової школи.

Рекомендована література:

1. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ». [навчальний посібник] / Автор та укладач О.О.Ліннік. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 248 с.
2. Людина і світ: Підручник/Л.В.Губерський,В.Г.Кремь, А.О.Приятельчук та ін.,2-ге вид., випр. і доп. –К.: Т-во «Знання», КЩЦ,2001.-349с.
3. Людина і суспільство: Електронний підручник для 11 класів загальноосвітніх шкіл [Електронний ресурс] / М.І. Романенко, Ю.Ю. Бродецька, О.Є.Висоцька, В.В.Токовенко / Під заг. ред. доктора філософських наук, професора М.І. Романенка. - Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2005, 7.15 Мб.
4. Lokhart C. Political Culture and Political Change//Culture Matters/Essay in Honor of Aaron Wildawsky. Boudler.

Культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, які відображують активну творчу діяльність людей в освоєнні світу, в ході історичного розвитку суспільства.

Специфіка культури полягає у тому, що вона (культура) свідчить, в якій мірі людина стала для себе та інших людиною, як вона відчуває та усвідомлює себе такою. Культура відповідно, в такій же мірі, як і праця, робить людину людиною.

Отже аналіз підходів до сутності культури дозволяє виділити основні її сторони:

- культура – народжене суспільством, властиве суспільству соціальне явище, що відбиває його якісну характеристику та збагачує духовне життя людини;
- культура – процес творчої діяльності людини, спрямованої на пізнання навколишнього світу і самої людини у цьому світі, на отримання об'єктивної і достовірної інформації про світ, де головну роль грає наука і мистецтво;
- культура покликана допомогти людині не тільки пізнати світ й саму себе, але й визначити своє місце в світі, світоглядні установки;
- культура включає в себе сутність досягнутих людиною у процесі освоєння світу матеріальних і духовних цінностей, а також відповідних ціннісних орієнтацій людини в світі;
- культура, створюючи необхідні для орієнтації людини у світі норми поведінки та оцінки, забезпечує регулювання соціальних відносин людей;
- культура виступає як потужний фактор формування людських сутнісних сил, формування людини в людині, перетворення її природних захоплень, потреб, емоцій в справжні людські.

Загальноприйнятим є розмежування культури на *матеріальну та духовну*. Кожна з них, узята окремо, виражає поняття культури у більш вузькому значенні слова.

Матеріальна культура – досягнення, які виражають головним чином рівень освоєння людиною сил природи. Відомо, що у процесі своєї діяльності люди створюють матеріальне багатство суспільства, яке включає в себе як *засоби праці* (інструменти, верстати, машини тощо), так і *засоби індивідуального споживання* (архітектурні споруди, одяг, побутові речі та ін.).

Найважливішим показником матеріальної культури є *знаряддя праці*, які в нашу епоху все більшою мірою стають матеріалізованим втіленням досягнень *науки*. Тому матеріально-технічний розвиток суспільства є реальною основою прогресу у сфері матеріальної культури.

Поряд із засобами праці найважливішою частиною матеріальної культури є *засоби споживання*. Зазвичай сферу індивідуального та суспільного споживання називають *сферою побуту*, на відміну від безпосередньо виробничої сфери. Таким чином, матеріальну культуру можна поділяти на *культуру праці* (засоби праці) і *культуру побуту* (засоби споживання). Без ретельного вивчення одягу, житла, домашнього начиння не можна сформулювати правильне уявлення про культуру того чи іншого народу, про рівень його розвитку в різні епохи. Засоби споживання характеризують не тільки те, що споживає людина, але і як вона *споживає*, наскільки розвинуті, її потреби, адже багатство і багатоманіття потреб, способи задоволення їх є суттєвою складовою культурного обличчя людини. Але матеріальна культура існує не лише у вигляді вже названих засобів праці та засобів споживання, тобто тільки в предметній формі. Вона включає в себе реальні *здібності, навички, знання*, які застосовуються у процесі матеріального виробництва. У цьому розумінні часто говорять про *культуру праці* різних історичних епох. Рівень матеріальної культури виражається і в інших основах суспільного життя: оброблені людиною предмети природи (земля, вода, поля, сади), предмети побуту, наукове, медичне, навчальне обладнання та прилади тощо.

Досягнення у сфері матеріальної культури нерозривно пов'язані з рівнем духовного розвитку людей, тому не випадково археологи та етнографи на підставі пам'яток матеріальної культури роблять висновки щодо рівня духовної культури тієї чи іншої епохи, країни, народу.

Людина і мистецтво. Одним із найперших видів мистецтва є **живопис** – зорове втілення задуму (теми, сюжету) митця за допомогою композиції й малюнка. Живопис – це також зорове втілення обсягу і розташування у просторово-часовому вимірі постатей і предметів, що передається за допомогою світлотіні, лінійної та просторово-кольорової перспективи. Найважливішим зображувальним та емоційним засобом живопису є колір. За допомогою кольору, зведеного у творі в гармонійну систему (колорит, кольорова гама), підкреслюється різноманітність барв реального світу, їхнє природне забарвлення та зміни цього забарвлення залежно від освітлення навколишнього світло-повітряного середовища. Залежно від призначення живопис визначають як монументальний, декоративний, станковий, декораційний і мініатюру. Відповідно до тематики і предмета зображення розрізняють жанри живопису: анімалістичний, побутовий, історичний, батальний, портрет, пейзаж, натюрморт, міфологічний, релігійний та алегоричний.

Визначення рівня світоглядного впливу живопису залежить від глибини і правдивості зображення дійсності, майстерності застосування художніх і технічних засобів та емоційного духу живописного твору.

Графіка – це специфічне зображення людиною реальних предметів чи задуму за допомогою таких засобів, як лінія, штрих і пляма у взаємодії з незайманим тлом. За технікою виконання графіку поділяють на малюнок твердими матеріалами (олівець, вуглина, крейда, пастель, сангіна), малюнок – рідкими (чорнило, туш, акварель, соус) та друковану графіку (гравюра, літографія, офорт тощо). Графіка має багато жанрових різновидів. Найголовнішими з них є: станкова графіка – твори самостійного значення, які нерідко становлять цикли, серії, об'єднані спільними темами; книжкова – ілюстрації, зовнішні та внутрішні оздобы (вінєтки, заставки, ініціали тощо), шрифт; журнальна і газетна; ужиткова графіка – поштові марки, етикетки та малюнки на упаковці товарів, фірмові й фабричні знаки, екслібриси, дипломи, грамоти тощо; плакат (політичний, рекламний, видовищний). Масовість, яка досягається тиражуванням інформації, здатність оперативно відгукуватися на події та явища сучасності зумовлюють важливість світоглядного значення графіки.

У первісному суспільстві зароджується й такий вид мистецтва, як архітектура. **Архітектура** – мистецтво створення будинків і споруд, а також їхніх комплексів, які формують просторове середовище для життя та діяльності людей.

Головні засоби створення художнього образу в архітектурі – формування простору й архітектоніка, а також симетрія і асиметрія, контрасти, ритм, пропорції, масштаб. Ці засоби доповнюються різними прийомами обробки поверхні споруди, які надають архітектурі пластичності, фактури, кольору. Архітектура виконує світоглядну функцію разом із іншими видами мистецтва. Виконання архітектурою цієї функції виявляється в тому, що вона, з одного боку, розкриває загальнолюдське у стилі і характері, організації умов людського життя, з іншого – показує своєрідність національних рис, побут і духовну культуру різних народів.

У народів різних континентів ще в первісному суспільстві зародилась і була поширена скульптура як один із багатьох видів мистецтва.

Скульптура – вид мистецтва, основним засобом художньої виразності якого є співвідношення обсягових форм у реальному просторі. Скульптурне мистецтво вміло використовує закономірності пропорційності та ритму з урахуванням освітлення. Скульптурні твори виконують із твердих або пластичних матеріалів – виліплюють з глини або пластиліну, висікають з граніту і мармуру, вирізають з дерева, виливають із бронзи, чавуну, виколочують та карбують з нержавіючої сталі, міді, алюмінію. Об'єктом скульптурного зображення є людина, іноді тварина. Основними видами скульптури є кругла скульптура і рельєф. Залежно від того, наскільки високо виступає зображення над фоном, розрізняють барельєф, горельєф і контррельєф. Своєрідним різновидом рельєфу є медаль. За призначенням скульптуру поділяють на монументальну (пам'ятник, надгробок), монументально-декоративну (фонтан, каріатида, маскарон тощо) та станкову (скульптура в музеях, на виставках, в інтер'єрі громадських, державних та особистих будівель). Окремим різновидом станкової скульптури є скульптура малих форм (статуетки людей, тварин тощо).

Скульптура відіграє важливу світоглядну роль, оскільки сприяє формуванню ідеалів, дає змогу людині побачити себе з іншого боку.

До найдавніших видів мистецтва належить і **декоративне мистецтво** – широка галузь мистецтва, пов'язана з естетично-художнім формуванням матеріального середовища, що створюється людиною. До складу декоративного мистецтва входить монументально-декоративне, яке безпосередньо пов'язане з архітектурою (створення архітектурного декору, розписів, декоративних рельєфів, вітражів, мозаїк тощо).

Декоративно-ужиткове мистецтво – це таке явище, що охоплює ряд галузей творчості, пов'язаних зі створенням художніх виробів для побуту. Твори декоративно-ужиткового мистецтва поділяють за призначенням (різноманітне начиння, меблі, тканини, знаряддя праці, одяг, прикраси), за матеріалом (текстиль, метал, кераміка, фарфор, скло, дерево, фаянс), за технікою виконання (різьблення художнє, розпис декоративний, вишивка, вибійка, литво художнє, карбування, інтарсія). Декоративно-ужиткове мистецтво розв'язує водночас

практично-світоглядні завдання, воно сприяє художній організації предметного середовища, яке відповідає естетичним запитам людини. Твори декоративно-ужиткового мистецтва є надбанням матеріальної культури тієї епохи, за якої вони створюються, й тісно пов'язані з її звичаями, національними та етнічними особливостями, соціальними відносинами. Естетичної цінності виробів декоративно-ужиткового мистецтва, доцільності й виразності їхньої форми досягається конструктивними й пластичними можливостями матеріалу, різноманітністю прийомів його обробки. Складовою декоративно-ужиткового мистецтва є елементи декору. Декоративно-ужиткове мистецтво, виникнувши на ранній стадії розвитку людського суспільства, протягом багатьох століть було і залишається нині однією з мистецьких засад формування і розвитку естетичного смаку людини, орієнтованого на красу світогляду.

Суттєву роль у формуванні світоглядно-мистецького бачення дійсності відіграє **фольклор** (народна творчість). На сучасному рівні світоглядної культури фольклор розглядається, з одного боку, як народна поетична творчість, з іншого – як сукупність народних традицій, поглядів, звичаїв, обрядів, вірувань, що набули художньо-творчого мистецького оформлення.

Оскільки з фольклором пов'язане виникнення багатьох видів мистецтва, то, віддавши шану цьому мистецькому джерелу, підкреслимо, що без нього неможлива поява на світ таких потужних видів мистецтва, про які йтиметься далі.

Специфічним різновидом творчої діяльності й спілкування людей є **музика** – вид мистецтва, який відображає світ у художніх звукових образах. Вона відображає почуття, думки, процеси, що переймають внутрішній світ людини, становлення і розвиток цього світу. Змістом музики є «втілений у музичних образах ідейно-художній задум композитора, результат емоційного відображення, перетворення й естетичної оцінки явищ об'єктивної дійсності у свідомості музиканта» [3]. Як важливий засіб світоглядного виховання людини вона формує естетичні смаки та ідеали, розкриває емоційну чутливість, відчуття прекрасного. Музика здатна збуджувати співпереживання, впливати на сферу почуттів, інтелект людини, її поведінку. Музику брали і беруть на своє озброєння всі соціальні системи і сили.

Освітня галузь «Суспільствознавство» має на меті ознайомлення учнів початкової школи з здобутками українського мистецтва. В контексті уроків використовується матеріал щодо досягнень таких художників як К.Білокур, М.Примаченко, українця за походженням А.Урхолла, вчитель має змогу звернутись до архаїчних доказів мистецької культури українського народу знайдених на території країни (скіфська пектораль, трипільська культура та ін.).

Отже, якщо матеріальна культура – це результат діяльності людей, що перетворюють природу, то **духовна культура** – результат духовної діяльності людей. Вона функціонує як досягнення, що показують рівень і глибину пізнання природи і суспільства, широту світогляду, втілення в суспільне життя ідей і знань. Найкраще сутність духовної культури розкриває її структура. До структури духовної культури суспільства включені такі основні елементи:

а) цінності сфери суспільної свідомості, тобто світоглядна культура (філософські, політичні, наукові, релігійні та інші ідеї і погляди людей), моральна культура (норми поведінки, «культурні форми спілкування», культура почуттів), естетична культура (мистецтво і література, художнє конструювання, технічна естетика), а також науково-технічна творчість тощо. Ці цінності закріплюються у поглядах та вчинках людей, звичаях і традиціях, у творах літератури і мистецтва.

Особливий вимір займають у ціннісній сфері суспільної свідомості такі явища духовного життя людей, як мова, мислення (логіка). Вміння володіти своїми почуттями і настроями є також суттєвими елементами духовної культури.

Іншими словами, у структуру духовної культури суспільства необхідно включати: готові результати духовної діяльності; розподіл продуктів духовної діяльності; освоєння (споживання) духовних цінностей, перетворення їх у досягнення кожної людини. Отже, духовна культура є вищим проявом і спрямовуючим чинником у системі цілісної людської

культури, оскільки саме вона ціннісно орієнтує, мотивує, формує, визначає, надає сенсу всім сферам діяльності людини, у тому числі сфері матеріального виробництва.

Отже, культура як феномен суспільного життя є результатом суспільної діяльності, за допомогою якої матеріально і духовно людина перетворює світ і саму себе, створюючи власний, відмінний від природи світ, в якому вона живе.

Вищі духовні цінності тієї чи іншої культури виражаються в символічній формі через її святині. Вони сприймаються як національні чи релігійні й також пов'язані з любов'ю, їхній духовний зміст та ідеальне значення не може відобразити ніякий конкретно чуттєвий образ. Це здійснюється за допомогою символів, які є поєднанням чуттєвого і надчуттєвого. З давніх давніх сонце і небо, вогонь і вода, колесо і хрест та багато інших предметів ставали символами, що входили до сфери культурної діяльності людини. Отже, й почуття любові до цих предметів набирає символічних форм у вигляді обрядів та культових дійств.

У будь-якому її прояві містяться матеріальне й духовне начало. Твори **мистецтва** потребують матеріальних затрат для їхнього створення та й існують у матеріальній формі – у вигляді картин, книжок, скульптурних зображень, нот тощо.

Водночас у будь-якому матеріальному предметі реалізовані ідеї, знання, культурний зміст. Наприклад, архітектурна споруда є продуктом матеріальної та духовної праці. Те саме можна сказати про той чи інший технічний засіб, предмет побутового вжитку тощо[3].

Людина і інформаційна культура. В основі функціонування та сутності інформаційного суспільства лежить так звана *інтелектуальна технологія*, що заснована на комп'ютерних програмах і переробці інформації з метою керування технологічними процесами і контролю над ними. У цьому суспільстві перевага на боці того, хто має у своєму розпорядженні високоосвічених працівників, науково-технічну інформацію, а також засоби її переробки і застосування у виробництві.

Однією з головних цінностей стає інформація, що циркулює каналами зв'язку і поєднує людей у нове соціальне ціле. Найважливішим засобом володіння «інформаційним капіталом» є сучасні комунікації, телебачення і комп'ютерні технології. Вони відкривають нові небачені можливості, поєднують разом музику, живопис, літературу, науку, філософію, політику. Шедеври музики і живопису доступні завдяки Інтернету, вони входять як складові елементи у відеокліпи і різні розважальні програми. Складні твори мистецтва, наукові теорії, політичні ідеології – словом, те, що вимагало раніше відповідного формування, вільного часу і матеріальних засобів, стало загальнодоступним, і подається мас-медіа в спрощеному вигляді. Інформація з усього світу, що публікується у пресі, зв'язує людей у світове співтовариство.

З іншого боку, очевидні і небезпечні наслідки впливу інформації на несформовану свідомість. Доступність наукової, художньої, політичної, релігійної інформації у сучасних популярних масових друкованих виданнях обертається спрощенням і втратою глибини знань, а загальнодоступність інформації призводить до зростання можливостей маніпуляції масовою свідомістю. Принцип монтажу, який лежить в основі інформаційної подачі призводить до такої інтерпретації, коли людина перестає розрізняти світ реальний та світ віртуальний, істинну інформацію та фейкову. Мультимедіа не тільки відкривають вікно у світ, але і звужують творчі можливості самої людини. Якщо раніше в процесі читання книжок людина здійснювала величезну самостійну роботу щодо створення світу образів і понять, то сьогодні преса активно використовує комікси, а відеотехніка дає готові образи, що ототожнюються з дійсністю. Отримавши небувалу владу над природою, люди в переважній більшості так і не навчилися будувати соціально-політичний і духовний простір свого існування, передбачати найближчі і віддалені наслідки своєї діяльності. Характер досягнень НТР залежить від тої мети, яка лежить в основі людської діяльності, від того, у чиїх руках зосереджена інформація, чиїм інтересам служать наукові досягнення. Головним критерієм НТР повинна стати сама людина, рівень і якість її життя, характер її свободи та спрямованість її самореалізації.

Людина і культура спілкування. Саме початкова школа є середовищем у якому учень отримує найважливіші уроки правильній взаємодії зі своїм оточенням. Існують загальні правила спілкування між людьми. Найбільш важливими серед них є ставлення до іншої

людини з повагою. Учень має засвоїти головні правила спілкування: своєю поведінкою не створювати небезпеки, загрози для інших; своїми діями не обмежувати свободу оточуючих людей; у своїх висловленнях і оцінках не зазіхати на почуття власної гідності іншої людини.

Небезпечна дія – та, що призводить до негативних результатів – від фізичного до суто психологічного. Нарешті, дуже важливо навчитися коректно висловлювати свої думки, не принижуючи гідність іншої людини. *Ступінь поваги до іншої людини демонструє рівень нашої власної культури.* Завдяки правильній поведінці ми здатні зменшувати або навіть гасити можливі конфлікти у будь-якій групі. Конфлікт виникає у будь-якому співтоваристві. Він демонструє плинність взаємовідносин, характер їх розвитку, а також внутрішній процес змін інтересів та потреб кожної людини. Однак важливо не те, які конфлікти виникають у колективі, а які його причини та можливі наслідки. Конфлікт, підставою якого є просте непорозуміння, при правильному його аналізі та дійсному бажанні обох сторін дуже легко улагодити. При цьому необхідно пам'ятати, що *у конфлікті страждають всі.*

Цикл уроків навчального предмету «Я у світі» передбачає засвоєння учнями правил вирішення конфліктних ситуацій, отримання навичок протистояння тиску та приниженням.

Спадкоємність культури – це процес передачі культурно-історичного досвіду. Культура як процес і результат суспільно-історичної діяльності людини функціонує через органічне поєднання минулого, сучасного і майбутнього, а формою цього поєднання є спадкоємність як мірило єдності минулого і майбутнього в сучасному, міра співвідношення репродуктивності і творчості в діяльності людини.

Кожен народ створює свою особливу, неповторну культуру. Розмаїття культур є характерною особливістю розвитку сучасної цивілізації. Культури різних народів відрізняються між собою мовою, символами, нормами, способами спілкування та діяльності, художньо-чуттєвим відтворенням світу, міфологією і релігією, мораллю і правом тощо.

Людина і слово. Проте головним фактором творення людського в людині є мова. Саме людська *мова* є основою загальнолюдського в розмаїтті культур. Але водночас це завжди мова певного народу, певного етносу, що закладає основи різноманітності, багатоманітності культур. Культура дається людині через мову і в мові. Можна сказати навіть більше: лише завдяки мові як суспільно-історичному здобутку людина і стає людиною. Тому ще Сократ звертався до людини: «Заговори, щоб я тебе побачив».

Сутність людини міститься і виявляється в мові. Оволодіваючи мовою і мовлячи (розмовляючи) між собою і з собою, люди відкривають для себе світ свого людського буття.

Глибокі думки стосовно національної мови як феномена культури, обстоював відомий історик культури *Іван Огієнко* (1882–1972). У відомій праці «Українська культура» він наголошував, що мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного. Мова – це душа кожної нації, її святиня, її найцінніший скарб.

Отже, розмаїття, багатоманітність культур зумовлені тим, що мова як основний елемент культури є завжди мовою певної нації. *У національній культурі* (а безнаціональних культур немає) національні особливості виявляються не лише в мові, а і в інших чинниках:

– у побуті – форми розселення, особливості помешкань, досвід народних майстрів, основні будівельні матеріали (дерево, камінь, цегла тощо). Спробуйте, наприклад, уявити собі карпатське село у степовій зоні чи степове село в Карпатах;

– у національній самобутності життєвого матеріалу, який відображається у творах духовної культури – історичні та природні умови; особливості розвитку нації; її побутові традиції та звичаї; особливості психології; виражальні засоби, характерні для нації;

– у *фольклорі* з його самобутністю (у тому числі і в анекдотах, зокрема про свій чи чужий національний характер, психологію, традиції та звичаї тощо); у формах культури – в українців думи, у росіян – билини та частушки, у таджиків – рубаї тощо;

– у *хореографії* – порівняйте український гопак, білоруську лявоніху, російську кадріль, дагестанську лезгинку тощо;

– один і той самий жанр *літератури* – роман – в Україні інший, ніж у Німеччині, Франції, Англії чи Китаї; образи віршів М. Лермонтова, напрочуд конкретні, відрізняються від образів Т. Шевченка;

- гумор український, російський, французький та англійський – спробуйте порівняти;
- у піснях народів, що співзвучні патріотичним почуттям народу;
- у ставленні до смерті;
- в архітектурі.

Людина і релігія. Релігія – одна з найдавніших форм суспільної свідомості та відображення світу. Релігійні вірування пройшли через перетворення свідомості людини, магичні дії, уявлення про певним чином побудовану структуру світу тощо. Якщо такі форми суспільної свідомості, як мораль, політика та право допускають наявність варіантів у розумінні світу, то релігія претендує на єдине бачення світу.

Науковці доводять, що людство налічує понад 3,5 млн. років і охоплює великий історичний період. Археологи стверджують, що перші релігійні уявлення склалися в епоху верхнього палеоліту приблизно 40-20 тис. років тому, оскільки вже тоді жили люди сучасного антропологічного типу, які творили релігійні системи.

Ранні форми релігії зародились разом з фетишизмом, тотемізмом, магією, анімізмом. З переходом до класового суспільства сформувались та утвердились племінні релігії, де провідну роль відігравали культ вождя та духу предків. Релігійні люди (інакше –віруючі, вірні) вірили не лише в реальність надприродної Божественної Сутності світу та безпосереднього перебування, але й в свою залежність від нього, в можливість певним чином впливати на надприродне з метою одержання від нього допомоги чи, принаймні, нейтралізації несприятливих наслідків його впливу. Отже, віра в надприродне і можливість контактів із ним – головна відмінна риса релігії. Саме віра і складає основу релігійного світогляду. Вона виражає спосіб існування релігійної свідомості, тісно переплітаючись з усіма елементами релігійного світобачення: релігійною картиною світу, релігійною мораллю, релігійною філософією, соціологією, естетикою; на основі віри формуються всі аспекти релігійної свідомості (буденний і теоретичний, релігійні ідеологія та психологія). У структурі релігійного світогляду на підставі віри в надприродне формуються богослов'я (теологія), релігійна правосвідомість, аксіологія (система цінностей), релігійні норми і установлення.

Згідно з релігійним світоглядом світ створено Богом – надприродною, потойбічною силою. Людина в даному світогляді постає як двояка істота, яка складається з безсмертної душі й смертного тіла. Ідея кожної релігії – це ідея Бога. Так, релігійні уявлення – являють собою сукупність ідей та образів, які породжені вірою в надприродне: розуміння надприродного та його взаємин із природним світом, уявлення про виникнення світу і людини, про загробне існування, про рай, пекло, посмертний суд тощо.

Основною функцією релігії є світоглядна функція, яка полягає в тому, що релігія дає віруючому загальну картину світу і його місця в ній, орієнтовану на ідею Бога та його первинності як щодо світу і людини, так і стосовно його безпосереднього втручання в процес природного та історичного розвитку.

Головним же змістом світових релігій є вчення про єдине божество – першопричину всього суцього, про людину – його творіння і про стосунки людини з Богом.

Багатоманітність та взаємодія культур розкривається у їх розмаїтті. Взаємодія між ними є способом збереження цілісності цивілізації як унікального витвору історії. Людство пройшло тисячолітніми тернистими шляхами зіткнення культур, кривавих воєн, людських жертв і нескінченних руйнацій матеріальних і духовних цінностей, перш ніж досягнути животворну силу «вічного миру» (І. Кант), «величі людини і людяності» (Т. Шевченко), «благочиння перед життям» (А. Швейцер).

Потрібно мати на увазі, що перебільшення чи абсолютизація значення національного не тільки не сприяє зміцненню світової єдності, а й руйнує її. А водночас вона руйнує і саму національну культуру, бо ізоляція від загальнолюдської культури не приносила користі жодному з народів світу. Дуже слушно щодо цього радив, звертаючись до українців, великий Т. Шевченко: «...і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь» [3].

Нині Україна переживає складний період своєї історії. Проголошенням незалежності вона на повний голос виявила і свій намір іти шляхом демократичного розвитку, шляхом цивілізованості й загальнолюдської культури. Незалежність є також актом глибокої поваги і

шани українців до своєї **національної культури**, волевиявленням до її відродження та розвитку і водночас прагненням увійти в загальноцивілізаційний процес розвитку людства.

Духовною основою національної культури є **самосвідомість** нації, упредметнена в її святинях, у національній символіці, у звичаях, обрядах і ритуалах; її духовні почуття (національні, моральні, естетичні, громадські, родинні та ін.). Ці почуття та предмети їх (як от: рідний край, рідні ріки, ліси, гори, образи національного епосу, дум, ідеали мужності, добра, чоловічої та жіночої краси, народна поетична символіка, мелодійний лад музики тощо) формують своєрідне для даного народу бачення світу, світосприйняття і світовідчуття, нарешті, його світогляд. У своїй результативній формі цей світогляд кристалізується в народній мудрості.

Особливо варто звертати увагу учнів на внесок в розвиток науки і культури вітчизняних вчених України. Такий підхід сприятиме актуалізації навчально-пізнавальної, комунікативної, інформаційної, ціннісно-сислової та інших компетенцій і значно поглиблюватиме загальнокультурні надбання учнів.

Великий вклад в розвиток української культури внесли такі представники України, як Григорій Сковорода, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Драгоманів, Микола Костомаров, Михайло Максимович, Тарас Шевченко та інші. Вони відстоювали безмежні можливості людського пізнання, творчості, силу людського розуму.

Культурна традиція – як історична пам'ять – обов'язкова умова виживання культури, що формується сторіччями. Це той арсенал, на основі якого стає можливим формування самої людини. Після 1917 року культурна традиція в Україні понесла більші втрати, а потім і в період культу особистості, коли порушувалася наступність у багатьох напрямках культури й гуманітарної науки, а репресії привели до загибелі багатьох представників інтелігенції.

Як показав розвиток культурологічної думки впродовж минулого сторіччя, єдине розуміння сутності феномена – культура – не досягнуто ні на Заході, ні у вітчизняній філософії. Філософський погляд на культуру не зводить культуру до якоїсь приватної форми діяльності людини, бачить в культурі похідне від багатосторонньо-цілісної діяльності людини. Культура – це перш за все характерний образ думок і спосіб дій, спрямований на всі сфери буття, які знаходяться в межах досяжності людини і культурації яких, тобто перетворення в культурні предмети і дії відповідає його людським потребам: так об'єктами акультурації стають природа, суспільство і сама людина, оскільки він є і творцем культури і її творінням [3].

Ч. Локхарт вважає, що «культура часто трактується як комплекс незмінних звичок, які, не піддаючись сумніву, переходять від покоління до покоління. В цілому, вчені зазвичай розглядають культуру як оплот стабільності і антитезис сумніву. Закони, правителі і інститути можуть змінюватися, але культура залишається однією і тією ж» [4].

Методика формування культурологічних понять у початковій школі. Особливості змісту та структури уроків «Я у Світі» початкової школи. Процес навчання на уроках змістової галузі «Суспільствознавство» здійснюється в різних організаційних формах. Отже, форма у спрощеному вигляді може розглядатися як дидактична категорія, яка позначає зовнішній бік організації процесу навчання і пов'язана з кількістю тих, кого навчають, часом і простором, а також з порядком реалізації цього процесу. Форма навчання являє собою цілеспрямовану, чітко організовану, змістовно насичену й методично оснащену систему пізнавального та виховного спілкування, взаємодії, стосунків учителя та учнів. Як дидактична категорія, форма означає зовнішню сторону організації навчального процесу і може бути індивідуальною, груповою, парною, фронтальною, колективною. В залежності від елементів макроструктури найбільш застосованими є комбіновані уроки, вступними, узагальнювальними, нестандартними, інтегрованими.

Рекомендації до складання та оформлення конспекту уроку освітньої галузі «Суспільствознавство»:

Оберіть тему конспекту уроку, співставте її зі змістовою лінією галузі, (див.додаток1.) сформулюйте мету уроку, відповідно до мети визначте структуру, тип уроку, форми та прийоми реалізації завдань. Кожна змістова лінія дає змогу забезпечити реалізацію конкретних завдань формування громадянської культури учнів.

Головними завданнями теми «Людина як особистість» є визначення особистістю своїх внутрішніх і зовнішніх якостей, формування уявлення про цінність моральних якостей; вміння виявляти і оцінювати їх у життєвих ситуаціях, усвідомлювати людину як біологічну і соціальну істоту, її відмінності від інших живих істот, неповторність і самоцінність кожної людини.

Провідними завданнями теми «Людина серед людей» є формування в учнів навичок спілкування, толерантного ставлення й ефективної взаємодії з батьками, ровесниками і дорослими (представниками іншої національності, віросповідання, статі тощо) без упереджень, стереотипів і конфліктів.

Завданнями теми «Правила життя в суспільстві» є усвідомлення учнями змісту понять «держава», «конституція», «права і обов'язки», оцінювання людських вчинків, знання про правопорушення поширені серед дітей та їх наслідки.

Основними завданнями теми «Культура рідного краю» є усвідомлення учнем багатогранності світу, визначення себе частиною суспільства, громадянина суспільства та члена міжнародної спільноти.

Навчальна мета має бути сформульованою як для учнів(суб'єктів навчального процесу), так і для вчителя. Усвідомлення мети уроку дає змогу аналізувати діяльність учнів та вчителя, прогнозувати результат, який планується отримати. Для учнів її доцільно представити у вигляді визначених на урок завдань.

Освітня та виховна мета уроку «Я у світі» має бути реальною, конкретною, спрямованою на той фрагмент змісту програми та макроетапу уроку, в структурі якого буде розгортатись спільна діяльність чи взаємодія учнів та вчителя.

Мотивація навчальної діяльності учнів дає можливість переконати їх у необхідності виконання даної роботи, засвоєнні відповідних знань, умінь тощо. На цьому етапі доцільно запропонувати методи для створення проблемних ситуацій, щоб викликати у дітей здивування, інтерес до теми уроку тощо. Якщо основним змістом, що вивчається на уроці, є моральні орієнтації та цінності, доцільно використовувати такі методичні прийоми як, «класифікація», «альтернатива». Суть прийому «класифікація» полягає в тому, що учні отримують робочі картки, на яких записано різні ознаки певних понять або явищ. Спираючись на власний досвід та уподобання, учні повинні згрупувати їх за певними ознаками або критеріями.

У методичному прийомі «альтернатива» учні отримують робочу картку, на якій записана певна моральна проблема і ряд альтернативних пропозицій щодо її розв'язання. Кожен учень повинен самостійно обрати тільки одну із запропонованих альтернатив і пояснити свій вибір.

Після заслуховування відповідей трьох-чотирьох учнів учитель організує фронтальну бесіду, щоб вийти на основне питання уроку і перейти до етапу навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Як варіант можна запропонувати вірш на початок дня, який допомагає окреслити мету. Після цього учнів безпосередньо залучають до занять кожному пропонують у формі творчої роботи визначити власні цілі.

Наступний прийом, що є доцільним в процесі мотивації, є прийом «асоціації на дошці». Цей прийом залучає власний досвід учнів, має високий рівень спонукання пізнавальної активності учнів, проводиться фронтально. Його доцільно використовувати під час мотивації вивчення теоретичного матеріалу (ідеї, поняття) та питань методології. Залежно від змісту має три форми проведення:

Поняття. Вчитель вертикально на дошці записує основне поняття, яке мають опрацювати учні. Далі він просить учнів назвати ознаки цього поняття або асоціації, яке воно у них викликає. Обов'язковою умовою є те, щоб слова мали спільні з основними поняттями літери.

Квітка. Учитель малює на дошці квітку (серединка та чотири пелюстки). У серединці записує основне поняття. Після цього він просить учнів назвати прояви й характеристики поняття й записує їх на пелюстках.

Прямокутник. Учитель малює на дошці прямокутник і записує на ньому основне поняття. Потім він просить учнів назвати його синоніми, антоніми, прикметники, дієслова, що, на їхню думку, пов'язані з цим поняттям.

Всі вони записуються на відповідних сторонах прямокутника. Коли асоціації закінчуються, вчитель пропонує учням з кожної групи відібрати по три найхарактерніші. Із відібраними асоціаціями відбувається подальша робота.

У процесі вивчення нового матеріалу можливими прийомами є: діалог Ривіна, «Сліпий капітан».

Робота за *методикою Ривіна* передбачає читання або вивчення тексту абзацами. Під абзацами слід розуміти частину тексту до 12 рядків, яка має закінчену думку і зміст якої можна передати одним реченням (до 10 слів). Для вивчення абзацу необхідно спочатку з'ясувати його суть. Для виокремлення головної думки кожного абзацу рекомендуємо такі завдання:

Знайдіть у тексті нові слова і словосполучення, поясніть їх значення своїми словами або прочитайте за текстом. Складіть речення з новими словами, переконайтеся, чи правильно ви їх зрозуміли. Знайдіть основне слово або словосполучення абзацу. Усно поясніть, чому ви його вважаєте основним.

Основним словом можуть бути предмети, явища, персоналії, події, про які йдеться в абзаці.

Установіть зв'язки, залежність між цими об'єктами. Складіть речення, яке виражає суть абзацу, придумайте друге, виберіть краще.

Цю методику педагоги розцінюють як місток для формування складніших умінь: читання пункту, сторінки, розділу.

«Сліпий капітан». Учні кожного ряду вибирають собі капітанів, зав'язують очі, і ті, керуючись указівками-підказками тільки свого ряду, виконують завдання: витягають квиток із завданням для всього ряду; шукають предмет (підручник, таблицю); на дотик відгадують предмет, навчальний посібник, макет і розповідають про нього все, що знають. Подібні форми роботи, як правило, викликають в учнів великий інтерес і надовго запам'ятовуються разом із тим навчальним матеріалом, який був задіяний у завданні. Застосування такого прийому можливо під час вивчення тем «Школа. Освіта в давнину», «Винаходи людства», предметами пошуку можуть бути предмети, з якими пов'язані певні асоціації (олівець, підручник, калькулятор, тощо.)

Обов'язковим етапом уроку громадянської освіти є рефлексія. Це усвідомлення учнями результатів власної діяльності на уроці. Вказаний етап можна описати за схемою: учитель пропонує порівняти заплановані завдання уроку з одержаними результатами, встановити зв'язок між тим, що вже відомо і тим, що необхідно ще зробити чи яких знань, умінь набути, щоб досягти мети. Уроки «Я у світі» дозволяють використовувати різноманітні прийоми рефлексії:

Синквейн. Опис прийому. Віршовані форми (наприклад, синквейн-п'ятиряддя) – це спосіб творчої рефлексії, що дозволяє в художній формі оцінити вивчене поняття, процес або явище.

Саморефлексія. Опис прийому. Учні відповідають на запитання: «Чи справдилися мої очікування?», «Про що мені хочеться поговорити? Яку проблему хотілось би порушити?»

Бортовий журнал. Опис прийому. Це - форма фіксації інформації за допомогою ключових слів, графічних моделей, коротких речень та умовиводів, питань. Частинами «бортового журналу», що задає викладач і які будуть заповнюватися учнями, можуть бути ключові поняття теми, зв'язки, які може встановити учень, важливі питання.

До особливих видів рефлексії відносять ті, в яких задіяні маленькі кольорові форми (стіки - невеликі кольорові квадрати). Стіки можуть застосовуватися під час проведення як онтологічної, так і психологічної складової рефлексії. Наприклад, на столі в учнів лежать стіки трьох кольорів (зелений, жовтий, червоний), які відповідно означають: «Я все зрозумів», «Мені дещо незрозуміло», «Мені складно зрозуміти». Під час пояснення нової теми вчитель просить показати стіки, які відповідають рівню розуміння конкретної ситуації. Після цього вчитель приймає рішення – продовжити пояснення, повернутися на вихідні

позиції й пояснити знову, змінити тактику пояснення, взяти на замітку й попрацювати індивідуально з окремими учнями. У разі використання кольорових стіків можна контролювати зміну настрою класу (або самооцінку власної діяльності учнів) під час уроку або зрозуміти результат емоційного настрою після проведеного заняття. При цьому використовують як колірні характеристики, так і малюнки. Діти малюють смайлики, в яких показують власні емоційні відчуття після проведення уроку. На вже готових заготівках (малюнках) стіків підкреслюють потрібне: наприклад, зростання або зниження інтересу до уроку; посилення або зменшення рівня діяльності й т. ін.

Лекція 2.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ «Я У СВІТІ»

План

1. Культура особистості. Методика формування культурологічних знань у межах дисципліни «Я у світі».
2. Технології особистісно-орієнтованого навчання в освітній галузі «Суспільствознавство» початкової школи.
3. Технології проектного навчання в освітній галузі «Суспільствознавство» початкової школи.

Рекомендована література:

1. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с. – (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).
2. Землянская Е.Н. Учебные проекты младших школьников (Текст) / Е.Н. Землянская // Начальная школа. – 2005. – №9. – С. 55 – 59.
3. Інноваційні технології в початковій школі. / Упорядник О. Кондратюк. – К.: Шк. світ, 2008. – 112 с. – (Бібліотека шкільного світу)
4. Людина і світ: Підручник / Л. В. Губерський, В. Г. Кремінський, А. О. Приятельчук та ін., 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КЦЩ, 2001. – 349 с.
5. Людина і суспільство: Електронний підручник для 11 класів загальноосвітніх шкіл [Електронний ресурс] / М. І. Романенко, Ю. Ю. Бродецька, О. Є. Висоцька, В. В. Токовенко / Під заг. ред. доктора філософських наук, професора М. І. Романенка. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2005, 7.15 Мб.
6. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ». [навчальний посібник] / Автор та укладач О. О. Ліннік. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 248 с.
7. П'ятакова Г. П., Заячківська Н. М. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі

Культура особистості. Для того, щоб людина могла максимально повно реалізувати свої задатки та здібності, здійснити свої мрії та задуми, необхідно існування певних сприятливих обставин або умов для її саморозвитку. Такі умови можуть бути створені як самою людиною, так і її оточенням, вони можуть мати як суб'єктивно-психологічний характер, так і об'єктивний, тобто бути обумовленими певними природними обставинами життя. Таким чином, самореалізація людини може відбуватися в різних формах, які залежать головним чином від об'єктивних обставин. Проте зміст та напрямок шляху самореалізації людина вибирає сама. Людина повинна робити свій свідомий життєвий вибір постійно, кожного дня, кожної хвилини. Нарешті, кожна людина несе відповідальність за повноту власної самореалізації. В яких умовах їй не довелося б жити, вона все одне повинна залишити свій внесок у людську культуру, зробити щось таке, що виправдало б її існування. Цю відповідальність людина несе перед собою, перед власною совістю, перед майбутніми поколіннями, а також – перед тими, хто дав їй життя, виростив, виховав, хто ділився з нею своїми знаннями і досвідом. Бо реалізувати себе – означає піднятися на власними обставинами життя, заслужити ім'я людини, а також хоча б якоюсь мірою здійснити ті надії, які покладалися на нас іншими. Процес розвитку культури, тобто створення нового, приріст

духовного багатства в процесі творчості заснований на розвитку творчих задатків особистості. Духовна культура особистості попри все те, що в ній можна знайти різні аспекти – цілісна. І людина повинен володіти певним рівнем культури в кожній зі сфер. Культурна цінність продукту праці складається в його корисності, в тій формі, яку він одержав у процесі утворення. Її людська форма і є те, що відрізняє предмет культури від предмета природи, надає продукту праці культурну значимість, а саму людину наділяє певними творчими здібностями. Культура – це самоосвіта, самовідтворення людини в конкретних формах матеріальної й духовної діяльності.

Прикладами високої культури особистості для учнів можуть стати історичні постаті видатних людей та наших сучасників спортсменів, політиків, науковців, лікарів: В.Великий, княгиня Ольга, Ю.Драгобич, М.Амосов, О.Богомолець, Б.Патон, В.Сикорський. Великий вклад в розвиток української культури внесли такі представники України, як Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Драгоманів, Микола Костомаров, Михайло Максимович та інші. Вони відстоювали безмежні можливості людського пізнання, творчості, силу людського розуму, стверджували, що від природи в людині закладено величезні творчі можливості. Необхідно тільки створити умови для їхнього розвитку.

Технології особистісно-орієнтованого навчання – така організація процесу навчання, в основі якої лежить визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини, що вимагає забезпечення розвитку і саморозвитку особистості учня, виходячи із виявлення його індивідуального, неповторного, суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці. Цілі особистісно орієнтованого навчання: розвиток пізнавальних здібностей учня, максимальне розкриття індивідуальності учня; перевага надається навчанню як процесу; навчання – суто індивідуальна діяльність кожного учня; під час конструювання й реалізації навчального процесу особлива увага надається виявленню суб'єктивного досвіду учня. Наводимо приклади застосування технологічних прийомів на уроках «Я у світі»:

Вивчення нового матеріалу вчитель часто починає зі створення «**Асоціативні схеми**».

Основні принципи створення асоціативних схем такі:

Уявіть, що мозкові клітини – наче деревця, на гілках яких зберігається тематично споріднена інформація. На аркуші паперу спробуйте накреслити основні моменти будь-якої теми у формі дерева.

1. Починайте схему в центрі аркуша з головного елемента, найкраще символа, від якого розгалужуються інші елементи.

2. Записуйте тільки одне слово чи символ на позначення одного пункту, який хочете запам'ятати, одну головну тему для кожної гілки.

3. На ту саму гілку помістіть споріднені пункти, наче промені сонця.

4. Для подібних тем беріть олівці чи маркери одного кольору.

5. Малюйте стільки малюнків і символів, скільки зможете.

6. Коли закінчите малювати одну розгалужену гілку, обмалюйте її різнокольоровою лінією.

Регулярно доповнюйте кожну схему. Легше починати із загального, а далі побудувати асоціативну схему, переходячи до конкретного, коли довідаєтесь щось нове з тематики.

Сміливо малюйте, сміливо користуйтеся кольоровими олівцями, і ви побачите результат.

Технологічний прийом «Модель майбутніх знань». Можна скласти технологічну карту теми, що вивчається на уроці, і на початку уроку видати її всім учням. Модель дозволить кожному учню отримати цілісне уявлення про предмет, що вивчається. Методика роботи в цьому випадку припускає штрихування різними кольорами тих елементів моделі, які, з погляду учня, йому зрозумілі, осмислені, засвоєні. Наперед обговоріть, якими кольорами користуватимуться ваші підопічні, скажімо, червоний – «усе зрозуміло», оранжевий – «майже все зрозуміло», жовтий – «50х50», зелений – «дещо зрозуміло», блакитний – «сього, нічого не зрозуміло». Кількість колірних позицій, які будуть вам підказувати, що треба

повторити або пояснити ще раз (два або три), залежить тільки від вашої фантазії й особливостей предмета викладання.

Модель «майбутніх знань» може включати необхідні поняття, принципи, процеси, змістовні елементи, провідні ідеї, факти й осіб. Модель «майбутніх знань» також бажано зробити на великому аркуші ватману і вивісити на стенді в кабінеті, вона виконуватиме роль стрижня, каркаса предмета. Подібну модель можна скласти і для окремо взятої теми або уроку.

Дружня порада. Порадьте, як має чинити добра людина у таких ситуаціях:

Старенька бабуся просить вас піти за ліками до аптеки, а на вас чекають друзі. У клас весняним ранком залетіла бджілка. Вона не може вилетіти на волю. Мишко захворів і його довго немає у школі. Ваш однокласник оперся на незачинені двері та впав.

«Закінчи речення». Учням пропонується по черзі закінчити речення.

Я мрію...; Я вірю...; Я люблю...; Я турбуюся...; Про мене турбуються...; У мене вірять...;

Я стараюся...; Мені сумно, якщо...; Я радію, якщо...; Я не люблю, якщо...; Я не люблю, коли сміються...; Мені соромно, коли...; Мені боляче, коли... тощо.

«Продовжи речення». Продовжіть речення або заперечте мою думку. Батьківщина – це земля тільки ваших батьків... (Батьківщина – це земля не тільки ваших батьків)...(Батьківщина – це той край, де ми народились і вирости, де жили і наші предки. Батьківщина – це наша славна Україна та її роботящий співучий народ. Батьківщина – це батьківська хата, це світла пам'ять батьків і рідна Березина – мати. Батьківщина – це дужі руки у тата, це тиха казка бабусі, ніжна пісня матусі тощо).

«Легідне ім'я». Діти стоять у колі. За сигналом учителя починають перекидати м'ячик і називають легідним ім'ям кожную дитину. Лесик – Настуня – Юлечка – Сергійчик і т.ін.

Головні ідеї особистісно-орієнтованого навчання на уроках курсу «Я у світі».

- навчальний матеріал курсу «Я у світі» має виявляти суб'єктивний досвід учня;
- викладання навчального матеріалу в підручнику має бути *спрямоване на перетворення особистого досвіду* кожного учня, активне стимулювання учня до саморозвитку, самовираження, самостійного навчання в ході оволодіння знаннями;
- навчальний матеріал (завдання, моральні завдання) має бути варіативним;
- на уроках курсу «Я у світі» має відбуватися систематичне стимулювання учнів до самостійного вибору способів опрацювання навчального матеріалу;
- учитель має пам'ятати, що контроль та оцінка – це не тільки результат, а й процес;
- особливо значущим для учнів початкової школи є самостійне вирішення моральних завдань, знайомство їх з алгоритмом рішення.

Наводимо приклади таких завдань для учнів початкової школи і техніку що використовують для їх розв'язання – «дерево рішень». Так називається техніка, яка використовується для раціоналізації процесу прийняття рішень у ситуації, коли неможливо дати просту й однозначну відповідь на поставлене завдання. Застосовується вона також під час аналізу конкретної ситуації і допомагає досягти повного розуміння причин, що привели до прийняття того чи іншого важливого рішення в минулому. Учасники обговорення детально аналізують усі можливі варіанти рішень і виписують у колонки переваги та недоліки кожного з них, а також ті наслідки, до яких вони можуть привести. У ході обговорення учні заповнюють таблицю:

Методика проведення обговорення:

1. Учитель формулює завдання для обговорення.
2. Учасники отримують базову інформацію з проблеми, історичні документи, факти тощо (це може бути частиною домашнього завдання напередодні обговорення).
3. Учитель об'єднує учнів у групи по чотири-п'ять осіб та визначає час для виконання завдання (10–20 хв). Працюючи в групах, учні заповнюють таблицю, записуючи у стовпчики переваги і недоліки кожного з варіантів, і приймають рішення з проблеми.
4. Представники кожної групи доповідають про результати. Учитель порівнює отримані результати, запитує, чому групи прийняли такі рішення, відповідає на запитання учнів. Ця методика дозволяє учням краще зрозуміти механізм прийняття складних рішень,

проаналізувати суперечливі дані. Вчитель отримує можливість точніше оцінити рівень базових знань та виявити ступінь підготовки учнів. Наводимо приклади моральних задач (задач морального вибору, колізійних ситуацій):

Ситуація 1.

Надійка за проханням вчительки збирала зошити в однокласників. Оленка свій зошит Надійці не віддала. Вона не змогла розв'язати задачу і тому вирішила не показувати зошит вчительці, сховавши його серед книжок. «Подумаєш, вчителька може й не побачить відсутність одного зошита, а якщо запитає, скажу, що здавала», – міркувала дівчинка.

У цей час Надійка послизнулася і впала, розкидавши зошити по підлозі і забруднивши їх.

– Чи винна Оленка, що сховала один зошит?

– Чи покарає вчитель дівчинку, дізнавшись про вчинок?

– Чия провина, на вашу думку, більша: Надійки, яка послизнувшись забруднила зошити всіх учнів класу, чи Оленки, яка заховала від вчителя один зошит? Чому?

Ситуація 2.

Вчителька попросила Миколку відчинити вікно, щоб провітрити класну кімнату. Хлопчик потягнув за ручку, але вікно не відчинялось, тоді він смикнув сильніше. Величезне віконне скло хруснуло і з великим шумом його уламки полетіли вниз на шкільне подвір'я.

– Чи винен Миколка?

– Чи заслуговує він на покарання?

Ситуація 3.

У цей час, з іншого боку школи, бавилися троє хлопців із паралельного класу. Вони поціляли камінцем у сонячного зайчика, що відбивався в маленькому віконці, яке знаходилося майже під дахом школи. Влучний постріл камінцем – і скло з малого вікна посипалося вниз.

– Чи винні хлопці?

– Чи повинен їх покарати вчитель?

– Хто провинився більше і відповідно заслуговує на більше покарання? Чому?

Ситуація 4.

Учителька розповіла дітям про те, що потрібно допомагати стареньким людям. Йдучи до школи, Сергійко і Володя помітили, що бабуся не може піднятися по сходах. «Давай допоможемо їй», – сказав один із хлопчиків, може, нас Ольга Сергіївна побачить. До речі, он вона йде. Швидше, швидше бери бабуся під руку. Хай вчителька бачить!

– Чи добре вчинили хлопці, що допомогли бабусі?

– Чи заслуговують хлопці на похвалу?

Ситуація 5.

Гуляючи на вулиці, Оленка побачила, як схвильована бабуся розшукує свого маленького внука. Дівчинка швиденько побігла і, розшукавши малюка, привела до бабусі. «Скажи, в якому класі ти вчишся, – запитала бабуся, – я розповім твоїй вчительці». «Ну що ви», – промовила дівчинка і побігла гратися далі.

– Чи добре зробила дівчинка, допомігши відшукати внука?

– Чи заслуговує вона на похвалу?

– Чий вчинок заслуговує на більшу похвалу: Сергійка з Володею (про яких розповідалося раніше) чи Оленки? Чому?

Аналіз ситуацій: Як ти вчиниш, якщо...

Урок почався, а ти запізнився?

Ти тільки на уроці помітив, що забув зошит вдома?

Ти зайшов до класу й побачив, що залишив на підлозі брудні сліди?

Ти став свідком того, як старшокласники вимагають гроші у твого однокласника?

Черговий попросив тебе підняти папірці, які ти не кидав?

Тренінг «Як навчитися стримуватись». Слово – не горобець, вилетить не піймаєш

Мета: активізувати учнів до роботи в групі; розвивати навички невербального спілкування.

Вправа «Емоції»

Усі учасники тренінгу сідають по колу, кожен по черзі за допомогою міміки передає якусь емоцію, всі інші по черзі її повторюють. Вправа закінчується, коли всі учасники передали свої емоції. Запитання для обговорення

Чи легко було придумувати та передавати власну емоцію?

Чи важко було відтворювати чужі емоції?

Важливим чинником ефективного впливу на формування дитячої особистості є ігрова технологія. У процесі ігрової діяльності у молодших школярів формується орієнтація на загальний зміст людських взаємин і стереотипів поведінки, через взаємодію партнерства і лідерства спостерігається зорієнтованість на певний стиль поведінки і взаємодії. Гра допомагає вихованцям краще виразити власні почуття, розв'язати внутрішні конфлікти, опанувати правила етикету, отримати досвід конструктивної взаємодії, позитивно сприймати оточуючих, що є підґрунтям ціннісного ставлення одне до одного.

Технології проектного навчання. Державні стандарти загальної початкової освіти передбачають розвиток такої компетенції школяра як дослідницька. На уроках курсу «Я у світі» пропонується ряд тем для розробки в учнівському інформаційному проекті: «Славетні українці», «Правопорушення, поширені серед дітей, відповідальність за них», розв'язання прогностичних задач «Що буде, якщо ...», «Україна на карті світу», «Україна – європейська держава», «Різноманітність народів у світі», «Винаходи людства».

Враховуючи широке розповсюдження в практиці громадянського виховання проектною технологією навчання, варто окреслити основні поняття, ознаки даної технології.

Проект – сукупність певних дій, документів, текстів для створення реального об'єкта, предмета, створення різного роду теоретичного/практичного продукту.

Часто ототожнюють два різних види діяльності – проектування й дослідження. Дослідження виявляє те, що вже існує, проектна діяльність створює новий продукт. Тобто проектування передбачає планування, аналіз, пошук, реалізацію, результат.

В и м о г и д о п р о е к т у: проект розробляється з ініціативи учнів, але тема може бути запропонована й учителем. Тема для всього класу може бути однією, але шляхи її реалізації можуть бути різними для різних груп: проект варто робити значущим для найближчого й опосередкованого оточення учнів; робота з проектом має дослідницький характер, моделює роботу в науковій лабораторії й тому необхідно розробити апарат дослідження, обґрунтувати його; проект педагогічно значущий, тобто учні у процесі його здійснення здобувають нові знання, будують нові відносини, опановують загальнонавчальні вміння; проект заздалегідь спланований, сконструйований спільними зусиллями вчителя й учнів, але в той же час у міру його розгортання допускаються гнучкість і зміни; проект рекламується в рамках класу, паралелі, школи з метою підвищення мотивації учнів у його реалізації, розгортається його спільна значущість; проект реалістичний, має визначену практичну значимість, зорієнтований на можливості учнів; припускається широке розмаїття тем. Програма початкової школи рекомендує започатковувати проекти суспільствознавчого змісту з таких тем: «Школа. Історія рідної школи. Збереження традицій», «Славетні українці», «Правопорушення, поширені серед дітей, відповідальність за них». Програма 4-го класу під час вивчення змістової лінії «Людина і світ» пропонує такі теми навчальних проектів: «Україна на карті світу», «Уявні подорожі в інші країни», «Найближчі сусіди України».

Для проекту, де об'єктом є історія рідного села, міста, рекомендується така послідовність їх вивчення:

Перша історична згадка про село (місто).

Історичні відомості про заснування і назву села (міста).

Як здійснювалась його забудова.

Перші будинки, архітектурні споруди.

Перші поселенці і будівельники села (міста).

Як зростала чисельність населення.

Умови життя, національний і соціальний склад населення.

Вулиці і площі населеного пункту, їх назви та історія.

Які визначні історичні місця знаходяться у вашому селі (місті).

Формування архітектурного обличчя села (міста).

Визначні особистості – вихідці з рідного села (міста).

Учням пропонується об'єднатися у групи та обрати певну тему:

«Історія села – історія нашої Батьківщини», «Роль і місце вивчення історії села (міста) в нашому житті», «Історія села (міста) в народних переказах».

Деякі школярі можуть обирати об'єктом вивчення історію вулиці села (міста), де вони проживають. Можна запропонувати таку схему вивчення історії вулиці села (міста) в такій послідовності: історія назви вулиці; події, що відбувались на цій вулиці; історії її забудови, перспективи розвитку; історія та розвиток промислових підприємств, різних установ, розташованих на вулиці; історія окремих будинків і споруд; біографії цікавих людей, які жили колись і проживають нині; пам'ятники історії, культури тощо на цій вулиці.

Досвід показує, що формуванню цілісної історичної свідомості сприятиме поєднання вивчення історії України з історією краю та історією родини. Саме такий підхід дає можливість школярам одержати відповіді на питання: хто ми? чий діти? яких батьків? Тому зрозумілим стає вибір учнями такого краєзнавчого об'єкта, як історія свого роду. Пропонуємо рекомендації щодо вивчення історії родоводу:

Прізвище, ім'я учня (клас), національність, рік народження, місце народження.

Мої батьки (батько, мати – також і її дівоче прізвище), сестри, брати. Їхня спеціальність, як допомагають мені вчитись.

Мої предки: дідусь, бабуся, прадід, прабаба. Прізвище. Живуть, чи померли? Де поховані? Чим займалися раніше, які знали народні традиції, ремесла, що про них говорять батьки? Про які цікаві історичні факти, події дізнались з їх уст?

Що мені відомо про моїх родичів (їх освіта, умови життя, чим захоплюються, заняття). Чи знають український фольклор? Які з народних пісень їм найбільш до вподоби і чому? За що любите і поважаєте своїх предків? Як доглядаєте за могилами і пам'ятниками померлих? Кого з них наслідуете у своєму житті? Запишіть до свого родоводу пісні, легенди, приказки, колядки, які знають ваші батьки і родичі. Чи збереглись у вашій сім'ї перекази, легенди про визначних представників роду? Яке походження вашого прізвища? Які легенди і перекази з ним пов'язані?

Школярі можуть поглиблювати свої знання з історії родоводу на основі впровадження різних форм і методів роботи: цикл бесід «Пам'ять родоводу», «Історія оду – історія нашої України». Під час вивчення теми доцільно створити умови для максимального переживання дітьми того, що вони вивчають. Наприклад, можна організувати (за допомогою батьків) створення моделей садіб, Запорозької Січі не тільки в класі, а і на екологічній стежці, під відкритим небом. Буде задоволена потреба дітей в будівництві, дослідженні і водночас діти переживатимуть дитинство свого народу, що підсилить духовний зв'язок з ним.

Ознайомлення з минулим життям на рідній землі має виховувати любов і інтерес до історії свого народу і в той же час формувати уявлення про умови існування незалежної України в майбутньому. Під час вивчення теми учні мають засвоїти, що:

– використання знань про традиційний тип української оселі, її вбрання, традиційний одяг та традиційну їжу українців у сучасному житті має велике значення для збереження традицій;

– зберігати свою незалежність і незалежність своєї країни може вольова, розумна, фізично сильна людина;

– знання історії свого народу робить людину сильнішою, впевненішою в собі, тому що дозволяє прогнозувати майбутнє.

Історико-етнографічні регіони України показуємо учням у зв'язку з природними зонами. В процесі ознайомлення учнів з життям минулих поколінь українців пропонуємо учням висловлювати гіпотези щодо житла, одягу, їжі, традиційних занять у різних регіонах, виходячи з природних умов тієї чи іншої зони. При обговоренні гіпотез звертаємо увагу учнів на сучасну їжу, житло, одяг і звертаємо думку дітей до необхідності збереження традицій в побуті, які були оберегом життя минулих поколінь. Так будемо досягати другої

цілі – формування переконань у тому, що для збереження і продовження життя людини в сучасному необхідно знати, як воно зберігалося в минулому.

У процесі вивчення теми можна запропонувати учням проект «Мандруємо містами України», гру «Туристичне агентство»(Кожна команда складає туристичний тур по Україні і захищає його), гру «Одяг українців»(матеріали: карта України, фотокартки з національним одягом. Завдання. Розташувати фотокартки за регіонами, де колись так одягались).

Головні умови успіху роботи над проектом: знання вчителем особливостей проектної методики, усвідомлення широких можливостей розвитку учнів у процесі проектної діяльності; навчання учнів володінню технологією проектної діяльності (уміння визначати мету, завдання, бачити предмет дослідження, визначати гіпотезу, планувати власну діяльність і діяльність своїх товаришів); здатність чітко, систематично виконувати сплановану роботу, що є неодмінною умовою для розвитку учнів, прагнення їх брати участь у роботі над проектом; визначення рівня оволодіння знаннями з предмета й загальнонавчальними інтелектуальними уміннями; доводити проект до кінця, поетапно узгодивши проміжні результати з учителем.

Лекція 3.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ПРО СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

План

1. Реалізація змісту теми «Людина серед людей».
2. Культура і мистецтво спілкування . Спілкування та його роль у житті людини.
3. Національне виховання на уроках у початковій школі, засади, мета та завдання .

Рекомендована література:

1. Людина і світ: Підручник/Л.В.Губерський,В.Г.Кремінь, А.О.Приятельчук та ін.,2-ге вид.,випр.. і доп. –К.: Т-во «Знання», КЦЩ,2001.-349с.
2. Людина і суспільство: Електронний підручник для 11 класів загальноосвітніх шкіл [Електронний ресурс] / М.І. Романенко, Ю.Ю. Бродецька, О.Є.Висоцька, В.В.Токовенко / Під заг. ред. доктора філософських наук, професора М.І. Романенка. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2005, 7.15 Мб.
3. Бібік Н.М. Ілляш М.М. / Н.М. Бібік Зростаємо громадянами. Розповідь про Конституцію [навч.посібник] / К.: Веселка, 2000. – 87с.

Реалізація змісту теми «Людина серед людей» вимагає від вчителя чіткого усвідомлення основних завдань змістової лінії: знайомство дітей з правилами поведінки у громадських місцях, з вимогами до товаришування, спільної гри, праці, навчання у групах, у класі. Вчитель має сформувавти у дітей *уявлення* про культуру взаємин людей у сім'ї, школі, на вулиці, навчити *вживати* доречно слова етикету, *встановлювати* зв'язки між конкретними вчинками і ставленням людей, наводить доказові приклади, вчить дитину поводитися в гостях, *знайомить* з правилами гостинності, *пояснює* значення добрих взаємин, їх перевагу над конфліктами, сутність доброзичливості, милосердя, поступливості, наполегливості, відповідальності, *наводить приклади* такої поведінки, де виявляються ці чесноти, *мотивує до* формування таких рис, що допомагають дитині адаптуватися до життя у суспільстві. Змістова лінія «Людина серед людей» у третьому класі передбачає засвоєння учнями таких понять: сім'я, склад сім'ї, основні обов'язки в сім'ї, поважне ставлення до старших та до інших членів сім'ї.

Школа, історія рідної школи, збереження традицій, правила поведінки у громадських місцях, вимоги до товаришування, спільної гри, праці, навчання у групах, у класі, людські чесноти.

Наслідком засвоєння понять є *сформованість* в учня *третього класу* уявлень про обов'язки в сім'ї, *вміння розповісти* про них, продемонструвати раціональні прийоми виконання домашніх справ; наявність інтересу до пізнання і збереження традицій школи; *бажання брати участь* у колективних справах; *дотримання правил* поведінки у

громадському транспорті, кінотеатрі, бібліотеці, ввічливого поведження, доброти, працьовитості, прагнення до вироблення цих якостей, наявність сформованих оцінних суджень.

Змістова лінія «Людина серед людей» у четвертому класі передбачає засвоєння учнями таких понять: культура поведінки, правила поведінки в гостях, уникнення конфліктів з іншими людьми, людські чесноти. Наслідком засвоєння понять є *сформованість в учня четвертого класу уявлення* про культуру взаємин людей у сім'ї, школі, на вулиці, вміння *вживати* доречно слова етикету, вміння *встановлювати* зв'язки між конкретними вчинками і ставленням людей, *уміння* поводитися в гостях, *знання* правил гостинності, *розуміння* значення добрих взаємин, їх переваги над конфліктами, сутність доброзичливості, милосердя, поступливості, наполегливості, відповідальності, *прагнення* виробляти в собі такі риси.

У сучасній літературі існують кілька визначень суспільства. Спільним для них є те, що вони з різних боків намагаються окреслити ту цілісність, яка найкраще виявляється через такі ознаки.

По – перше, суспільство – це люди. А людина – це душевно визначена природно-соціальна істота.

По – друге, суспільство – це різні люди. А це означає, що кожна людина в суспільстві постає як індивід, який має низку притаманних саме йому рис, інтересів і потреб. І строга індивідуальність людини можлива тільки як протилежність суспільним необхідним потребам та інтересам.

По – третє, суспільство – це явище самодостатності людини. Адже людина-індивід постає як протилежність іншим людям завдяки: а) участі у постійному, безперервному відтворенні людського роду; б) створення умов, поза якими людина жити не може; в) виробленні ідей та ідеалів, за якими людина живе чи прагне жити.

По – четверте, суспільство – це сутність людей. Це вказує на те, що суспільство є можливим і дійсним тільки як співіснування різних (бо однакових не буває) людей. Співіснування не просто як співжиття, а як таке, що позначене наявністю взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів, які або згуртовують, або розмежовують людей.

Оскільки майже все життя кожного з нас проходить серед людей, дуже важливо навчитися правильній взаємодії зі своїм оточенням. Форми людської колективності змінювалися в історії і суто відрізняються одна від одної в різних культурах. Варто виділити кілька взаємозалежних форм колективності, в які включена конкретна особистість. По-перше, це форми колективного життя, в які ми включені *незалежно* від нашого бажання: родина, етнос, держава. По-друге, це непрямі форми колективності, що задають загальний тон *нашої діяльності і свідомості*: приналежність до певної статі, вікової групи, соціокультурної страти. По-третє, це форми колективності, приналежність до яких визначається *нашим вибором*: професійна спільність, коло знайомих та друзів тощо. Кожна людина не може існувати сама по собі, а постійно вступає у відносини з іншими людьми, об'єднується у певні групи та спільноти. Найважливішою серед них є сім'я або родина. В підручнику «Зростаємо громадянами» знаходимо таке пояснення сутності вищезазначених понять: «Родина – це ти, твої сестри й брати (якщо вони є), тато й матуся, бабуся та дідусь. В свою чергу, дідусь і бабуся теж мали своїх батьків, сестер і братів, своїх бабусь і дідусів... Це вже і не родина, а цілий рід... Різні племена, що жили на одній території, родичалися між собою, разом захищали свою землю, будували міста, створювали спільну культуру. Так народжувався народ. Групи представників інших народів називають національними меншинами. Їх менше, ніж тих, хто належить до нації, яка дала назву (титул) країні; в Україні «титульна нація – українці...» [3, с. 5-6].

Родина (сім'я-мала група, побудована на кровному споріднені і шлюбі, що є первинним і елементарним суспільним інститутом. Саме тому родину також називають мікросоціумом (малим суспільством), оскільки в ній присутні економічні, соціальні, кровноспоріднені, юридичні, духовні та інші відносини. Формування громадянського досвіду розпочинається з особи, її найближчого середовища – сім'ї, родини, поглиблюється і вдосконалюється в інших соціальних групах – серед друзів, у класі, школі, селі, місті, країні. Кожна тема – це

своєрідний концентр, що включає певне коло питань, які характерні для тієї чи іншої суспільної групи: сім'ї, родини, друзів, класу, вулиці, школи, місцевої громади тощо. Запропоновані проблеми в темах розглядаються в морально-етичному, правовому, історико-культурному аспектах. Основними функціями родини є: відтворювальна, збереження традицій, захист членів родини, піклування про них, соціальна адаптація у суспільстві.

Спілкування – це процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін досвідом, діяльністю, інформацією, здібностями, уміннями і навичками, а також результатами праці. Спілкування є одним із необхідних і загальних умов формування і розвитку особистості та суспільства, проявом людської сутності, індивідуального існування та суспільних відносин.

Спілкування пов'язує і доповнює діяльність та духовний світ людини, воно виступає в якості посередника між матеріальними об'єктами (знаряддями та засобами праці) та результатами духовної діяльності – ідеалами, цінностями, почуттями і настроями. Так, ніяка діяльність неможлива без обміну досвідом, узгодження думок та загального вироблення цілей і засобів досягнення певного результату. Також формування внутрішнього світу кожної особистості відбувається лише в процесі спілкування з іншими людьми.

Таким чином, спілкування є одним з найголовніших аспектів людського існування, передумовою формування людини як соціальної істоти, а також самого суспільства. Тобто в процесі спілкування передається та засвоюється соціальний досвід, відбувається соціалізація особистості.

Спілкування є важливою умовою існування суспільства, бо останнє не існує «саме по собі», а є певним об'єднанням людей. У процесі спілкування виробляються особливі форми організації та об'єднання дій окремих індивідів, здійснюється емоційно-вольова та інтелектуальна взаємодія між ними, формуються спільні настрої та переконання, досягаються порозуміння, згуртованість та солідарність, без яких неможливе нормальне функціонування ніякого суспільства.

Спілкування виражає не тільки суспільну, але й особисту потребу однієї людини в інших людях. Тобто воно виступає не лише в якості засобу взаємодії. Воно скоріше є головною потребою кожної людини.

Курс «Я у світі» дає вчителю можливість довести учням тезу про те що, зміст життя людини визначається якістю її спілкування з іншими людьми. Важливими моментами роботи на уроках є ознайомлення дітей з існуючими загальними правилами спілкування між людьми. Найбільш важливими серед них є поважливе і обережне ставлення до іншої людини. Треба намагатися: своєю поведінкою не створювати небезпеки, загрози для інших; своїми діями не обмежувати свободу оточуючих людей; у своїх висловленнях і оцінках не зазіхати на почуття власного достоїнства іншої людини.

Гра «Доповни прислів'я».

Правда і в морі... (не тоне).

Правда холодна, а брехня... (тепла).

За добро добром... (платять).

Добре ім'я краще всякого... (багатства).

Шабля ранив голову, а слово... (душу).

Людина без друзів, мов дерево... (без коріння).

Гра «Біле – чорне»

– Якщо я називатиму добрий учинок, піднімайте білу картку; якщо злий, поганий – чорну.

Привітатися під час зустрічі.

Штовхнути й не вибачитися.

Допомогти підняти річ.

До всіх у сім'ї бути ласкавим і ніжним.

Інколи обманювати товариша.

Насміхатися з чужого горя.

Захищати слабкого.

Ділитися з іншими тим, що у тебе є.

Творча вправа «Людина майбутнього»

Учитель пропонує учням описати характер людини майбутнього та намалювати портрет цієї людини. За малюнками одне одного діти описують характер людей майбутнього.

З малюнків і описів дітей організовується виставка: «Наші думки про майбутнє».

Дитина має зрозуміти, що вступаючи у ті чи інші відносини, необхідно навчитися відповідально ставитись до своїх дій, вимірювати їхні результати, той можливий резонанс, який виникне у відповідь на нашу поведінку з боку іншої людини. Особливо важливими є усвідомлення учнями причин агресії та небезпечних дій. Небезпечна дія – та, що призводить до негативних результатів – від фізичного до суто психологічного. А оскільки у сучасному світі все пов'язане зі всім, то негативні результати нашої діяльності можуть мати катастрофічні наслідки в масштабах всього людства. (Сьогодні хтось необережно розводить багаття, а назавтра тисячі гектарів лісів охоплюються полум'ям.)

З іншого боку, невід'ємною складовою життя кожної людини є рівень свободи прояву її внутрішніх можливостей, наявність умов для самовираження кожного. Тому максимальне надання такої свободи суттєво збагачує кожную людину (звичайно, якщо вона вміє правильно розпорядитися власною свободою).

Нарешті, дуже важливо навчити дитину коректно висловлювати свої думки, не принижуючи і не ображаючи іншу людину. *Ступінь поваги до іншої людини демонструє рівень нашої власної культури.* Також завдяки правильній поведінці ми здатні зменшувати або навіть гасити можливі конфлікти серед представників тої чи іншої колективності.

Національне виховання на уроках у початковій школі, засади, мета та завдання.

У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» зазначено, що головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку, саморозвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне вчитися впродовж життя, створювати та розвивати цінності громадянського суспільства.

Виняткова роль у розвитку й формуванні національної свідомості українського народу, української ідеї, у згуртуванні передових сил української нації належить Т.Г. Шевченкові, який закликав любити Україну так, як любив її сам: *«Свою Україну любить, Любить її... во врем'я люте, В останню тяжкую минуту За неї Господа молить».* Т.Г.Шевченко зафіксував найважливіші сутнісні характеристики української національної ідеї: волелюбність, глибину і всеосяжну народність, державницьку суть, національну честь і гідність, жертвний патріотизм, віру у свій народ.

Особливу роль у розквіті етнічної самосвідомості українців відіграло письменство. Перша школа в Києві, згідно з літописами, уже була у 988 р. У XVI ст. Україна вирізнялася розвитком шкільництва і високим рівнем грамотності. Протягом другої половини XVI ст. національних рис починає набувати й церковно-культурно-освітнє життя (міські братства та їхні школи, Острозька академія, творчість Івана Вишенського та його сучасників-полемістів). Ці громадсько-політичні і культурно-освітні процеси визначали першу стадію власного історичного, національного буття українського народу. Цю стадію можна датувати в широких межах XVI–XVIII ст. і виділити такі етапи: консолідації ядра українського народу з кінця XV до початку XVII ст., до часів П. Сагайдачного; національно-державно-культурного самоутвердження – століття між десятима роками XVII та XVIII ст. Це був період розвитку і піднесення національної культури, її самоорганізації та розкриття потенційних можливостей за умов постійного збагачення завдяки творчому сприйняттю західноєвропейських впливів.

Не випадково українська мова характеризується з-поміж більшості слов'янських мов своєю наближеністю до індоєвропейської мовної групи. Український орнамент успадкував риси орнаментів трипільської культури, не кажучи вже про її аграрні традиції. У цьому контексті природним є і те, що українська хата за всіма ознаками, аж до традицій білити глиною стіни, сягає скіфсько-сарматських часів. Український народний танець гопак містить певний код давньої слов'янської культури, що передає певну динаміку форм та структур рухів, конче потрібних для духовного та фізичного вдосконалення людини. Відомо, що слово «гоп», яке входило до індоєвропейської мови-основи, є водночас прас слов'янською формою позначення пастуха, а сам гопак – сакральним дійством, через яке

символічно передавались рухи крил птахів – жайворонка, яструба, голуба. Дослідники зазначають також зв'язок українського епосу з піснями пастухів стародавніх цивілізацій Сходу, включно з інструментарієм (сопілка, флейта, струнні). Цей глибоко-вкорінений тисячолітній культурний досвід, накопичений в ареалі майбутньої України, трансформувався в епоху Київської Русі в етнокреативний чинник українського народу.

Київська Русь становила цілісну самодостатню систему економічного, суспільно-політичного та культурно-релігійного життя й займала велику частину території Східної Європи. У її розвитку виділяють такі періоди: формування – VI – VIII ст., зростання – IX – X ст., розквіту – X – перша половина XII ст., диференціації – друга половина XII – перша половина XIII ст. і трансформації, коли на її тлі вже починають виявлятися контури нових етнокультурних феноменів, – друга половина XIII – XV ст. Саме в цей період починається формування з давньоруської народності – української нації.

Подальший етноісторичний розвиток України являє собою цілісність і послідовність суспільно-національного поступу від виникнення власне національної, в сучасному розумінні, самосвідомості у частини української дворянської інтелігенції Лівобережжя та Слобожанщини на межі XVIII – XIX ст. до наших днів, утвердження України як повноцінного, самостійного, державного, етносоціального організму.

Слід зазначити, що не завжди вчителі використовують виховний потенціал, що ґрунтується на прикладах козацтва, героїв Крут, на легендарних постатях князів Святослава Хороброго та Ярослава Мудрого, славних гетьманів, отаманів, січових стрільців і бійців ОУН – УПА, на традиціях Київської Русі та національно-визвольної боротьби, на творах і вчинках Тараса Шевченка і Лесі Українки, Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олени Теліги, Василя Стуса, Валерія Марченка, В'ячеслава Чорновола, Олександра Ємця та інших борців за українську національну ідею.

Лекція 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ТЕМИ «ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ»

План

1. Роль етносу. Рід, плем'я, народність, нація. Знайомство з традиціями і обрядами як основними засобами формування української ментальності.
2. Українська система цінностей. Типи української системи цінностей.
3. Використання народознавчого матеріалу на уроках «Я у світі».
4. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках курсу «Я у світі».

Рекомендована література:

1. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільних закладах [Текст] : навч. посіб. [для студ. пед навч. закл.] / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – К. : Вища школа, 1994. – 398 с.
2. Вишневецький О. І. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси [Текст] / О.І. Вишневецький. – Львів : ЛОИМЮ Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенка, 1996. – 238 с.
3. Домбровський С. В. Використання народознавства у педагогічній діяльності вчителя початкових класів [Текст] / С. В. Домбровський ; АПН України ; Прикарпатський ун-тет ім. В. Стефаніка ; Науково-методичний центр «Українська етнопедагогіка і народознавство». – Івано-Франківськ, 1996. – 80 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури [Текст] : словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики [Текст] / А. Н. Леонтьев. – 4-е изд. – М. : МГУ, 1981. – 584 с.
6. Людина і світ: Підручник /Л.В.Губерський, В.Г.Кремінь, А.О.Приятельчук та ін., 2-ге вид., випр. і доп. –К.: Т-во «Знання», КЩЦ,2001.-349с.
7. Людина і суспільство: Електронний підручник для 11 класів загальноосвітніх шкіл [Електронний ресурс] / М.І. Романенко, Ю.Ю. Бродецька, О.Є.Висоцька, В.В.Токовенко / Під заг. ред. доктора філософських наук, професора М.І. Романенка. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2005, 7.15 Мб.

8. Майборода Г. Я. Соціально-педагогічний потенціал українських народних обрядів у системі формування морально-духовних цінностей особистості [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01, 13.00.06 / Галина Яківна Майборода. – Черкаси, 1996. – 193 с.
9. Стельмахович М. Г. Використання народної педагогіки, фольклору та етнографії у роботі первинних організацій педагогічного товариства [Текст] : метод. рекомендації / М.Г. Стельмахович. – Івано-Франківськ, 1990. – С. 9.
10. Сковорода Г.С. Благодарний Єродій / Г.С. Сковорода . – К.: Наукова думка, 1973. – (Повне зібрання творів: в 2 т/Г.С.Сковорода; Т. 2. – С. 99 – 118. , 99 – 118
11. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко . – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.].

Реалізація змісту теми «Людина серед людей» передбачає засвоєння учнями початкової школи *уявлення* про різноманітність народів у світі, їхніх культур і звичаїв, світових досягнень та винаходів українців

Розгляд етнічної структури суспільства як однієї з видів соціальних структур дозволяє глибше розкрити природу суспільного життя, закласти у свідомості учнів початкової школи основи для формування поваги до своєї нації, толерантного відношення до представників інших національностей.

Отже, етнічна структура дозволяє виділити в суспільстві такі етнічні спільності: клан, народність, націю, етнос. Розглянемо кожен з них більш детально.

Клан – представляє собою групу родичів, які носять ім'я пращура. Клан зберігає спільну власність на землю, кровну помсту, поруку. Як залишки первісних часів клани в наш час лишилися в деяких районах Шотландії, у індіців Америки, в Японії, Китаї. Декілька кланів об'єднавшись склали племена, які в процесі історичного та культурного розвитку склали народності.

Народність – це форма спільноти людей, яка історично виникає за родоплемінною спільністю і формується на певній території при натурально-господарській діяльності у процесі злиття, консолідації різних племен, завдяки створенню єдиної мови, культури, традицій, обрядів.

Дослідники користуються також визначенням нації як спільності людей, що формується завдяки єдності таких *засад*:

- *територіальних* (кожна нація має свою територію або «життєвий простір»);
- *етнічних* (нація, як правило, формується з людей одного етнічного складу);
- *економічних* (консолідація людей спільністю господарських зв'язків зі сподіванням на позитивні результати);
- *загальнокультурних* (наявність спільних мови, звичаїв, традицій, обрядів, що передаються з покоління у покоління і без яких нація «згасає»);
- *психологічних* (нації притаманні спільні риси психічного складу, що складаються у процесі спільного життя, діяльності, спілкування).

У сучасному світі процес утворення націй набув найглибшого вияву у Європі. У багатьох регіонах Африки та Азії нації перебувають в стадії утворення, що породжує значну напруженість у міжетнічних стосунках і політичну нестабільність усередині країн.

Таким чином, народність – це етнічна спільність, яка представляє собою мовну, територіальну, економічну та культурну спільність. За своєю чисельністю народність значно перевищує клани та племена. До того ж на відміну від останніх її не об'єднують кровно родинні зв'язки.

Етнос представляє собою історично сформовану на певній території стійку сукупність людей, які володіють спільними відносно стабільними особливостями мови, культури та психіки, а також свідомістю своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень. Тобто головною ознакою етносу виступає його етнічна свідомість, усвідомлення своєї унікальності, відмінності від інших. Прикладом цього може виступати етнічна ситуація в Україні. Сам український етнос поділяється за етнотериторіальними ознаками на «східників» (східна та центральна Україна) та «західників» (Західна Україна). Потім такий розподіл зводиться до виділення етнографічних груп (переважно це стосується Західної України), як то байки, гуцули, лемки, русини.

У свою чергу, нація переважно формується з декількох етнічних груп (українці як нація складаються із зазначених раніше «західних» та «східних» українців). Однак треба зазначити, що етнос не зникає з формуванням нації. Навпроти, для більшості націй етнічна приналежність – це один з джерел національного почуття. У світовій суспільній думці немає однаковості у визначенні поняття «нація». Одні вчені визначальною ознакою нації вважають «національний дух», «національну самосвідомість», «національний характер», що сформувалися на ґрунті спільної долі, інші – трактують націю як «несвідому психічну спільність», треті – зводять націю до спільноти людей, котрі однаково мислять. Існують географічні, біологічні, психологічні тлумачення нації. Тому, безсумнівною буде твердження про те, що, визначаючи поняття «нація», слід органічно поєднувати та враховувати і соціально-економічні, й етнічні, і соціокультурні, і духовні фактори. Націю можна трактувати як спільність людей, що формується завдяки єдності таких засад. По-перше, територіальних: кожна нація має свою територію, «життєвий простір». По-друге, етнічних: нація формується, як правило, з людей одного етнічного складу. Етнічні ознаки – це самосвідомість, мова, усвідомлення спільності походження, єдиної історії, традицій. По-третє, економічних: спільність господарських зв'язків універсального рівня консолідує людей, пов'язує єдиною справою, сподіванням на позитивні результати. По-четверте, загальнокультурних: мови, традицій, звичаїв, обрядів, що передаються від покоління до покоління, з уст в уста. Нація також згасає, якщо втрачається її культура, порушуються традиції, нехтуються звичаї, забувається історія. По-п'яте, психологічних: нація має спільні риси психічного складу, які формуються в процесі спільного життя, діяльності, спілкування.

Отже, **нація** – це самостійне, не обмежене територією політичне групування, члени якого об'єднані спільними цінностями й інститутами. Представники однієї нації вже не мають спільного предка і спільного походження. В них не обов'язково спільна мова, релігія, але національність, що їх об'єднує, сформувалася завдяки спільній історії та культурі.

Формування української нації супроводжувалося дуже складними процесами та протиріччями протягом всього історичного періоду. Дослідники виділяють чотири основні етапи формування української нації.

Перший етап приходиться на XVI – середину XVII ст. і пов'язаний з включенням українського етносу до складу Польщі. Тут етнічне усвідомлення себе як «народу руського» підкріплюється причетністю польської нації.

Другий період пов'язаний з приєднанням українських земель до Росії та посиленням процесів «орусинення» українців, який тривав до 20-30 років XIX ст.

Третій етап на початку XX ст. характеризувався впливом політики радянської влади та боротьбою з «українським буржуазним націоналізмом», що ускладнювало формування української нації як самостійного політичного угруповання.

І, нарешті, четвертий період характеризується формуванням власне українських національних ідей у незалежній та суверенній Україні. І хоча цей процес не є закінченим, однак певні здобутки вже досягненні. Це й відродження української побутовості, і формування національної свідомості у молодих людей, і проведення національної політики на рівні інших держав.

Нація як більш складне утворення є більш чисельною, ніж народність чи етнос і нараховує десятки й сотні мільйонів. На ґрунті спільних територій, мови, економіки та культури формується єдиний національний характер та психологічний склад. Між націями, які формуються чи вже сформувалися складаються відносини культурного, економічного обміну (обмін фахівцями, відкриттями та культурними здобутками між українцями, росіянами, американцями, японцями тощо).

Рівень сформованості та зрілості нації відображається в її бажанні та прагненні збереження своєї суверенності. Власне це й є основною причиною виникнення національно-патріотичних та національно-звільнених рухів, міжнаціональних протиріч, війн та конфліктів. Саме за допомогою таких засобів нація прагне зберегти свою самостійність. Але будь-які війни й конфлікти, окрім відстоювання своїх прав, спричиняють загибель неповинних, розгляд економіки, культури. Тому в наш час важливим є урахування прав всіх

націй, національних меншин, пошук консенсусу (згоди) та встановлення стосунків та братерства між народами.

Культурна традиція – це процес використання культурних надбань у незмінному вигляді, завдяки якому відбуваються накопичення і передача людського досвіду в історії, і кожне нове покоління людей може використовувати цей досвід, спираючись у своїй діяльності на створене своїми попередниками.

Традиції – елементи соціальної і культурної спадщини, що передаються з покоління в покоління й зберігаються в суспільстві протягом тривалого часу. Традиції існують у всіх формах духовної культури. Можна говорити про наукові, релігійні, моральні, національні, трудові, побутові та інші традиції. Нехтування традиціями порушує наступність у розвитку культури, призводить до втрат цінних досягнень людства. Водночас сліпе схиляння перед традицією породжує консерватизм і застій у розвитку суспільного життя і, відповідно [6,7].

Звичаї – це ті прикмети, за якими розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому. Звичаї – це ті неписані закони, за якими живуть люди. Вони, як і мова, виробилися протягом усього довгого життя і розвитку кожного народу.

В усіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він іде світом, як блудний син. І ніде не може знайти собі притулку, бо він загублений для свого народу.

Використання народознавчого матеріалу на уроках «Я у світі». Мислення особистості, що розвивається в середовищі культури рідного народу, набуває специфічних національних ознак. О. Леонт'єв вважав, що тільки за умов переймання особистістю культурних цінностей певного народу формується феномен, який називається національним способом мислення [5, с. 132]. На думку М. Стельмаховича, «педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони одночасно є результатом виховних зусиль і незмінним виховним засобом. Через систему традицій кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, характер і психологію у своїх дітях» [9, с. 9]. О. Вишневський визначив, що основними виховними цінностями українських традицій є християнські засади виховання, мораль, патріотизм, любов до рідної землі, краю, вірність ідеалам свого народу, демократизм і увага до особи вихованця, орієнтація на виховання як розвиток душі дитини, єдність з природою, виховання на засадах природовідповідності, увага до фізичного розвитку, тіловиховання, культ праці та працьовитості, прагнення до соціальної гармонії, віра в перемогу добра, чесність, щирість, правдивість [2, с. 73].

Як свідчить аналіз джерел, традиції і звичаї поділяються на календарні, трудові, родинно-сімейні, регіональні й загальнонаціональні. Крім того, існують культуротворчі й духовно-творчі, політичні й державотворчі та ін. Формою прояву народних традицій та звичаїв є свята. Поняття «свято» визначається дослідниками як «відзначуваний народним звичаєм або церквою день на честь якої-небудь події» [4, с. 532].

Традиційними святами українського народу, що супроводжуються відповідними обрядовими діями з використанням певних атрибутів, предметів є свята народно-релігійного календаря – Новорічно-Різдвяні, Великодні, Зелені та ін.; родинно-побутові – хрестини, іменини, весілля, входини (новосілля) та ін.; трудові, що пов'язані із трудовою діяльністю людини – обжинки, свято врожаю, виходу вівчарів на полонину (в Карпатах) та ін. Сучасною формою вияву родинних народних традицій і звичаїв є, наприклад, Свято матері. Особливого значення в цьому контексті набуває дієва участь дітей у народних традиційних святах, що сприяє ознайомленню їх зі скарбницями національної української культури. У практиці громадянського виховання молодших школярів використовуються традиційні родинні, трудові, календарні народні свята у супроводі відповідних обрядів, обов'язковою доступною трансформацією та внесеними сучасними піснями, поетичними, ігровими елементами.

Готуючись до проведення свят, діти беруть участь в обговоренні ідей, планів, аналізують діяльність, рефлексують. Таким чином, як зазначають дослідники, вони можуть оволодівати вмінням слухати партнера, виробляти тактику спілкування стосовно однокласників, друзів, учителя, батьків, родичів, використовувати засоби мовленнєвого етикету. Відповідно до календарної сезонності найбільш поширеними в практиці роботи з

молодшими школярами є масові форми (свято, календарно-обрядове дійство, родинна зустріч, вечорниці, вертеп тощо), зокрема:

– Свято осені з елементами обряду обжинків, виконанням обрядового обжинкового фольклору, жартівливих пісень, винесенням обжинкового хліба, прославленням праці хлібороба.

– Родинні свята (наприклад, «Ой роде наш красний», «Літопис мого родоводу») побудовані на особливо давніх та глибоких родинних традиціях пам'ятати свій рід до сьомого коліна, шанувати пращурів, засновників роду. Батьки разом із дітьми складають родовідні дерева своєї родини, відновлюють втрачені зв'язки з далекими родичами, займаються пошуками документів, фотографій, спогадів про своїх предків, що допомагає згуртуватися родині, відчути глибину народних вірувань, зрозуміти необхідність знати свій родовід. На таких родинних зустрічах формується повага до традицій, рідної культури, рідної мови. Недарма в нашій мові існують слова: рід, родина, рідня, народ, природа, відродження, рідний, що мають спільний корінь род. А це ім'я праслов'янського бога Рода, що посилав на землю життєдайні краплини, від яких народжувалося все живе, а в людей – діти.

– Свято калети (калити) – Андріївські вечорниці (13 грудня) проходить з обрядом «випікання» і кусання калети, «їздою» на коцюбі пана Коцюбинського і жартівливим діалогом з паном Калетинським. Знайомимо молодших школярів із символічним значенням калети – круглого коржа, символу сонця, обов'язкових вареників, символіка яких пов'язана з місяцем. Водночас з'ясовується утворення прізвищ пана Калетинського та пана Коцюбинського, походження назви калета (калита) від коло тощо.

– Різдвяний Вертеп із драматизацією, розігруванням сценок, колядуванням, віншуваннями, використанням вертепної атрибутики: зірки, «шопки», костюмів та масок. Із практики відомо, що проведення дитячого вертепу цілком доступне учням 4 класу.

– Свято Маланки або Щедрого вечора з виготовленням відповідних костюмів, атрибутів для обряду «водіння кози», приготуванням багатої куті, узвару, пирогів тощо. Слід враховувати також важливу особливість свят історичної та релігійної тематики щодо їх проведення в школі – вони не повинні передувати конкретній даті чи події. – Свято Стрітєння (15 лютого) розпочинаємо символічними проводами Зими з розігруванням сцен зустрічі Зими і Літа, жартівливими діалогами, проводимо обряд «спалювання Зими» (можна виконувати також і в березневі дні під час проведення свята Зустрічі Весни).

Такі дії несуть у собі позитивну енергетику, допомагають дитині відчути себе частинкою живої природи, стати учасником змін у природі. – Свято зустрічі птахів (9 березня – на Обертіння (Обретіння) чи 22 березня – на Сорок Святих) проходить з обрядовим печивом – «жайворонками», «веснянками», «голубками», яке випікають для дітей їхні матері (або за проханням учителя це із задоволенням роблять кухарі в шкільній їдальні). Діти виходять викликати з вирію птахів, тримаючи в руках обрядове печиво і хором промовляють: «Пташок викликаю з далекого краю! Летіть, соловейки, на рідну земельку, спішіть, ластівоньки, пасти корівоньки!». – Свято зустрічі весни проводимо з 14 березня (на Явдохи, 1 березня за ст. стилем – початок новолітування на Русі) до 18 березня (Конона, дня весняного сонцевороту). Свято супроводжується поетичними діалогами, піснями, обрядовими сценками «топання рясту», виконанням веснянок, весняних ігор, хороводів, закличок. Знайомимо дітей з обрядом «закопування каші», що символізує накликання щедрого урожаю, щасливої жіночої долі. Така робота заряджає позитивними емоціями, що переростають у любов до навколишнього світу, природи, цікавої народознавчої лексики.

– Свято Великодня проводимо після Великодніх канікул на Поминальному тижні або після Поминальної неділі. Школярі виконують гаївки, хороводи, веселі забави, ігри з крашанками, великодні ритуальні дії. Діти разом із родинами готують до свята виставку великодніх кошиків, вишитих серветок, писанок, крашанок тощо.

– Свято матері (друга неділя травня). Діти дарують матерям сувеніри, виготовлені власноруч, вивчають пісні, вірші, прислів'я про маму, звертаються зі словами вдячності та любові до мам, доводять свою повагу й слухняність, використовуючи народну мудрість: «За маму і тата – тяжка розплата» та ін.

– Свято здоров'я проводимо в травні. Використовуємо народознавчі знання про символічне значення клечання оселі на Зелені свята, цілющі властивості рослин (наприклад, про те, що особливо важливим для збирання лікарських трав (зела) є день Симона Зилоти (23 травня)).

Наприкінці травня знайомимо дітей із традиціями Зелених свят, зокрема, обрядом «водіння куста», що зберігся на Рівненщині. Знання, пов'язані із символікою свята Купала, петрівчаними обрядами (початком жнив) та обрядовими піснями діти одержують на основі цікавих вправ, наочних матеріалів, прослуховування аудіозаписів, вивчення окремих обрядових пісень тощо. Систематичне залучення скарбів народознавства сприяє засвоєнню цінностей традицій та звичаїв українського народу, починаючи з простіших, частково відомих дітям, наприклад, традиції працелюбства (ошатність оселі, подвір'я, турбота про врожай, володіння ремеслами, рукоділлям); поваги до батьків, старих, немічних, сиріт (звертання до батьків на «Ви», допомога старшим, слухняність); гостинності (обов'язкове привітне ставлення до гостей, зустріч хлібом-сіллю, відведення за столом почесного місця для гостя та ін.).

Далі – знайомство з більш складними традиціями, невідомими дітям, наприклад, шанобливого ставлення до природи (віра в цілющу силу зела, відповідна поведінка в природі – приступати до збирання лікарських трав з молитвою, заборона плювати на землю, у воду, руйнувати пташині гнізда тощо); чемності (вітання навіть із незнайомими людьми, вияви вдячності); гідності (повага до свого роду, знання власного родоводу, осудження зради, улесливості, неправди та ін.); любові до рідної землі (готовність до самопожертви заради держави) та ін.) [1].

Використання краєзнавчого матеріалу на уроках курсу «Я у світі». Головна мета українського національного виховання, яке традиційно склалося протягом століть, – формування людини-громадянина, будівничого й захисника України. Адже відомо, що високі поняття «батьківщина», «національна гідність» починаються саме із знання рідного краю, історії села чи міста, де людина народилась і виросла, де минуло її дитинство. З огляду на це саме краєзнавство слід вважати найбільш ефективним засобом виховання справжніх якостей громадянина, патріота своєї країни.

Краєзнавство є синтетичною галуззю знання, що спирається і на природознавчий, і на історичний, і на мистецтвознавчий фундамент. Саме тому в системі краєзнавчої освіти існує багато напрямків, кожен з яких пов'язаний з окремою галуззю науки. Серед них історичне, географічне, екологічне, етнографічне краєзнавство та ін. Ще з часів Київської Русі у школах вивчали історію, культуру, побут рідного краю. Джерелами знань були літописи, усна народна творчість. Навчальний і виховний вплив на дітей мали твори усної народної творчості, промови, написані ченцями на честь князів, де звеличувались їхні воєнні перемоги, описувались найважливіші мандрівки землепрохідців і купців.

У великій пошані були рукописні збірки педагогічного змісту. Особливе значення серед таких творів має відома пам'ятка педагогічної думки XII ст. з виразним етнопедагогічним колоритом – трактат про виховання Володимира Мономаха «Повчання дітям». Звертаючись до отроків, великий князь приділяє велику увагу проблемі ставлення до своєї батьківщини. А батьківщину він визначає дуже конкретно. У просторових межах – це земля, де живе його народ, навіть з точною вказівкою: на заході – Чеський ліс, на сході – Волга, на півдні – Сула, Хорол та Дон [11]. Громадянському вихованню велика увага приділялася й в українській козацькій педагогіці. Її головна мета полягала у формуванні козака-лицаря, мужнього громадянина, захисника рідної землі з українською національною свідомістю й самосвідомістю, дійовим патріотизмом, високим рівнем духовності. Велике значення в козацькій системі виховання займали ідеї народної педагогіки, українознавства та краєзнавства. Справжні козаки повинні були обов'язково вивчати рідний край, дбати про збереження народних традицій, звичаїв та обрядів [11]. Про розвиток культури й освіти, українського духу свідчать літописи Самовидця, Граб'янки, Величка, щоденники Я.Маркевича, «Густинський літопис» тощо [11]. Велику роль у вихованні справжніх громадян своєї країни, використовуючи традиції вітчизняної культури, історії рідного краю та народної педагогіки, відіграла Києво-Могилянська академія – перший вищий навчальний заклад, створений в Україні. Поряд з точними науками значне місце в процесі

навчання в академії приділялося художньому й музичному вихованню, що базувалося на культурних традиціях свого народу [263].

Поступово ідеї народної педагогіки, українознавства та краєзнавства стали займати одне з центральних місць у процесі громадянського виховання підростаючого покоління в Україні тієї доби. У XVII ст. Я.Коменський висунув краєзнавчий принцип як центральний елемент виховання. Неодноразово він писав про необхідність широкого використання місцевого матеріалу в процесі навчання й виховання. Великий просвітник прагнув зобов'язати «кожного смертного досконало знати своє земне житло, а кожний народ знати ціну собі й своїм сусідам (зрозумівши в результаті вивчення, якою частиною цілого є, де розташований, якими багатствами, природними й духовними, володіє). В Україні в XVII – XVIII ст. ідею використання краєзнавчих матеріалів у процесі громадянської освіти та виховання молоді розвивають у своїй творчості Г.Сковорода й Ф.Прокопович. Видатний український мислитель Г.Сковорода неодноразово вказував на те, що освіта починається з дитинства, з пізнання свого краю, себе, свого роду, свого народу, своєї землі, підкреслював необхідність знайомства підростаючого покоління з пам'ятками історії й культури рідного краю, прилучення до традицій свого народу. Ледве не першим серед педагогів минулого Г.Сковорода вимагав вивчення усної народної творчості, що, за його словами, «неопално» зберігає багатства народної мудрості. Своїх учнів він обов'язково знайомив з творами фольклору, вивчав з ними народні пісні. Одна з таких пісень наведена в притчі «Вдячний Єродій» [10, 99 – 118]. Про особливе значення краєзнавчих матеріалів у процесі становлення громадянина своєї держави неодноразово писала й сама С.Русова. Вона підкреслювала необхідність виховання саме на матеріалі рідного краю, вона відзначала, що «ми можемо любити тільки те, що знаємо, і треба дати змогу дітям на очі бачити хоч найближчі села, їх будівлі і т. ін.» [11, 42-43].

На Херсонщині у кінці XIX – на початку XX століть, завдяки В.І.Гошкевичу (засновнику краєзнавчого товариства та краєзнавчого музею у місті Херсоні) краєзнавство викладалось як окремий предмет у школі, значення і функції цього предмета не ставилися під сумніння[1].

Урахування мети і функцій краєзнавства, що збігаються з основними напрямками громадянського виховання Державного стандарту початкової освіти дають можливість дати визначення цього інтегрованого процесу як галузі виховання. Визначення функцій краєзнавства у виховному процесі початкової школи дає можливість чітко окреслити напрями краєзнавчої роботи, відповідно до яких з'являється можливість планувати роботу вчителя (таб.1.4.).

Таблиця 1.4.

Напрями краєзнавчої роботи у початковій школі

КРАЄЗНАВСТВО		
Історія краю	Соціальні досягнення	Природа краю
архітектурні пам'ятки	ужитково-прикладне мистецтво	природні заповідники, заказники, природні парки
історичні пам'ятки	видатні люди	рослини і тварини

Під *громадянським вихованням в процесі краєзнавчої роботи* ми будемо розуміти складний багатограний процес включення учня початкової школи в такий вид роботи, під час якого відбувається засвоєння та привласнення ним громадянських норм та цінностей, притаманних даному суспільству, та здійснюється формування такої інтегрованої якості особистості й базової цінності демократичного суспільства, як громадянська культура.

Використання такого матеріалу може відбуватися у різних формах – іграх, творчих вправах, практичних завданнях та ін. Головна мета: створити умови для збагачення індивідуального досвіду учнів про народні промисли і народні свята України; розвивати пізнавальну активність, допитливість; виховувати любов до рідного краю, бажання вивчати минуле, берегти та примножувати традиції українського народу.

Практичне завдання – Багато українських прізвищ утворені від назв професій. Наприклад: Гончаренко (гончар), Коваленко (коваль) тощо. А у вашому колективі є прізвища, утворені від назв професій?

ПРАКТИЧНІ РОБОТИ З ТЕМИ «МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»

Практичне заняття 1. ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ. ЛЮДИНА В РОДИНІ

План

1. Людина серед людей. Сім'я. Родовідне дерево. Обов'язки в сім'ї.
2. Суспільство. Спілкування в житті людини.
3. Норми спілкування. Яке значення у житті людини мають кохання та дружба, яка різниця між ними? Охарактеризуйте процес розвитку сім'ї та основні риси сучасного стану сім'ї.
4. Опишіть основні функції сім'ї. Назвіть основні норми і правила сімейного спілкування.

Методичні рекомендації: За Державними стандартами визначити зміст галузі «Людина серед людей», вміти пояснити учням, що таке сім'я, із кого складається сім'я, на яких засадах формується сім'я та як функціонує, які права та обов'язки мають члени сім'ї, як вирішуються проблеми та конфлікти в сім'ї.

Очікувані результати: Навчитися пояснювати учням як визначати потреби та інтереси сім'ї, права та обов'язки членів сім'ї; пояснювати, в чому полягає цінність сім'ї; наводити приклади вирішення сімейних проблем та конфліктів. Формувати у дітей уявлення про те, що таке родина, із кого вона складається, визначити, на яких засадах формується родина; які традиції та цінності має родина; пояснювати суть родинних стосунків. Розповідати про свою родину та її склад, навчити учнів визначати традиції та родинні цінності, аналізувати родинні стосунки, складати професійну карту та дерево талантів родини. Пояснювати учням, за яких умов люди стають сусідами, характеризувати добросусідство, навчити шукати шляхи порозуміння із сусідами, розповідати про справи, які можна виконувати разом із сусідами.

Базова термінологія: синектика, мозкова атака, інтерв'ю за три кроки, гранування, коло, вправа «привітання».

Практична частина:

1. Підготувати фрагменти уроків з курсу, використовуючи матеріал підручника та накопичувальних тек: «Взаємні обов'язки батьків та дітей», «Твій родовід», «Жити по совісті. Сімейний календар».

2. Праналізувати матеріали накопичувальних тек, скласти план презентації до обраного фрагменту уроку.

3. За посібником (Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини: Книга для читання/С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – С. 51-64) визначити, про порушення яких прав йдеться в оповіданні «Брати».

Групова робота: Проблема для обговорення (застосування прийому синектики) «Проблема усиновлення дітей громадянами іноземних держав», «Цивільний шлюб: право на існування».

Алгоритм навчальної роботи за технологічним прийомом «синектика» передбачає:

1. Початкове висунення проблеми, яка є досить складною для вирішення.
2. Аналіз проблеми та повідомлення необхідної інформації. На цьому етапі залучають різноманітні інформаційні джерела, тому що збирання фактів закладає підвалини для вирішення проблеми.
3. З'ясування можливостей вирішення проблеми шляхом детального аналізу та коментування вчителем та експертом усіх висунутих варіантів з поясненням причин, за якими відкинуто деякі з них.
4. Переформулювання проблеми кожним учнем самостійно своїми словами так, як він її розуміє, з метою наближення завдання до себе самого.
5. Спільний вибір одного з варіантів переформульованої проблеми, початковий варіант тимчасово відкидається.
6. Висунення образних аналогій із залученням «метафоричних» описів тих явищ, які містить проблема. Важливо на цьому етапі роботи поряд із прямим зіставленням предметів і

явищ наводити «особистісні» та «символічні» аналогії (два-три слова), можливі навіть аналогії «фантастичні».

7. «Пристосування» окреслених групою підходів до вирішення або готових рішень до вимог, що закладені у самій проблемі. На цьому останньому етапі з'ясовуємо, чи проблему вирішено, чи потрібно обрати новий шлях для пошуку правильного рішення.

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте підходи до визначення суспільства як явища, оберіть варіант, на який повинен спиратися вчитель, формуючи знання про основи спілкування людини з людиною.

Література:

1. Аза Л.А. Формування духовної культури студентської молоді/ Л.А. Аза, Н.А. Бегака, В.І. Казачков.-К.:Вища школа, 1990.- С. 51, 58-59.
2. Асташова Н.А. Актуальные основы педагогической аксиологии / Н.А.Асташова // Педагогіка – 2002. – № 8. – С. 28.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
4. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.:Освіта, 2012. – 392.
5. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт.2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 – 5.
6. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
7. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – С. 360-421
8. Ушинський К.Д. Про народність у громадянському вихованні: Рідне слово. Вибрані пед. твори: У 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 342-346.
9. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко . – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.].

Практичне заняття 2. ЛЮДИНА В ГРУПІ

План

1. Поясніть роль спілкування в житті людини
2. Які існують форми задоволення потреби у спілкуванні?
3. Назвіть та охарактеризуйте основні форми та засоби спілкування.
4. У чому особливості прямого та опосередкованого, формального та неформального спілкування? В яких ситуаціях вони можливі?
5. Які існують правила на норми спілкування?

Методичні рекомендації: основними завданнями є засвоєння навичок моделювання спільної діяльності учнів у процесі пошуку рішення або виконання спільного завдання, опанування навичками посилення позитивної взаємодії дітей з метою забезпечення самореалізації, використання особливостей спілкування молодших школярів в контексті яких формуються світоглядні орієнтації, цінності, установки.

Очікувані результати: студент складає конспекти уроків з визначених тем, добирає інтерактивні вправи щодо формування в учнів навичок спілкування, вміє швидко вирішувати виявляти та попереджати причини прояву негативізму у дітей, створюючи педагогічні умови для попередження негативних реакцій.

Базова термінологія: *спілкування, правила спілкування, конфлікт, шляхи вирішення конфлікту.*

Практична частина:

Скласти конспект уроку «Вихованість відчиняє двері і серця», «Як стати приємним співрозмовником», «Правила поведінки. Поводься з іншими так, як ти хотів би, щоб поводитись із тобою. Як треба вітатися», «Як поводитись у громадських місцях». При складанні конспекту запропонуйте інтерактивні прийоми навчання.

Питання для самоконтролю:

1. Чим визначаються і від чого залежать культура і мистецтво спілкування?
2. Які існують засоби розв'язання конфліктів у міжособистісних стосунках?
3. Які існують причини виникнення та етапи розвитку конфліктів?

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 3. СПІЛКУВАННЯ ЛЮДИНИ З ЛЮДИНОЮ

План

1. Правила співжиття й взаємодії людей у родині, в колективі, у суспільстві, узгодження власних потреб з потребами інших людей.
2. Конфлікти, уникнення конфліктів.
3. Загально визнані права людини та рівноправність.

Методичні рекомендації: навчитися обґрунтовувати застосування методів та прийомів навчання відповідно до завдань уроку, уміти добирати і використовувати словесні, наочні, практичні та ігрові засоби навчання дітей з метою успішного досягнення навчальних цілей уроків «Я у Світі», навчитися добирати ефективні прийоми організації пізнавальної діяльності молодших школярів в рамках сучасних освітніх технологій.

Очікувані результати: студент спроможен характеризувати складові, що визначають культуру особистості, характерні риси гуманізму, створює фрагменти уроків, що переконливо доводять учням переваги людських чеснот, знає і практично використовує особливості спілкування молодших школярів; вміло застосовує різні форми спілкування відповідно до індивідуальних особливостей дітей, використовує властивості різних видів діяльностей (ігри, учіння, праця, образотворчі та інші види діяльності), в контексті яких успішно розвивається міжособистісне спілкування.

Базова термінологія: *вихованість, освіченість, дисциплінованість, співчуття, сумління, національне почуття, національна святиня, гуманізм, гуманістичний.*

Практична частина:

1. Провести фрагменти підготовлених уроків та визначити оптимальні форми та методи роботи щодо вказаних фрагментів.
2. Продумати методику організації «скарбнички мудрих думок» для 3- го та 4-го класу.
3. Користуючись методичними матеріалами та підручником «Я у світі» 3- класу, скласти конспекти уроків до тем «Моделювання поведінки в різних життєвих ситуаціях», «Як уникнути конфліктів», «Людська гідність», «Людські чесноти. Ввічливість».

Питання для самоконтролю:

1. Яке визначення відповідає терміну «мудрість»?

а) відношення людини до дійсності, коли вона вміє дати найбільш досконалу оцінку самому світу і знайти оптимальний варіант його перетворення;

б) сукупність знань, вмінь, навичок, набутих в процесі безпосередньої практичної діяльності;

в) форма людської свідомості, що виявляється в сукупності цінностей і нормативного регулювання життєдіяльності людей у суспільстві;

г) спосіб мислення, що оперує незмінними поняттями, формулами, догмами, сприймаючи їх як остаточні вічні істини.

2. Укажіть твердження, що характеризують поняття «добро» (4 правильні відповіді).

а) нормативно-оціночне явище духовності, яке визначає те, що має бути позитивним у житті людини і суспільства;

б) почуття та усвідомлення людиною своєї здатності завдавати шкоди;

в) почуття та усвідомлення людиною своєї здатності творити добро;

г) все, що задовольняє потреби людини і має для неї значення позитивної цінності;

д) все те, що заважає розвитку людства;

є) все, що робить людей нещасними;

ж) все, що служить інтересам людства, сприяє вільному розвитку і щастю людей .

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання/ С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 4. МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

План

1. Традиції та звичаї українського народу,

2. Етнічний і демографічний склад населення.

Методичні рекомендації: навчитися забезпечувати єдність та дієвість моральних уявлень і поведінки дітей, звички діяти за нормами, що ґрунтуються на моральних цінностях українського народу.

Очікувані результати: ознайомитися з методикою виховання в учнів початкової школи бажання розуміти і цінувати кращі зразки народної культури; навчитися прийомам заохочення до участі у культуротворчій і культуроохоронній діяльності краю.

Базова термінологія: *совість, гідність, інтелектуальність, порядність, непорядність, істина, правда, хиба, прихильність.*

Практична частина:

1. Підготувати інформаційний матеріал до уроків «Державні, релігійні та народні свята українців».
2. Користуючись методичними матеріалами та підручником «Я у світі» 3- клас, скласти конспект уроку до однієї з тем за вибором: «Народні свята зимового циклу», «Народні свята весняного циклу», «Державні свята»

Питання для самоконтролю:

1. Виберіть термін, який відповідає визначенню: «духовна спорідненість природно-соціально визначеного етносу».
А. народність; Б. нація; В. плем'я; Г. рід.

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 5. КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

План

1. Поняття культури. Матеріальна і духовна культура.
2. Культура і цивілізація. Історичність культури. Спадкоємність, традиції.
3. Національне і загальнокультурне в культурі. Багатоманітність та взаємодія культур. Культура особистості.
4. Методика формування знань про культурну спадщину українського народу в курсі початкової школи «Я у світі».

Методичні рекомендації: Опрацювати зміст методичних посібників, що містять знання про пам'ятки української культури, національних визначних діячів культури, про народне мистецтво та духовну спадщину народу з метою формування в учнів уявлення про основні пам'ятки, заклади і визначних діячів культури України, рідного краю.

Очікувані результати: студенти мають характеризувати жанри мистецтва, історичний розвиток мистецтва, в контексті уроків «Я у світі» ознайомлювати учнів з елементами культурно-історичного середовища (пам'ятками писемності, національними героями, визначними діячами культури, пам'ятками архітектури і народного мистецтва тощо).

Базова термінологія: мистецтво, вид, жанр, живопис, графіка, архітектура, скульптура, фольклор, музика, театр, кіно, телебачення, радіо, дизайн, художня література.

Практична частина:

1. Використовуючи матеріал підручника та методичні посібники, скласти конспект уроку (інтерактивний урок, урок-проект з теми: «Культура рідного краю. Скарби українського народу», «Народні промисли.» «Роль народних традицій у збереженні культури», «Творчість К.Білокур, М.Приймаченко»

2. Розкрити використання поняття «мистецтво» на рівні 3-го класу курсу «Я у світі». Продумайте методику створення динамічної галереї живопису «Мистецтво України», що слугувала б наочним посібником до уроків теми.

3. Зробити конспект з теми «Мистецтво українського народу», користуючись методичними матеріалами та програмними засобами навчання.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття «декоративно-ужиткове мистецтво» на рівні 3-го класу курсу «Я у світі».

2. На які два типи розподіляють культуру?

а) матеріальна та реальна;

б) духовна та мирська;

в) ідеальна та реальна;

г) матеріальна та духовна.

3. Оберіть прізвища особистостей, які були українцями за походженням:

а) М. Гоголь, І.Репін, К.Білокур, М.Приймаченко, Т.Яблонська;

б) С.Есенін, І.Репін, М.Вовчок;М.Приймаченко, Т.Яблонська;

в) М. Гоголь, І.Репін,О.Суворов; М.Вовчок;М.Приймаченко, Т.Яблонська;

г) Ф.Ушаков, К.Білокур, М.Вовчок;М.Приймаченко, Т.Яблонська.

4. Художниками примітивістами українського походження були:

а) М. Приймаченко, Т.Мозес;

б) М. Приймаченко, Н.Піросмані;

в) М.Приймаченко, А.Уорхолл;

г) С.Далі, А.Уорхолл.

5. Місто Херсон було засновано у...: а) 1776; б) 1778; в) 1779; г)1777.

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 6.

ТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»

План

1. Аналіз аксіологічної складової програми «Я у світі».

2. Педагогічні технології навчання та їх застосування на уроках громадянської освіти. Технологія розвитку критичного мислення.

Методичні рекомендації: ознайомитися із застосуванням технологій критичного мислення та психотерапевтичними прийомами роботи, способами налагодження спільної творчо-комунікаційної діяльності на уроках «Я у світі».

Очікувані результати: отримання навичок оптимального використання прийомів особистісно-орієнтовного навчання під час проведення уроків навчальної дисципліни «Я у світі»

Базова термінологія: *дидактична гра, робота з прислів'ями, сюжетна рольова гра, тестування, тренінг, аналіз моральної ситуації, етичний кодекс, робота з текстом – системний аналізатор.*

Практична частина:

1. Проаналізуйте зміст уроків змістової лінії Державних стандартів «Людина серед людей», продумайте, які завдання сприяють розвитку критичного мислення школярів.

2. Користуючись методичними матеріалами та підручником «Я у світі» 3- класу, розробіть фрагмент уроку з використанням технологій критичного мислення до однієї з тем: «Правда і неправда у людському житті», «Переваги добрих вчинків», «Покинуте кошеня», «Слід, що залишила людина на землі».

Спробуйте запропонувати план обговорення з учнями «Кодексу совісті учня» (за порадами В. Сухомлинського, Ш.Амонашвілі).

Завдання для роботи на занятті: користуючись набором іграшок, спробуйте залежно від мети та завдань уроку придумати казку (поради правильної поведінки від героя іграшки, опис емоцій, які може пережити іграшка, поради безпечного спілкування.)

Питання для обговорення:

1. Що означає вміння творчо (критично, креативно)мислити?
2. Як ви гадаєте, чи може учень початкової школи бути творчою особистістю?
3. Чи можна навчання вважати творчою діяльністю?
4. Який різновид творчої діяльності вам до душі?
5. Які з наведених якостей людини сприяють успішній творчій діяльності, а які – перешкоджають: допитливість, некритичне ставлення до себе, працелюбство, вміння ризикувати, безініціативність, розвинена фантазія, беззастережне схилення перед авторитетами, жадоба знань, самолюбство, наполегливість, невміння доводити справу до кінця?

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 7. ТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»

План

1. Особливості оцінювання досягнень учнів в межах курсу «Громадянська освіта».
2. Методика організації рефлексивного етапу уроків теми «Людські чесноти».

Методичні рекомендації: ознайомитися з особливостями оцінювання досягнень учнів в межах курсу «Громадянська освіта» та методика організації рефлексивного етапу уроків громадянської освіти, засвоїти техніку застосування прийомів розвитку критичного мислення (вправа «біла ворона», малюнок на тему..., гра з клубочком ниток «павутинка», вправа «картопля», «сократівський діалог», метод спроб і помилок, метод фокальних об'єктів (МФО), або метод каталога, особиста аналогія (емпатія), синектика).

Очікувані результати: студент має навчитися складати конспекти уроків з курсу «Я у світі» користуючись конструктором уроків [6], засвоїти критерії оцінювання знань учнів з курсу «Я у світі» за Державним стандартом та вимогами програми, засвоїти технологічні прийоми організації рефлексивного навчання, способи розвитку критичного мислення на уроках, ознайомитися з технологією емоційного впливу та стимулювання позитивних дій учнів, навчитися добирати прийоми та засоби емоційного впливу, розвинути здатність студентів до рефлексії, емпатії, емоційної стійкості.

Базова термінологія: *особистість, індивід, індивідуальність, рівень домагань, успіх, творче мислення, право людини на розвиток особистих талантів та здібностей, рефлексія.*

Практична частина:

1. Використовуючи підручник та дидактичні матеріали, складіть конспект уроку із використанням елементів інтерактивного навчання на тему: «Людина серед людей», «Шанобливе ставлення до старших», «Яким бути? Вияви характеру». Запропонуйте варіанти організації рефлексивного етапу в контексті обраного уроку.

2. Складіть план бесіди про людські якості (ввічливість, щедрість, жадібність) спираючись на оповідання Р.Ротенберга, В.Сухомлинського, В.Гавріша.

3. Використовуючи методичну літературу, опрацювати такі питання: Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з курсу «Я у світі» (3-4кл.)

4. Які з наведених якостей людини сприяють успішній творчій діяльності, а які – перешкоджають: допитливість, некритичне ставлення до себе, працелюбство, вміння ризикувати, безініціативність, розвинена фантазія, беззастережне схилення перед авторитетами, жадоба знань, самолюбство, наполегливість, невміння доводити справу до кінця?

Творче завдання: Підібрати вправи тренінги для розвитку емоційності, здатності до рефлексії, емпатії, скласти план аналізу емоційно-насиченої ситуації морального вибору (колізійної, успіху, конфліктної), за поданим алгоритмом:

- оцінка дій вчителя, вплив на особистість ;
- можливі реакції учня;
- варіанти вирішення проблеми.

Питання для самоконтролю:

1. Вкажіть філософа, який створив вчення про зло як відсутність добра:
а) Августин Блаженний; б). Аристотель; в). Декарт; г). Геракліт.
2. Яке з наведених визначень характеризує поняття «гідність»?
а) рівень інтелектуальності людини, що виявляється у її поведінці;
б) усвідомлення людиною відповідальності за свою поведінку перед самим собою та суспільством;
в) сукупність уявлень про самоцінність особи, її соціальну рівність з іншими людьми;.
г) почуття і усвідомлення людиною чистоти своєї репутації, авторитету, доброго імені.
3. Укажіть твердження, яке характеризує поняття «дух» з релігійної точки зору:
а) щось або хтось, що скеровує діяльність людини, впливає на характер, спосіб життя;

- б) те, що скеровує діяльність людини через психічний стан та мислення;
- в) об'єктивно існуюче начало, яке може впливати на життєдіяльність окремої людини;
- г) об'єктивно існуюче явище, основною здатністю якого є можливість творити людину.

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Діптан Н. В. Я і Україна (Громадянська освіта). 3 клас: Плани-конспекти уроків / Н. В. Діптан, Л. П. Хітяєва. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – 320 с.
6. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
7. Таглина А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.
8. Чекіна О.Ю.Інтегровані уроки у початковій школі.–Х.:Вид. Група «Основа:»Тріада*, 2007. - 192 с.(Початкові інновації.Майстерня»

Самостійна робота з теми «МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»

1. Опрацювати, використовуючи методичну літературу, такі теми:

Культурна спадщина українського народу.

Використання засобів НІТ на уроках громадянської освіти.

Реалізація історико-красознавчого компонента в процесі громадянського виховання.

2. Підготувати презентації до визначених викладачем уроків курсу «Я у світі», створити накопичувальну папку («Людина і культура», «Національне і загальнокультурне в культурі», «Суспільне життя людини», «Матеріальні і духовні скарби українського народу»).

3. Підготувати доповідь з мультимедійною презентацією «Культурна спадщина українського народу».

Рекомендації щодо підготовки до публічного виступу

Доповідь – одна з найпоширеніших форм публічних виступів, якою має обов'язково оволодіти вчитель. Виглошення доповіді потребує серйозної підготовки. Перший крок у підготовці – накреслити мету та завдання виступу, визначити коло охоплених питань. Доповідь слід будувати, дотримуючись таких вимог:

- теоретична обґрунтованість;
- опора на фактичний матеріал;
- наведення переконливих прикладів;
- власне бачення проблеми.

Початок доповіді є визначальним і повинен чітко й переконливо розкривати мету виступу, містити докази. Першочергове завдання доповідача на цьому етапі – привернути й утримати увагу аудиторії. Тому, потрібно висловлюватися чітко, логічно та змістовно, уникаючи зайвого. Отже, речення мають бути короткими і стосуватися включно суті питання; варто інтонаційно виділяти найважливіші місця висловлювання. Дійовими є також жести, які свідчать про вияв людських думок, емоцій. У поєднанні зі словами вони стають надзвичайно промовистими: жести посилюють емоційне звучання промови.

1. Загальні рекомендації:

Добре сприймається емоційний та короткий за тривалістю (не більше 10 хв.) виступ;

Використовуйте тільки зрозумілі для аудиторії терміни; добре сприймається розповідь, а не читання тексту;

Максимально використовуйте наочність;

Намагайтеся попередити можливі питання.

2. Техніка підготовки:

- Складіть план доповіді, основну частину доповіді присвятіть висвітленню актуальності обраної проблеми та основним аргументам, що підтверджують Вашу думку;
- Випишіть на окремі картки матеріал кожної частини, які Ви вважаєте за необхідне включити до доповіді, та розкладіть їх за порядком;
- Проведіть попередній хронометраж Вашого виступу та доведіть його до потрібного часу;
- підготуйте чітку та яскраву наочність;
- заздалегідь продумайте, що і де буде знаходитись на місці, біля якого Ви будете виступати;
- проведіть тренувальні виступи перед дзеркалом, батьками, друзями, науковим керівником.

3. Рекомендації виступаючому:

На початку доповіді слід забезпечити контакт з аудиторією та оволодіти її увагою: навести цікавий приклад чи показові статистичні дані, зачитати афоризм тощо.

Під час доповіді слід:

- підтримувати зоровий контакт зі слухачами;
- не дивитися в підлогу чи стелю, сконцентруватися на аудиторії;
- намагатися передавати головний зміст доповіді своїми словами;
- змінювати темп і тональність мовлення;
- стояти впевнено рухатися і жестикулювати в міру;
- до записів заглядати відкрито, але не демонстративно;
- не зловживати іншомовними словами і незнайомими термінами;
- уникати вживання слів-паразитів не вживати багато сполучників;
- не промовляти промову дуже голосно чи дуже тихо;

При підбитті підсумків доцільно:

- коротко повторити основні положення доповіді;
- зробити слухачам вдалий комплімент,
- процитувати авторитетну особу;
- навести найбільш яскравий аргумент тощо.

Пам'ятка 1.

- жести мають бути мимовільними. Застосовуйте жест, відчуваючи необхідність у ньому;
- жестикуляція не повинна бути безперервною. Не жестикулюйте руками протягом усієї доповіді;
- керуйте жестами – жест не повинен відставати від слова;
- жести мають відповідати своєму призначенню.

Невербальна комунікація супроводжується словами з певною інтонацією, тоном. Голос, тон, виклад, уся сукупність виразових засобів і прийомів повинні свідчити про істинність думки і почуття промовця.

Темп мовлення також має практичне значення.

Пам'ятка 2.

- постійно тренуйте свій голос, найзручніший спосіб для цього – читання вголос; контролюйте правильність вимови;
- не говоріть надто голосно – це справляє враження агресивності;
- не говоріть надто тихо – це справляє враження людини, яка погано володіє тим матеріалом, який презентує або ж не впевнена в собі.

Рекомендації щодо створення мультимедійних презентацій

Основними правилами створення презентації є: відповідність темі та змісту уроку, направленість на досягнення поставлених завдань, урахування психологічних особливостей учнів даного класу, мети й очікуваних результатів навчання, структури пізнавального процесу, вибір найефективніших елементів комп'ютерної техніки для вирішення конкретних завдань уроку, вибір доречної колірної гами оформлення слайдів. Перед створенням

презентації необхідно точно знати, що саме ви хочете донести до аудиторії; переглянути літературу з теми уроку; визначити основні тези; скласти перелік ілюстративного матеріалу. Необхідно враховувати психофізіологічні закономірності сприйняття інформації з екрана комп'ютера, телевізора, інтерактивної дошки, проекційного екрана.

При розробці мультимедійних презентацій слід добирати завдання з традиційних посібників, методичних матеріалів для початкової школи, мультимедійних конструкторів уроків.

Вимоги до оформлення презентації є такими :

змістова частина,

- на слайдах слід розміщувати короткі тези;
- обсяг відомостей на кожному слайді має бути не більшим за одну тезу, одне визначення, кількох фактів, дат;
- використовувати різні типи слайдів (текстові, табличні, графічні);
- розміщення текстів на слайдах, текст на слайдах має легко читатися, заголовки відрізнятися від основного тексту;
- списки на слайдах не мають бути дуже довгими (список з 5 – 7 елементів);

унаочнення:

- ілюстрації слід застосовувати такі, на яких добре видно всі деталі;
- креслення, малюнки, фотографії та інші ілюстративні матеріали мають заповнювати екранне поле відповідно до закономірностей проголошених психологами, а саме розміщення інформації, що послідовно сприймається, не повинно викликати перенесення погляду більш ніж на 20°; у розміщенні предметів слід дотримуватись «золотого перетину».
- звуковий супровід слайдів не повинен бути різким, відволікаючим, дратівливим.

Вимоги до врахування фізіологічних особливостей сприйняття кольорів і форм

Стимулюючі (теплі) кольори сприяють збудженню й діють як подразники (за спаданням інтенсивності впливу: червоний, оранжевий, жовтий). Холодні кольори заспокоюють, викликають сонливий стан (у тому самому порядку: фіолетовий, синій, блакитний, синьо-зелений, зелений). Нейтральні кольори: світло-рожевий, жовто-зелений, коричневий.

Поєднання двох кольорів – кольору знака й кольору фону – суттєво впливає на зоровий комфорт, причому деякі пари кольорів не тільки стомлюють зір, а й можуть спричинити стрес (наприклад: зелені символи на червоному фоні).

Найкраще поєднання кольорів шрифту та фону: білий на темно-синьому, чорний на білому, жовтий на синьому. Кольорова схема має бути однаковою для всіх слайдів.

Будь-який малюнок фону підвищує стомлюваність очей і знижує ефективність сприйняття інформації. Чіткі, яскраві малюнки, які швидко змінюються, миготять, легко «вхоплює» підсвідомість, і вони краще запам'ятовуються.

Будь-який другорядний об'єкт, що рухається (анімований), знижує якість сприйняття матеріалу, відвертає увагу, порушує її динаміку. Показ слайдів із фоновим супроводженням нерелевантних звуків (пісень, мелодій) викликає швидку втомлюваність, сприяє розсіюванню уваги і знижує продуктивність навчання.

Людина спроможна одночасно запам'ятовувати не більше трьох фактів, висновків, визначень.

Принципи створення композиційного рішення мультимедійної презентації є такими: лаконічність, узагальнення і уніфікація, акцент на смислових елементах, структурованість, послідовність.

Оцінювання створеної презентації відбувається за такими критеріями:

Зміст: розкрито всі аспекти теми, матеріал викладений у доступній формі, слайди розташовано в логічній послідовності, заключний слайд із висновками, бібліографія з перерахуванням всіх використаних ресурсів

Елементи оформлення: зміна слайдів, дизайн, анімація: стандартні, установка ефектів при зміні слайдів, графіки, малюнки.

Елементи творчості: критичний підхід, вдалі приклади. У презентації відображено глибоке розуміння та усвідомлення матеріалу, творчий підхід до поставлених задач. Під час

аналізу-інтерпретації зроблені самостійні висновки, аргументація, висловлене власне ставлення до проблеми. Малюнки, звуки, фото, анімації – у кількості, виправданій змістом презентації. Робота виконана творчо і самостійно. Презентація характеризується оригінальністю.

**Контроль знань з теми
«МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ
УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»**

1. Виберіть термін, який відповідає визначенню: «система результатів людської діяльності, життєвих сенсів суб'єкта, що реалізуються у засобах та результатах його діяльності; сукупність практичних, матеріальних, духовних надбань суспільства, які виражають рівень його історичного розвитку».

- А. культура;
- Б. природа;
- В. суспільство;
- Г. цивілізація.

2. Укажіть назву державного утворення, яке існувало на території формування українського етносу в XII–XIV ст.

- А. Велике князівство Литовське;
- Б. Галицько-Волинське князівство;
- В. Київська Русь;
- Г. Польське королівство.

3. Позначте визначення, яке відповідає поняттю духовної культури суспільства.

- А. суспільні явища, відносини, які суперечать існуючим принципам гуманізму і моралі;
- Б. досягнення, які показують рівень і глибину пізнання природи та суспільства, широту світогляду;
- В. досягнення, які виражають головним чином рівень освоєння людиною сил природи;
- Г. явища культури XX ст., які виступають в якості індустрії розваг і спрямовані на формування смаків «середнього споживача».

ТЕМА 3.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Програмовий зміст:

Реалізація змісту теми «Людина в суспільстві». Політичні засади людського існування. Політика і влада. Людина в групі. Державний устрій України. Державні символи. Правовий статус особистості і правова держава. Територія і кордони України, адміністративний поділ, історико-географічні назви територій України та їх походження. Національні меншини на території України. Права та обов'язки людини громадянина України. Права дитини. Обов'язки дітей. Джерела дитячих прав. Технології формування правосвідомості в початковій школі. Правосвідомість і правова культура. Вплив інформаційного суспільства на розвиток правосвідомості учнів початкової школи.

Використання прийомів розвитку критичного мислення у процесі формування правосвідомості в початковій школі.

Методика проведення уроків «Правила життя в суспільстві», «Основні правопорушення серед дітей». Методика формування правосвідомості в межах курсу «Я у світі» початкової школи. Використання на уроках «Я у світі» початкової школи світової та української літературної спадщини. Громадянська спрямованість уроків початкової школи, реалізація міжпредметних зв'язків у процесі громадянського виховання.

Лекція 1. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ПРО ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

План

1. Реалізація змісту теми «Людина в суспільстві». Політичні засади людського існування. Політика і влада.
2. Державний устрій України. Державні символи.
3. Територія і кордони України, адміністративний поділ, історико-географічні назви територій України та їх походження.

Рекомендована література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
2. Людина і довкілля. Антологія: у 2 кн. Людина і довкілля в українській духовності /упоряд., автор вступу, розділів, коментарів та біограф. довідок В.С.Крисаченко.-К.: Заповіт, 1995.-432с.
3. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.].
4. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
5. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – С. 360-421

Державним стандартом початкової освіти визначено основні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів щодо засвоєння змісту освітніх ліній «Людина», «Людина серед людей». Передбачається, що учні після вивчення тем зможуть краще усвідомити свою належність до українського суспільства, отримають знання про Україну – незалежну державу, символи держави: Герб, Прапор, Гімн, рідну мову, їх значення, отримають знання про розташування України на карті світу, належність України до європейських суверенних держав. У процесі навчання учні мають наводити приклади співробітництва України з іншими країнами стосовно проблем охорони природи, енергозбереження, безпечного життя, запобігання стихіям; виявляти патріотичні почуття і прагнення знати більше про досягнення українців у різних галузях (у науці, культурі, спорті та ін.) усвідомлювати свою належність до українського суспільства; необхідність толерантних взаємин між людьми мати уявлення про: державну символіку України; природні багатства країни; свою приналежність до України виявляти інтерес до пізнання минулого і

сучасного України, участі, у відзначенні пам'ятних подій, державних і народних свят; виявляти патріотичні почуття, шанобливо ставитися до символів держави; володіти найпростішими навичками поведінки в урочистих ситуаціях, у пам'ятних місцях.

У наш час **політика** розуміється як особлива сфера діяльності людей, що спрямована на забезпечення стабільності або ж нестабільності державного устрою.

Політика є одним з найважливіших соціальних інститутів, за допомогою якого суспільство здійснює розподіл влади, встановлює певний порядок організації суспільного життя та виробляє важливі для суспільства рішення.

Політика у суспільному житті існувала не завжди. Ще Аристотель запропонував розрізняти «дополітичні» та «політичні» суспільства. На ранніх етапах розвитку суспільства, коли переважними технологіями були мисливство та збирання, а суспільне життя нагадувало життя великої родини, регулювання соціальних взаємовідносин здійснювалось природними засобами та завдяки авторитету лідерів, влада яких була мінімальною.

Роль націй, етнічних утворень у процесі суспільного розвитку, вирішенні політичних проблем визначається змістом національної політики, яка залежить від типу й характеру політичної влади, від форми політичного панування.

Орієнтуючись на роль суб'єктів політики, її масштаби та спрямованість виділяють:

– *внутрішню політику* (комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стабільності відносин у рамках країни. Наприклад, політика соціального забезпечення громадян України);

– *зовнішню політику* (направлена на встановлення зв'язків між двома країнами або в ситуації, коли ряд країн, утворивши спільну, проводять будь-яку єдину політику з певного питання. Наприклад, учасники військово-політичної організації НАТО).

– *міжнародну політику* (проявляє себе, коли багато країн співдіють з приводу вирішення глобальних проблем, питання розроблення безпеки, охорони навколишнього середовища чи врегулювання конфліктів).

Звичайно, що масштабність та спрямованість політики зумовлює необхідність застосування більшої чисельності її учасників, тобто суб'єктів політики, розширює межі їх політичних відносин та діяльності.

В якості основних ознак **держави** дослідники виділяють: наступні: по-перше, це досить розвинута система інститутів влади з кваліфікованими фахівцями (політиками), оскільки політичні відносини є дуже складними й можуть регулюватися лише фахівцями; по-друге, держава як політичний інститут представляє собою певну територію, яка має кордони, що відокремлюють її від інших держав; по-третє, держава – це народ, об'єднаний у населення країни.

Сьогодні в світі нараховується 20 федеративних (США, Росія, Бразилія, ФРГ тощо) та майже 170 унітарних держав (Україна, Франція, Італія, Польща). Вони складають лише 12% загальної кількості країн світу, їм належить 49 % території Землі, в них мешкає 38% населення світу. При всій різноманітності критеріїв оцінки політичних систем і відповідних політичних режимів їх можна поділити на такі основні види: демократичні, авторитарні, тоталітарні, перехідні (слаборозвинені).

Демократична політична система базується на демократичному політичному режимі та розвинутому громадянському суспільстві. Тобто при такому політичному устрої воля більшості членів суспільства є джерелом влади і гарантією рівноправності всіх громадян.

Недемократичні політичні системи часто позначають терміном «автократія» (від грецьк. Autokrateia – самодержав'є). Під автократією розуміється безмежна влада однієї особи чи групи осіб. З давнини й до ХХ ст.. автократія була домінуючою формою здійснення політичної влади. В загальному, на всьому історичному шляху існування *демократична система* набула наступних рис, які характеризують її природу і сьогодні:

1. Інституційне вираження суверенітету, верховної влади народу. Демократія означає юридичне прийняття того факту, що народ, а не монархія виступає офіційним джерелом влади. Суверенітет народу в тому й виражається, що саме йому належить конституційна влада в державі, що він обирає своїх представників до органів влади. Народ має також право безпосередньої участі в розробці та прийнятті законів за допомогою референдумів, а також деяких народних ініціатив.

2. Періодична виборність основних органів держави. Демократією може вважатися лише та держава, в якій особи, що здійснюють верховну владу, обираються на певний визначений строк.

3. Прийняття рішень за більшістю й підкорення меншості більшості при їхньому здійсненні.

4. Рівність громадян на участь в управлінні державою. В сучасній складній політичній системі цей принцип передбачає: рівність виборчих прав; свободу утворення й існування політичних партій та об'єднань; широке коло повноважень представницьких органів влади, що формуються на демократичних принципах; дотримання конституційних норм і реальне здійснення принципу «розподіл влади» назаконотворчому, виконавчому й судовому.

Термін «громадянське суспільство» з'являється у XVIII ст.. Він означає таке суспільство, яке відокремлює себе від держави, створюючи позадержавні суспільно-політичні структури. Тобто *громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими відносинами (економічними, політичними, правовими й культурними) між його членами, суспільство незалежне від держави, але постійно взаємодіюче з нею, суспільство громадян високого суспільного, економічного, політичного культурного і морального статусу, які разом із державою будують розвинені правові відносини.* Це не неперервний процес удосконалення влади, політики, суспільства і людини, процес його демократизації, що охоплює всі сфери суспільного життя.

Державний устрій України. Державні символи. У статті 20 Конституції України записано «Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України» [31].

Державний Прапор має свою давню історію. Відомий ще з античних часів. Здавна різні народи під час воєнних походів використовували певні символи, що мали вказувати місце збору воїнів. Найчастіше такими символами були полотнища різної форми і кольору з різними зображеннями чи без нього. Називали їх по-різному: стяг, штандарт, корогва, прапор. Давні стяги були в пошані на Русі ще з часів язичництва. Стяг возили разом зі зброєю, перед боєм ставили на узвишші, аби кожен ратник їх бачив. Прапороносцями назначали, як правило, богатирів, які мали охороняти прапор. Значення прапора під час бою було важливим: якщо прапор стояв непорушно – знали: битва проходить успішно, якщо прапор зникав, то це мало означати ні що інше, як поразку.

Герб – це знак роду, міста, держави. Цей знак-символ мав певне призначення. Він заміняв князям ім'я, тобто був іменним знаком князів і водночас знаком власності. Так, на монетах князя Володимира Святославовича на одній стороні зображувався сам князь, а на зворотній – його герб. Гербом князя Володимира був тризубний знак. Є кілька припущень, за якими тризуб пояснюється як зображення птаха, лука, написання імені Володимира тощо. В основу сучасного герба нашої держави покладено старовинний золотий тризуб на синьому тлі.

Українські національні кольори – синій і жовтий. Жовто-синє поєднання пішло від Галицько-Волинського князівства – золотого лева на синьому полі. В 1410 році ополчення Львівських земель брало участь у Грюндвальській битві під синьою хороговою із зображенням жовтого лева, що опирався на скелю. Військо Перемишля мало корогву синього кольору із зображенням жовтого двоголового орла. Ще одна версія поєднання жовтого і синього кольорів: згідно з нею слово «хохол», монгольського походження: «хох» означає синій, блакитний, небесний, «улу» – жовтий. Їх символічне значення прекрасне. Це – знаки води і світла. Отже, наш прапор – синьо-жовтий. Національний гімн – урочиста патріотична пісня, символ єднання нації. Державний гімн затверджується законом. Нашому історичному гімну понад 130 років. Його назва – «Ще не вмерла Україна». Авторами гімну є Павло Чубинський і композитор Михайло Вербицький.

Територія і кордони України, адміністративний поділ, історико-географічні назви територій України та їх походження. Україна – найбільша держава Європи. Її площа становить 603,7 тис. км кв. Площа другої за величиною європейської держави – Франції становить 551,5 тис. км кв. За кількістю жителів (на 1.01.2000 р.) Україна поступається в Європі тільки Німеччині, Франції, Великобританії та Італії.

Територія України поділяється на окремі частини – адміністративно-територіальні одиниці. Такими одиницями у нашій країні є автономна республіка, області і райони. Адміністративно-територіальний поділ покликаний здійснювати державне управління певною територією країни. До складу України входять Автономна Республіка Крим і 24 адміністративні області. Україна має протяжний державний кордон, його довжина становить 7700 км. Кордон простягається суходолом (5740 км) і морями (1960 км). 1560 км морського кордону припадає на Чорне море і 400 км – на Азовське. За протяжністю державного кордону Україна посідає одне з перших місць у Європі.

Державний кордон України здебільшого проходить рівнинними територіями. Лише з Румунією, Польщею і Словаччиною він простягається гористими районами Карпат, причому з Румунією – на значній відстані.

Південну частину України омивають води Чорного та Азовського морів, а на крайньому південному заході її кордон виходить до нижнього Дунаю – другої за довжиною після Волги річки Європи. Через практично незамерзаючі порти Чорного моря, а також Азовське море і Дунай, здійснюється водотранспортне сполучення з багатьма країнами. Дунай і його судноплавні притоки протікають через територію семи європейських держав.

Частина державного кордону України проходить природними рубежами: з Польщею – по р. Західний Буг, з Білоруссю – по Дніпру, з Російською Федерацією – по Сіверському Дінцю, з Румунією – по Кілійському гирлу Дунаю і по самому Дунаю, з північно-західною частиною Молдови – по Дністру, з північною її частиною – по р. Прут; у Закарпатті окремі відрізки державного кордону України з Румунією та Угорщиною пролягають по лівій притоці Дунаю – р. Тисі.

Для України, що знаходиться на межі між так званим Сходом і Заходом Європи, на території, по якій здійснюються масові широтні і меридіональні перевезення у державі, яка тільки-но дістала незалежність, зміцнення державних кордонів набуває важливого військово-політичного значення. Відсутність на більшій їх частині природних рубежів вимагає додаткових витрат на спорудження відповідних оборонних об'єктів, забезпечення військового базування. Державний кордон є і мусить бути недоторканим, незмінним.

Уперше назва «Україна» з'явилася наприкінці XII ст. в Іпатіївському літописі у 1187 році у зв'язку зі смертю в Переяславі князя Володимира Глібовича. У літописі говориться: «...и плакашася по нем всі переяславци... бо князь добр и крепок на рати... о нем же Украина много постана...»[2, с.218].

За часів Галицько-Волинського князівства його землі одержали назву «Україна», яка пізніше, з XVI ст., вживалася в документах в межах більшості заселених українцями земель, що увійшли до Польщі. Професор М.Грушевський в своїх працях переконливо доводить тезу про автохтонність українського народу. Важливу роль у доведенні автохтонності українського народу відіграли пізніші археологічні розкопи, які виявили, що Київщина була заселена ще в палеоліті (найдавніші часи кам'яної доби). Знайдені знаряддя праці, хатне приладдя та виявлені особливості поховання людей дають привід вважати, що тут жив народ, від якого походять українці[2, с. 270].

Підтвердження автохтонності українського населення принесли також дослідження трипільської культури – найдавнішої культури на території України. Хліборобська та мистецька традиції цієї культури спільні з цими традиціями сучасних українців. У багатьох писемних джерелах збереглися цінні відомості про територію (природу, населення, господарство), на якій розміщена сучасна Україна.

Цікава інформація міститься вповідомленнях давніх авторів. Наприклад, у праці давньогрецького історика Геродота (близько 484-425 рр. до н.е.) «Скіфія» написано: «їхній край – це добре наводнена трав'яниста рівнина, а річок пливе через нього небагато, менше, ніж у Єгипті, є каналів» [2, с.60].

Цікавий і його опис українського Подніпров'я: «Четверта річка – Борисфен (Дніпро), що після Істру (Дунаю) є найбільшою; на нашу думку, вона найбагатша не лише серед скіфських річок. Тут найкращі й найпридатніші для худоби пасовиська. Річка має щонайбільше доброї риби. Вода з неї найприємніша для пиття» [2, с.59].

У своїй великій (17 книг) праці «Географія» давньогрецький географ та історик Страбон (64 р. до н.е. – 23 р. н.е.) на основі власних спостережень і літературних джерел наводить цікаві історико-географічні матеріали з розселення племен Північного і Східного Причорномор'я, особливостей розвитку їхнього господарства, побуту, культури, зв'язків з давньогрецькими містами тощо (11-14 книги) [2, с.75].

Давньогрецький мандрівний лікар, родоначальник медичної географії Гіппократ (460-377 рр. до н. е.) описав свої враження від подорожей, у тому числі й південною частиною сучасної України, у праці «Про повітря, воду та місцевість» [2,с.59].

Давньогрецький вчений Птолемей (90 – близько 160 рр.), римський натураліст Пліній Старший (23-79 рр.) залишили свої описи Південної України і деяких інших її територій [2, Кн.2,с.107].

Матеріали з географії України і прилеглих територій містяться в творах багатьох авторів середньовіччя. Цікаві відомості з історичної географії є в літописах, кодексах, княжих грамотах, літературних творах тощо (X-XIY ст.). Цінні і досить достовірні матеріали з історичної географії України знайдемо в Літописі Руському (Іпатієвському), який складається з «Повісті минулих літ», «Київського літопису» та «Галицько-Волинського літопису» [2,с.336].

Ось що написано в Літописі Руському про заснування Києва трьома братами та їх сестрою, які належали до племені полян. «Коли ж поляни жили особно і володіли родами своїми, – бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм на своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, – то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому – Щек, а третьому – Хорив, і сестра їх – Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив – на третій горі, од чого прозвалася вона Хоривецею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом».

Слід окремо згадати працю відомого французького військового інженера і картографа Гійома Левассера де Боплана (1600-1673 рр.). У 1661 і 1673 рр. він склав кілька оригінальних географічних карт України, а також першу в світовій історії детальну військову топографічну карту всієї країни – «Спеціальний і докладний план України з належними їй воєводствами, округами і провінціями» (в масштабі 1 : 463000).

У передмові «До читачів» Г. Л. де Боплан у праці «Опис України...» зазначав: «...Я пропоную вам карту, складену не за чужими описами і не з чуток. Я склав її на основі точних вимірів, здійснених мною в усіх закутках краю, який вона зображає, що повинно переконати вас як у точності, так і в правдивості моєї розповіді...».Ось як Г. Л. де Боплан характеризує Київ: «Київ... був раніше одним з найдавніших міст Європи, про що свідчать залишки старовини, а саме: висота і ширина укріплень, глибина ровів, руїни його храмів, старовинні поховання кількох королів, що в них знаходяться. З цих храмів лише два збереглися в цілості: Святої Софії і Св. Михайла» [зруйнований у 1935 р. і відновлений у 1999 р.], а від решти лишилися тільки руїни, як від [церкви] Св. Василя, стіни якої заввишки від 5 до 6 стіп [міра довжини, що відповідала 35,5 см]... Храми Святої Софії і Св. Михайла відбудовані в їх давньому вигляді. Храм Святої Софії має гарний фасад і чудовий вигляд... Його стіни прикрашені кількома мозаїчними фігурами та історичними сценами... У цьому храмі є гробниці кількох королів; тут же резиденція архімандрита. Собор Св. Михайла називається Золотоверхим, оскільки він вкритий позолоченими листами» [2, с.261].

Г. Л. де Боплан у згаданій праці так характеризує запоріжців: «Вони надзвичайно міцні статурою, легко переносять спеку і холод, голод і спрагу, невтомні на війні, мужні, сміливі, а швидше нерозважливі, бо не дорожать власним життям... Сотня цих козаків під прикриттям табору не побоїться і тисячі поляків чи навіть [кількох] тисяч татар. Якби вони були такі ж доблесні верхи, як і на землі, то, гадаю, були б непереможними» [2,с.263].

Образ України можна знайти у працях давньогрецьких істориків Страбона, Геродота, Клавдія Птолемея, Гомера. Відомості про природу і людей стародавньої України знаходимо у пам'ятках писемної культури римської доби, Візантії. Наповнені інформацією про геополітичне становище України і в східних середньовічних джерелах (П.Алеппський, Ал-Масуді, Ал-Бекрі) [2].

Цінні відомості з історичної географії України містяться в працях українських істориків, зокрема, М.Максимовича, П.Куліша, О.Лазаревського, В.Антоновича, М.Драгоманова, М.Грушевського, Д.Яворницького, Д.Дорошенка, Я.Пастернака, О.Оглоблина, І.Крип'якевича, Д. Багалія, М.Кордуби, А.Жуковського та ін. Багато матеріалів з історичної географії України є в працях російських, французьких і польських істориків. Так, Ж.Б.Шерер наводить опис історії Малоросії, П.Шевальє опис історії війни козаків проти Польщі, історичну дисертацію про козаків –Мюллер Йоган-Йоахім. Цікавими для вивчення історичної географії України є так звані хроніки, гетьманські універсали, архіви Запорізької Січі, листи, розписи, ревізії, метрики, матеріали статистики, літературні твори тощо.

Відомості з історичної географії, зокрема господарства та населення в попередні століття, знаходимо також у переписних книгах, які велися з середини XVII ст. (1646-1648, 1676-1678, 1710, 1716 рр.) на Слобідській Україні (нині Сумська, Харківська, Луганська і Донецька обл.). Йдеться про подвірні переписи населення Слобідської України, що містять відомості про чисельність населення, його майновий стан, зайнятість, розвиток сільського господарства, ремесел тощо [2,с.330].

Лекція 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

План

1. Правосвідомість і правова культура.Правовий статус особистості і правова держава.
2. Права та обов'язки людини, громадянина України.

Рекомендована література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.:Освіта, 2012. – 392.
3. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт.2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 – 5.
4. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
5. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – С. 360-421
6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко . – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.].

Особливої актуальності в умовах національного відродження і державною будівництва в Україні набуває вивчення таких видів культури, як політична і правова. Зазначені культури представляють собою не лише політико-правові знання громадян суспільства, але й способи їх поведінки, що базуються на знаннях, досвіді попередніх поколінь, розвинених політичних і громадянських почуттях. Метою такої діяльності є реалізація засвоєних культурних досягнень нації та людства в галузі політики і права. Отже, культура й політико-правова діяльність тісно взаємозв'язані в суспільному житті й співвідносяться як загальне та особливе. Сучасна політична культура українського суспільства визначається особливостями історичного розвитку України, які обумовлюють тенденції розвитку сучасної української політичної свідомості. Дослідники виокремлюють домінанти політико-культурного розвитку України:

- 1) українці багато віків були бездержавною нацією і не мали досвіду державної влади;
- 2) постійно денационалізувалася правляча верства українського народу;
- 3) територія України була розділена на різні частини, які протягом віків опинялися під впливом іноді ворогуючих країн.

Внаслідок такої специфіки історичного розвитку українська нація була розділена на значну кількість політико-культурних блоків. Якщо взяти за критерій поділу географічний принцип, то, наприклад, Івано-Франківськ можна вважати літературним центром, але не

політичним та економічним. Львов можна розглядати як культурний та релігійний осередок, Київ завжди залишався переважно політичним центром. Це обумовило фрагментарність української національно-політичної культури та політичної свідомості. Для фрагментарної політичної культури, до того ж культури перехідного типу, характерна відсутність єдності між носіями різноманітних субкультур у розумінні фундаментальних цінностей та ідеалів.

Правова культура є складовою загальної культури, яка формується та розвивається в процесі реалізації людьми своїх прав та обов'язків, виявляється у ставленні до законодавства, дотриманні його норм. В українському суспільстві вона має риси, властиві національній ментальності (законослухняність, визнання авторитету справедливої влади, непокора несправедливій владі та її вимогам).

Практичною основою правової культури є правова діяльність. Це один із видів спілкування, спрямований на підкорення вчинків і діяльності соціального суб'єкта нормам, які відображають соціальну природу права, закономірності його структури і функцій. Політична діяльність опосередковує економічні, політичні, демографічні процеси, постаючи як деякий їх аспект. Однак це не веде до втрати нею своєї специфіки як виду діяльності, що здійснюється за особливими параметрами права. В процесі постійної діяльності в рамках правових норм людина набуває певного досвіду, що знаходить відображення у формі правової свідомості як результат практично-діяльного засвоєння особою специфічної форми соціокультурного досвіду, який містить у собі право.

Правова культура як ознака розвинутої держави виступає сьогодні необхідною складовою побудови цивілізаційної держави, у якій демократична система влади й політики органічно поєднується з її правовими установленнями. В її основу покладено принцип рівності влади, громадянина, суспільства і права, їхню фактичну правову рівність перед законом. Цієї рівності слід дотримуватись за будь-яких обставин, незалежно від політичної атмосфери і форми правління; ґрунтується вона передусім на визнанні й дотриманні вимог Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. В ній записано, що «всі люди народжуються вільними і рівними» (ст. 1), і що «кожна людина повинна мати всі права і... свободи, проголошені... декларацією, без жодних розрізень» (ст. 2).

Без сумніву, Україна сьогодні має притаманну їй політичну та правову культуру, але в дійсний момент часу її можна визначити як ту, що складається з неконсолідованих субкультур різних соціальних груп, не об'єднаних між собою. Така ситуація може бути пояснена незакінченими процесами суспільної перебудови, яка безпосередньо торкається й політичної сфери суспільства. Тому перспективи її розвитку лежать передусім в створенні громадянського суспільства з демократичними формами правління, пріоритетом громадянських прав та свобод, в розподіленні власних функцій, зверхності закону для всіх суб'єктів політики. Під політичною культурою розуміють сукупність позицій людей та орієнтацій даної політичної системи. Тобто це внутрішня сфера політики, яка є основою політичної діяльності людей. Політична культура спрямована перш за все на вивчення ролі людини, її діяльності та поведінки в політиці: Вона формується на протязі життя багатьох поколінь і базується на культурі політичної свідомості та культурі політичної поведінки.

У сучасному суспільстві зазначене явище відіграє дуже важливу роль, адже чим вищий рівень політичної культури населення, чим більш усвідомлені дії суб'єктів політики, тим вищий рівень їх політичної активності, тим вищим буде суспільно-економічний рівень країни. Тому не дивно, що розглядаючи політичні інститути суспільства, торкаються питання політичних цінностей, традицій, політичної активності особистості. Якщо говорити про демократичне суспільство, в якому панує *піддансько-партисипаторний тип політичної культури*, то для нього характерна наявність політичних прав та свобод громадян, високий рівень політичної свідомості та готовність населення брати участь в соціально-політичному житті країни.

Окрім піддансько-партисипаторної, дослідники виділяють й інші види політичних культур: *приходську, підданську, тоталітарну, авторитарну* тощо.

Так, *приходська культура* відзначається негативним відношенням членів суспільства до політичної влади, відсутністю інтересу до політики, і внаслідок цього, небажанням приймати

в ній особисту участь. У цій культурі люди усвідомлюють себе як члени малої соціальної спільноти, але не громадяни держави.

Підданська культура характеризується відсутністю особистого інтересу до участі в політиці, пасивним відношенням до влади. Хоча в цій культурі громадяни усвідомлюють себе членами політичного об'єднання, але їх роль в політичному житті зводиться до ролі підданих, які підкоряються владі.

Тоталітарна політична культура. Орієнтована на культ вождя, активно-підданське відношення до влади. Саме завищена оцінка функцій та ролі політичного лідера породжує ідолопоклонство (пам'ятники, мавзолеї, свята на честь вождя). Сприятливим середовищем для культу особи є патріархальна політична культура сперта на віру в доброго царя. Але основним джерелом культу особи є велика концентрація політичної, економічної, соціальної та інформаційної влади в руках політичного лідера. У тоталітарній державі така влада практично не обмежена. Вона придушує будь-яку активність особи й народу.

Тоталітарна влада вимагає від народу не лише свого визнання в якості законної, але й постійного виявлення активності в свою підтримку. Аполітичність оцінюється як прояв нелояльності до режиму. В тоталітарних системах діє принцип: «Хто не з нами, той проти нас». Політична активність в умовах тоталітаризму часто має примусовий характер. Так, як її основним мотивом є страх.

Авторитарна політична культура, навпаки, відрізняється аналітичністю. Хоча члени авторитарних систем можуть проявляти свою самостійну активність в різних сферах суспільного життя (економіці, культурі тощо), але це не стосується політики. Аполітичність (тобто незацікавленість політикою, пасивна позиція людини) створюється режимом, який заснований на правлінні одної особи чи невеликої групи людей. Їх задовольняє пасивно-підданське відношення до влади. Головне, щоб не заважали правити. В авторитарних системах діє принцип: «Хто не проти нас, той з нами».

Сучасна політична ситуація управлінського суспільства вимагає формування демократичного типу політичної культури, в якому переважатимуть цінності та свободи вільного вибору, індивідуальності особи. Лише за таких умов можливе формування громадянського суспільства, до якого прагнуть сучасні демократичні країни.

Лекція 3. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ, ПРАВА ДИТИНИ

План

1. Права дитини. Обов'язки дітей. Джерела дитячих прав. Основні принципи Конвенції ООН про права дитини 1989 р.
2. Потреби дітей. Види прав дитини. Право на самореалізацію. Право на місце в суспільстві. Право на любов та розуміння. Право на турботу, харчування.

Рекомендована література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Освіта, 2012. – 392.
3. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 – 5.
4. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
5. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – С. 360-421
6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.].
7. Права дитини. Координаційна рада юристів при головному управлінні юстиції у Миколаївській області. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://krmj.io.ua>

Основні відомості про права дитини. Положення дитини у суспільстві. Роз'яснення окремих прав дитини.

Історична довідка: Досить тривалий час до думок дитини не прислухались, бо вважали їх незрілими та нераціональними. З плином часу ситуація поступово змінювалась. На початку століття права дитини розглядалися, в основному, як міри захисту від рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми, економічної експлуатації.

У зв'язку з цим Ліга Націй (прообраз ООН) у 1924 році прийняла Женевську декларацію прав дитини.

Після другої Світової Війни, ООН (після створення у 1945 році) прийняла у 1948 році Загальну декларацію прав людини, в якій зазначалося, що діти повинні бути об'єктом особливого нагляду і охорони.

Нарешті у 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини. Декларація прав дитини 1959 року мала 10 коротких декларативних статей, програмних положень, які призивали батьків, окремих осіб, державні органи, місцеву владу й уряд визнати викладені в ній права свободи й дотримуватися їх. Це були 10 соціальних і правових принципів, які значно вплинули на політику і справи уряду і людей в усьому світі.

Однак декларація не зобов'язує, не має певної обов'язкової сили, це лише рекомендація. Нові часи, погіршення положення дітей потребували більш конкретних законів й заходів, міжнародних договорів щодо захисту і забезпеченню прав дитини.

У 1979-1989 розробляється Конвенція ООН про права дитини. 20 листопада 1989 року Конвенція була прийнята. 26 січня 1990 року, в день відкриття її для підписання, її підписала 61 країна.

Конвенція – документ високого міжнародного рівня, який має велику обов'язкову силу для тих держав, які його ратифікували. Необхідність охороняти дитину також була передбачена у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 тощо.

Дитина – це особа віком до 18 років, якщо згідно із законом, що застосовується до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Поняття «підліток» і «підлітковий» вжито у деяких нормативно-правових актах (зокрема, у наказах МОЗ України). Однак жоден нормативно-правовий акт вітчизняного законодавства не містить юридичного визначення понять «підліток», «підлітковий» і не встановлює їх співвідношення з поняттям «дитина».

Слід зазначити, що вітчизняна практика розуміє під «**підлітками**» дітей від 10 до досягнення 18 років, а за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) поняття «підлітки» охоплює вікову групу від 10 до 19 років включно. Таким чином, коли ми говоримо про «підлітків», у юридичному сенсі слід керуватися поняттям «дитина».

Молодь, молоді громадяни – громадяни України віком від 14 до 35 років.

«Світовою конституцією прав дитини» називають **Конвенцію про права дитини**, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. З тих пір Конвенцію ратифікували уряди всіх країн, за винятком Сомалі та Сполучених Штатів Америки.

Норми цієї конвенції діють як складова національного законодавства України з 27 вересня 1991 року, тобто з часу її ратифікації Україною.

Конвенція містить повний перелік прав дитини: на життя, на ім'я, на набуття громадянства, на піклування з боку батьків, на збереження своєї індивідуальності, право бути заслуханою у ході будь-якого розгляду, що стосується дитини; право на свободу совісті та релігії; право на особисте та сімейне життя; недоторканість житла; таємницю кореспонденції; право користуватися найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я; благами соціального забезпечення; на рівень життя, необхідний для її розвитку; на освіту; на відпочинок; на особливий захист: від викрадень та продажу, від фізичних форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, участі у військових діях; право на вжиття державою всіх необхідних заходів щодо сприяння фізичному та психічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою зловживань або злочину.

Метою цієї Конвенції є встановлення стандартів для захисту дітей від зневаги та образ, з якими вони стикаються до певної міри щодня в усіх країнах. У ній беруться до уваги різні

культурні, політичні та економічні особливості держав, що є дуже важливим фактором. На першому плані у цьому документі стоять права дитини.

У різних державах і регіонах світу Конвенція ООН про права дитини виконується по-різному із врахуванням особливостей та менталітету кожної держави. Але об'єднує усі держави по відношенню до дітей повага дитини, її прав та інтересів, **турбота і любов**.

Права дитини в сім'ї

Україна є однією з країн, що ратифікувала Конвенцію про права дитини в 1991 році. Саме ця Конвенція визначає, які права мають діти в нашій країні. Крім того, вона вказує на обов'язки батьків, які несуть відповідальність за своїх дітей і поважає їхнє право керувати дитиною в межах даної Конвенції.

Конвенція – дуже ґрунтовний документ, і тому розглянемо тільки деякі основні права дітей за цим документом.

Кожна дитина має право на життя, на ім'я, на громадянство, право знати своїх батьків. Діти повинні жити зі своїми батьками, вони не можуть бути розлучені з батьками всупереч їхньому бажанню, і тільки за деякими винятками. Дитина має право на усиновлення.

До особистих прав дитини належить право на повагу до її гідності. Це означає, що ніхто не має права жорстоко поводитись з дітьми, бити чи катувати їх.

Діти мають право на любляче, турботливе ставлення з боку сім'ї. В окремих сім'ях батьки погано ставляться до виконання своїх батьківських обов'язків, не дбають про виховання дітей, не піклуються про задоволення їхніх потреб у їжі, одязі, ласці. До таких батьків держава може застосовувати певні заходи. Зокрема, вони можуть позбавлятися батьківських прав.

Кожна дитина має право вільно висловлювати свої погляди, до яких потрібно уважно прислухатися. Необхідно поважати право дитини на свободу думки, совісті і релігії, свободу асоціацій і мирних зборів. Вона має право на інформацію. Закон повинен захищати її від втручання у особисте життя.

Конвенція декларує захист дитини від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи або зловживання. Вона має право на медичне обслуговування, соціальне забезпечення.

Кожна дитина повинна вчитися. Її освіта спрямована на розвиток здібностей у повному обсязі, виховання поваги до прав дитини і основних свобод, виховання поваги до батьків, підготовку до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності людей та дружби між ними, виховання до навколишньої природи.

Діти мають права на захист від економічної експлуатації, що спричиняє небезпеку їх здоров'ю. Дитина повинна бути захищена і від незаконного вживання наркотиків, від сексуального розбещення, торгівлі ними. Її не можна піддавати тортурам і катуванню. Конвенція про права дитини вимагає від країн, що ратифікували її, прийняття всіх заходів щодо її дотримання.

Конвенція про права дитини базується на принципах, що були закладені у Декларації прав дитини ООН, яка була прийнята в 1959 році. В цих документах і були закладені основні демократичні норми і засади відношення до дітей з боку дорослих. Саме ці норми, мабуть, і повинні визначати характер відносин у сім'ї.

Право дитини на сім'ю.

Сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Вона має виступати основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження і передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей прийдешнім поколінням. У першу чергу сім'я повинна залучати дітей до освіти, культури і прищеплювати загальнолюдські норми суспільного життя. Основними методами збереження та зміцнення здоров'я в умовах сім'ї має стати профілактика захворювань та дотримання певних гігієнічних правил у повсякденному житті, оптимальна фізична активність, загартування організму, повноцінне харчування, запобігання шкідливим явищам – курінню, алкоголізму тощо.

Найважливішою умовою для розвитку дитини є її виховання в сім'ї. Це очевидно, тому не випадково, що Конвенція ООН про права дитини 1989 року містить перелік норм, які повинні забезпечувати захист сім'ї.

Дитина з самого народження має право знати своїх батьків та користуватися їх піклуванням. Право дитини на піклування з боку батьків може бути реалізоване лише за умови добровільного і належного виконання батьками своїх обов'язків.

Освіта відіграє в житті дитини дуже важливу роль. Завдяки їй формується характер, погляд на життя, суспільні інтереси й власні принципи. Це, так би мовити, своєрідний моральний ґрунт кожної людини, а також дитини, зокрема.

Розвиток дитини забезпечується здійсненням її права на освіту. Тож, навчаючись, маленька особистість має не тільки певні права, передбачені законодавством та моральними принципами, але й обов'язки, які їй ж правам кореспондують.

Права учнів:

- право обирати профіль навчання, індивідуальні програми, позакласні заняття;
- вносити пропозиції з питань організації та умов навчально-виховного процесу, відпочинку, побуту;
- користуватися навчальною, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою навчального закладу;
- право на захист від будь-яких форм фізичного та психічного насильства;
- участь у юнацьких та молодіжних організаціях;
- брати участь у науково-дослідній, конструкторській, експериментальній чи інших видах науково-практичної діяльності: конференціях, олімпіадах, конкурсах тощо;
- особисто або через своїх представників брати участь у громадському самоврядуванні навчального закладу та ін.

Обов'язки учнів:

- оволодівати знаннями, вміннями, практичними навичками, підвищувати загальнокультурний рівень;
- дотримуватися вимог статуту, правил внутрішнього розпорядку;
- бережливо ставитись до державного, громадського і особистого майна;
- дотримуватися законодавства, моральних, етичних норм;
- брати посильну участь у різних видах трудової діяльності, що не заборонені чинним законодавством;
- дотримуватися правил особистої гігієни;
- піклуватися про своє здоров'я і безпеку свого життя і однокласників;
- дотримуватись чистоти і порядку в приміщенні та на території закладу;
- діяти на благо навчального закладу, піклуватися про честь і авторитет установи;
- дотримуватись правил співдружності (поважати погляди та переконання інших людей, – поважати жінок, дівчат, працівників навчального закладу, піклуватись про батьків, допомагати їм у веденні домашнього господарства);
- дотримуватись ділового стилю одягу;
- займатись самообслуговуванням, брати участь у суспільно-корисній праці з урахуванням віку, статі, фізичних можливостей, нормативів та вимог гігієни.

Характеристика обов'язків дітей.

Обов'язок – громадянська необхідність відповідати за свої дії, вчинки. Видатний німецький мислитель Г. Гегель відокремив чотири різновиди обов'язків: обов'язок перед самим собою, перед сім'єю, перед державою перед іншими людьми.

Права та обов'язки батьків

Як і в будь-якому колективі, так і в сім'ї між її членами існують різноманітні стосунки. Кожна із сторін має свої права і обов'язки, тобто дотримується правил поведінки, що встановлюються державою, з метою упорядкування сімейних відносин. В сім'ї вони поділяються на особисті і майнові.

Батьки визначають ім'я, громадянство і навіть національність дитини. Кожна дитина з народження отримує громадянство, і якщо один з батьків громадянин України, то і дитина стає або може стати, за певних умов, громадянином України. Батьки повинні представляти

інтереси дитини у всіх установах, навіть у судах. Право і обов'язок батька визначати місце проживання своїх дітей. Але найголовніший компонент батьківського піклування є право і обов'язок виховувати своїх дітей. Якщо батьки ухиляються від цього, то їх чекають суворі покарання. Але ї діти зобов'язані піклуватися про батьків і надавати їм допомогу.

За життя батьків діти не мають права на їх майно, а батьки управляють майном дітей, якщо воно їм було їм подароване на певних умовах.

Батьки утримують своїх дітей до 18 років, якщо вони цього не роблять, то з них стягуються кошти (аліменти) на утримання дитини. Як бачимо, батьки мають значні права і несуть відповідальність за дітей. Закони держави направлені на захист інтересів дітей і на зміцнення сім'ї.

А якщо шлюб розпадається, то держава допомагає розібратися у майнових стосунках між чоловіком і дружиною, слідкуючи за тим, щоб права дитини не порушувалися.

Чому держава повинна це робити? Ще раз повторимося, що сім'я – це фундамент суспільства, його первинний осередок, який забезпечує відтворення і продовження людського роду, є джерелом духовного розвитку та матеріального добробуту людини. Сім'я завжди знаходилась в центрі складних економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, і вона одночасно є основним замовником і споживачем усього, що виробляє держава. Тому від економічної спроможності та внутрішньої цілісності сім'ї залежить стабільність діяльності економічних механізмів, а значить і держави в цілому. Міцна родина є запорукою міцної держави.

У деяких випадках право людини на життя обмежується чи не реалізується, що має місце у тоталітарних чи недемократичних державах. Взагалі, процес завоювання цього права має велику і досить криваву історію. Хоча про право на життя говориться вже у перших документальних джерелах (наприклад, у давньоіндійських Ведах, у Біблії, Корані) однак реального дотримання цього права протягом всієї історії людства не було, оскільки воно носило виключно моральний характер. Дж.Локк, англійський філософ і політичний діяч, назвав право на життя «природним правом», тобто правом, яке має людина зі свого народження. Тільки з появою певних законів право на життя було закріплено правовим чином і стало одним з головних завдань держави. Сьогодні тільки суспільство, в якому здійснюється захист права людини на життя, може вважатися дійсно гуманним і демократичним.

Право на життя передбачає, що *ніхто не повинен самовільно розпоряджатися життям людини*, навіть її батьки. Ні колір шкіри, ні національна приналежність, ні вік, ні переконання, ні стан здоров'я не можуть бути підставою для порушення цього священного права. Навіть позбавляючи життя себе саму, людина мимоволі скоює злочин проти людства, бо її життя належить не тільки їй одній. Єдиним винятком, коли це право може бути порушено, є випадок, коли людина своїми діями посягає на життя інших людей. Мається на увазі вбивство, терористичний акт, воєнні події.

Обов'язок кожної держави чи суспільства – забезпечувати право кожної людини на життя. Це передбачає: захист материнства та дитинства, високий рівень медичного обслуговування, дотримання екологічних вимог у виробництві та побуті людини, розвинена система соціального захисту різних непрацевдатних категорій суспільства, мирна політика держави, упередження розвитку злочинства тощо.

З іншого боку, обов'язок кожної людини – бути гідною права на життя, використовувати його на користь, а не на шкоду іншим людям чи самій собі. Які вимоги, в такому разі, повинна пред'являти до себе людина? Право на життя – це право на вільний розвиток людини, на свободу її дій, але не на всюдозволеність. Оскільки людина живе у суспільстві, вона повинна дотримуватися певних моральних та правових норм поведінки. Обман, насильство, шахрайство, розбій, експлуатація людини, домагання, зрада – це ті форми злочинних дій, які залишаються поза всілякими нормативними межами. Тому кожна людина вільна у своїх діях і виборі способу життя тільки у межах чинних законів та загальнозначимих моральних норм.

Право на життя передбачає також високий рівень відповідальності людини перед іншими та перед собою. Сюди входять: відповідальність перед людьми за свої вчинки і

наміри, відповідальність перед суспільством та природою за результати своїх дій, нарешті, відповідальність перед собою за своє право називатися людиною.

Відповідати перед людьми за своє життя – це означає робити все можливе для його покращання взагалі. Для того, щоб кожний з нас міг жити достойно, знадобилось багато років боротьби і страждань за ті чи інші права і свободи. Тому ми відповідальні перед минулими поколіннями і повинні докладати максимального зусиль для збереження і розвитку людської культури.

Відповідальність за результати своїх дій адресована перш за все майбутнім поколінням, бо від того, яким ми зробимо сьогоднішній день, залежить яким буде завтра нових генерацій. Відповідальність перед природою означає збереження життя як такого, захист природного середовища від забруднення. А.Швейцер, відомий французький мислитель, звертаючись до поняття відповідальності, розширив розуміння права на життя, розповсюдивши його на будь-яке життя, не тільки людське. Так був сформульований його принцип благоговіння перед життям: «Я – життя, яке прагне жити, я – життя серед життя, яке прагне жити». У цьому ракурсі, «Добро – те, що служить збереженню і розвитку життя, злом є те, що знищує життя чи перешкоджає йому».

Відповідальність перед собою стосується ставлення людини до свого життя, визначення власних ціннісних пріоритетів. Життя людині дається для того, щоб вона могла якнайповніше реалізувати свій творчий потенціал. Бути людиною – значить бути гідним нею називатися.

Одним з головних порушень права на життя є його марнування. На замислюючись над своїм життям, не вбачаючи в ньому дійсних цінностей і змісту, людина замінює істинні прагнення на штучні. Як ми можемо марнувати своє життя? Найбільш невинний спосіб марнування свого життя – це марнування часу, коли, замість того, щоб «кувати» свою долю, розкривати свої внутрішні якості у власній діяльності, людина погрузається у нудьгу та апатію.

От на що пропонував звернути увагу видатний педагог В. Сухомлинський:

Десять НЕ МОЖНА В. Сухомлинського:

- не можна байдикувати, коли всі працюють;
- не можна сміятися над старістю;
- не можна вступати в суперечки з дорослими;
- не можна виявляти невдоволення через те, що в тебе немає якоїсь речі;
- не можна допускати, щоб мати давала тобі те, що вона не може дати собі;
- не можна робити те, що засуджують старші;
- не можна залишати літню людину самотньою, якщо в неї немає нікого, крім тебе;
- не можна збиратися в дорогу, не спитавши дозволу дорослих;
- не можна сидіти обідати, не запросивши старшого;
- не можна чекати, доки з тобою привітається старший, ти повинен привітатися першим.

Виокремимо такі обов'язки дитини:

1. Поважати і любити своє оточення. Ставитися до них так, як би ми хотіли, щоб ставились до нас.

2. Поважати близьких та друзів. Не принижувати гідності кожної людини. Поводитись так, щоб своєю поведінкою не порушувати прав іншої людини.

3. Бути толерантним до людей. Поважати та допомагати їм.

4. Дотримуватись режиму харчування. Вживати корисні продукти. Поважати працю кухарів.

5. Дотримуватись правил моральної поведінки, прийнятих у суспільстві. Намагатись не створювати ситуацій, які призводять до порушення закону.

6. Сумлінно навчатись, активно працювати на уроках, готуватись самотужки, старанно виконувати домашні завдання.

7. Дотримуватись правил моральної етики, організувати дозвілля так, щоб воно приносило користь та не заважало іншим.

8. Поважати своє оточення. Давати нагоду кожному висвітлювати свої думки. Не нав'язувати своїх поглядів іншим, якщо вони з ними не згодні.

9. Поважати співрозмовників. Коректно і тактовно висвітлювати свої думки. Дотримуватись правил мовного етикету.

10. Цінувати і дбати про своє здоров'я.

11. З повагою ставитися до людей, які піклуються про нас.

12. Не ображати та не принижувати оточуючих.

Якщо за виконання прав дитини відповідає її оточення, то як же добитися виконання обов'язків з боку дитини?

По-перше, власний приклад виконання обов'язків.

По-друге, встановлення певних правил, які спонукають дітей до виконання обов'язків. Тобто, саме дотримання правил гарантує виконання дітьми обов'язків.

За положеннями законодавства України:

Права і обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дитини, засвідченому державним органом реєстрації актів цивільного стану. Закон регулює:

1) особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей;

2) права батьків та дітей на майно;

3) обов'язок батьків утримувати дітей;

4) обов'язок дітей утримувати батьків.

Головними положеннями особистих немайнових прав і обов'язків батьків та дітей є те, що мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, а діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків. При цьому, зазначений паритет не залежить від того, чи перебували батьки дитини у шлюбі між собою.

До особистих немайнових прав і обов'язків батьків та дітей належать:

1) обов'язки батьків:

– належно виховувати дитину – в душі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;

– піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;

– забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;

– поважати дитину. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини;

2) переважне право батьків перед іншими особами на особисте виховання дитини;

3) обов'язок дитини, повнолітніх дочки і сина піклуватися про батьків, виявляти про них турботу та надавати їм допомогу;

4) права дитини:

– на належне батьківське виховання;

– противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї;

– звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а також безпосередньо до суду (якщо дитина досягла 14 років).

Інші члени сім'ї також мають відповідні права та обов'язки. Зокрема, баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні.

Права та обов'язки, встановлені законом для братів, сестер, мають рідні (повнорідні, неповнорідні) брати та сестри. А саме, вони мають право на спілкування. Повнолітні особи мають право брати участь у вихованні своїх неповнолітніх братів та сестер, незалежно від місця їхнього проживання.

Члени родини повинні піклуватися про своїх родичів. На родичів покладається обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів. Розмір аліментів, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів на дітей і непрацездатних повнолітніх осіб, які потребують матеріальної допомоги, визначається судом у частці від заробітку (доходу) або у твердій грошовій сумі.

Лекція 4. ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

План

1. Вплив інформаційного суспільства на розвиток правосвідомості учнів початкової школи.
2. Технології формування правосвідомості в початковій школі.
3. Використання прийомів розвитку критичного мислення в процесі формування правосвідомості в початковій школі.

Рекомендована література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ktsosvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Освіта, 2012. – 392.
3. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 – 5.
4. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
5. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – С. 360-421
6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.].

В умовах національного відродження України і створення національної демократичної держави важливе значення має виховання людей, які мислять самостійно і творчо. Людей, які б мали можливість критично осмислювати факти і події навколишньої дійсності, які б вносили нові ідеї в усі сфери життя суспільства, були б вільними від конформізму і догматизму. Однією з причин гальмування демократичного розвитку суспільства є те, що значна частина людей не готова до свідомої участі в цьому процесі, не здатна самостійно і критично осмислювати складності реального життя. Від наявності чи відсутності вищезгаданих рис залежить певною мірою доля суспільства. Критичне мислення, в цьому плані, є не тільки наслідком демократичного способу життя, але і чинником його формування.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому інформація множить, ускладнюється, швидко застаріває і набуває якісно нових функцій, у якому інформаційний вплив часто має на меті маніпулювання поглядами та діями людей, потребує від людини нових компетенцій.

Існують також і причини, чому необхідно розвивати навички критичного мислення, нам, українцям. Важливим елементом успіху на уроці «Я у світі» стає застосування вчителем технології розвитку критичного мислення. Критичне мислення – це мислення соціальне. Особлива думка перевіряється й удосконалюється, коли нею діляться з іншими. Коли ми дискутуємо, сперечаємося, обмінюємося думками з іншими людьми, ми уточнюємо й поглиблюємо свою власну позицію. Тому для формування в учнів навичок критичного мислення необхідно використовувати інтерактивні методи: парну й групову роботу, дискусії й дебати, проекти й письмові роботи.

Ми створюємо громадянське суспільство, тобто громадські організації, здатні розв'язувати проблеми, які не можуть (або не хочуть) розв'язувати державні органи. Але громадська організація складається з громадян, особистостей, наділених громадянськими компетенціями, серед яких:

- уміння отримувати та використовувати інформацію (розуміти переваги та недоліки різних джерел, оцінювати достовірність та якість інформації, відрізняти факти від думок,
- визначати необ'єктивність інформації);
- здатність до оцінки власної участі (визначати права та обов'язки людини в конкретній ситуації, визначати наслідки, до яких можуть призвести власні вчинки та переконання,
- розглядати події та ситуації під кутом зору громадської, а не лише власної користі);

– здатність до прийняття рішень (приймати рішення відносно колективного управління та громадських проблем, обирати реалістичні альтернативи, оцінювати наслідки альтернативних рішень на основі визначених цілей та цінностей);

– уміння висловлювати обґрунтовані судження (визначати та розробляти критерії для висловлювання суджень про людей, ситуації, політику та рішення, розуміти, що інші можуть використовувати інші критерії в підході до проблеми);

– навички спілкування (добирати аргументи, що підтримують власну точку зору, передавати точки зору в письмовій та усній формі офіційним особам, політичним лідерам, ЗМІ, публічно – на зібраннях, конференціях);

– здатність співпрацювати з іншими людьми в організаціях для досягнення спільних цілей (бути терпимим відносно інших точок зору, чітко викладати завдання та проблеми, що стоять перед групою);

– уміння відстоювати інтереси (співпрацювати з державними установами, щоб захищати власні інтереси та цінності, обирати доречну для конкретної ситуації стратегію, визначати та використовувати встановлені процедури розв'язання конфлікту в органах влади, визначати власні інтереси та цілі в конкретній ситуації).

Люди, що володіють критичним мисленням, мають такі головні характеристики:

– вони чесні самі із собою; вони перемагають сумніви; вони ставлять питання;

– вони базують судження на доказах; вони шукають зв'язок між предметами;

– вони можуть відокремити головне від риторики, коли дивляться телевизор, слухають радіо, читають газети, слухають виступи політиків;

– вони інтелектуально незалежні; ними неможливо маніпулювати.

У теоретичній науковій думці на проблему формування критичного мислення мали великий вплив положення Л. Виготського про зону найближчого розвитку, який зазначав, що навчання будується не тільки на завершених фазах розвитку, але, перш за все, і на тих психічних функціях, які ще не дозріли і рухають вперед їх формування; ідеї розвивального навчання Д.Б.Ельконіна та В.В.Давидова. Про розвиток пізнавальної діяльності, можливості заперечувати педагогу, аргументувати, відстоювати власні думки дізнаємось із досліджень Ш. Амонашвілі та В. Сухомлинського.

Виділимо ознаки критичного мислення:

Критичне мислення – це здатність людини самостійно аналізувати інформацію, порівнювати з іншою інформацією і робити власні висновки; вміння бачити помилки або штучні спотворення в аргументації партнерів та в інших джерелах інформації; переглядати свої позиції, якщо вони не витримують критики; вміння розпізнавати пропаганду; вміння оцінювати суспільні явища, вчинки суспільних та політичних лідерів, окремих осіб з позиції загальнолюдської моралі; наявність розумної долі сумнівів, скепсису, прагнення до пошуків більш оптимальних рішень, дій, в конкретних ситуаціях; мужність, принциповість, сміливість у відстоюванні своїх позицій, поглядів; відкритість до сприймання інших поглядів, позицій, повага до їх різноманітності. Формування критичного мислення особистості забезпечить розвиток згаданих ознак в учнів початкової школи.

Критичне мислення прагне до переконливої аргументації. Людина, що мислить критично може знайти власне розв'язання проблеми й обґрунтувати його розумними доказами. Наприклад, кожен учень має право ходити у школу без форми (твердження), оскільки він вдягає те, у чому йому зручно перебувати у школі цілий день (довід), і одяг виражає його внутрішнє «Я» (ще один довід). У законі про освіту немає статті, яка б зобов'язувала всіх учнів в Україні ходити в школу у формі (доказ). Дитина має право на самовираження (підстава).

Готуючись до уроку, вчителю постійно доводиться продумувати, які типи запитань він буде ставити й коли. Частіше за все вчителі на уроках у початковій школі ставлять 7 типів запитань, які :

– викликають інтерес і привертають увагу учнів;

– допомагають проаналізувати рівень знань учнів;

– повертають до основної теми обговорення;

– допомагають вести урок;

- сприяють зануренню учнів у тему;
- переключають увагу учнів;
- апелюють до емоцій учнів. Але доречним на уроках «Я у світі» є використання інших запитань,

- а саме, запитань, які відкривають обговорення. Наприклад: Які асоціації у вас виникають, коли ви чуєте слово...?

- запитань, які дозволяють зробити узагальнення. Наприклад: Чи можливо об'єднати перераховані факти в групи. За якими ознаками?

Важливим для роботи вчителя є організація мотивації дітей на уроках «Я у світі». Для цього можна використовувати певні прийоми та завдання:

- завдання, що відповідає інтересам учнів (про те, що цікавить учнів, учитель може дізнатися з бесіди: «Якщо ти міг би стати будь-ким у світі, ким би ти став? Куди ти б вирушив, якби міг поїхати куди завгодно? Якщо в тебе була б можливість вибрати, в який період історії ти хотів би жити, що б ти вибрав? і т.д.).

- пов'язати інформацію з реальним життям, пояснюючи, де вона може бути використана;

- запропонувати учням поділитися з іншими своїми думками, чому ці завдання важливі для вивчення.

На впевненість у здатності учнів виконати завдання можуть впливати заохочувальні слова («Я була впевнена, що ти зможеш це зробити», «Гарна робота» тощо). Мета заохочувальних слів полягає у переконанні учня в його можливостях.

Один зі способів, як допомогти розвинути в учня позитивне ставлення до його можливостей та сприяти становленню громадянської активності – це змінити його негативну впевненість у собі на позитивну. Якщо учні думають, що в них немає здібностей до виконання завдання, інколи їм достатньо лише дати зрозуміти, що вони в них є. Для цього:

- розбивайте завдання на менші частини, щоб вони побачили, що мають знання і можуть виконати кожен частину;

- дайте спочатку декілька простих завдань, коли вони їх виконають, дайте більш складне завдання.

Учням також необхідно розуміти завдання та його вимоги. Пам'ятаючи про це:

- обговоріть завдання з учнями, допоможіть їм зрозуміти найважливіші моменти;

- нехай учні розкажуть про завдання одне одному, щоб чіткіше його сформулювати;

- запитайте, чи розуміють вони, що від них вимагається;

- покажіть приклади виконання робіт іншими учнями.

Для роботи за методикою «Дискусійна сітка» необхідно заздалегідь підготувати бланк: у центрі аркуша записати питання, під ним – два стовпчики: ліворуч записати слово «так», а праворуч – «ні». Запитання мають бути бінарними, тобто такими, на які можна відповісти і «так», і «ні». Відповідно до визначених стовпчиків учні записуватимуть аргументи до запропонованого питання «за» і «проти». Роботу проводять у парах протягом 6-7 хв, потім – у групах. За результатами проведеної роботи учні класу об'єднуються у дві частини.

Усі, хто дотримується аргументів «за», сідають з одного боку класу, хто – «проти», то з іншого. Учні, які не змогли визначитися, пересідають на останні партії. Для підготовки кожної групи для проведення «дебатів» призначають ще 7-8 хв. Після 10-12-хвилинної роботи кожна група має визначити представника для заключного слова. Учитель разом з учнями аналізує вербальні та реальні ситуації, а потім у грі, інсценівках готує варіанти поведінки, характер взаємодії, визначає причини, що їх зумовили, та поступово підводить учнів до висновку, що людина своїм ставленням до оточуючих визначає їх ставлення до себе (наприклад: «Мені водночас подобаються і не подобаються хлопці з оповідання Я. Стельмаха «Нахаба». Знайдіть у тексті аргументи «за» і «проти». Будьте готовими не лише висловити свою думку, але й підтвердити її текстом»).

«Діаграма Вена» будується за допомогою двох кіл, що між собою перетинаються. Прийом використовують для визначення спільного і відмінного у двох якість (поняттях), що порівнюються. Учитель пропонує учням відповісти на запитання, що виявляють спільні та відмінні риси об'єктів. Спільні риси записують у місці перетину кіл, а відмінні – в окремі

кола. Для учнів можна замість слів дібрати умовні зображення, що відповідають названим поняттям. Тоді вчитель не записує на дошці слова, а прикріплює відповідні малюнки. Роботу проводять спочатку в парах, потім – у малих групах (четвірках) і підсумковим етапом її є складання колективної діаграми на дошці. Використання прийому можливе на різних етапах уроку залежно від мети уроку. Наприклад, на початку уроку під час ознайомлення з поняттям «справедливість», порівнюють, аналізують справедливі й несправедливі вчинки, дають їм характеристику. У такий спосіб поступово формується оцінювання дітьми своїх учинків та вчинків оточуючих, а потім – ставлення до оцінювання вчинків інших.

Метод «Взаємних запитань» використовують на етапі усвідомлення змісту. Учні читають текст у парах, зупиняючись після того, як прочитали абзац. Після ознайомлення з абзацом тексту по черзі ставлять одне одному запитання стосовно головної думки тексту, учинків персонажів, відтворення основних ідей, важливої інформації, що міститься в прочитаному абзаці. Важливо, щоб учні ставили не лише буквальні запитання (Що? Де? Коли?), а й запитання, які стосуються ідей, що є очевидними (Чому? Що буде далі? Чого навчає твір? Над чим ми мусимо замислитися після читання таких творів? Що дає підстави так уважати? Як це впливає на наше життя? тощо).

Приєм «Збережи останнє слово для мене» спрямований на стимулювання висловлювань після прочитаного тексту. У ході організації роботи з використанням цього прийому учням спочатку необхідно виділити декілька уривків, але не менше одного, що, на їхню думку, є особливо цікавими, або ті, що примусили їх переживати. На звороті аркуша записують відповідний коментар до виділеного уривку. Учні озвучують виписані цитати та підготовлені коментарі до них на наступному уроці. Усі учні висловлюються з приводу почутого, але останнім має сказати учень, який виписав цю цитату. Він завершує відповідь, говорить останнє слово. Учитель стримує себе від заключних коментарів і узагальнень. Учні під керівництвом учителя мають змогу замислитися про людські взаємини, про різноманітність характерів, про особливість душевних хвилювань різних людей, що зумовлені різними причинами. Учень може запропонувати варіанти надання допомоги, висловити співчуття, проявити турботу про хворого, літнього тощо.

Бажано активно використовувати технологічний прийом «Прес», що був розглянутий раніше, оскільки він сприяє розвитку критичного мислення, дає змогу визначити власну позицію, формує навички обстоювання власної думки, дає змогу поглибити знання з проблеми.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.

Практичне заняття 1. ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ. ЛЮДИНА В ДЕРЖАВІ

План

1. Державний устрій нашої держави. Державні символи України. Герб, прапор, гімн.
2. Територія і кордони України, адміністративний поділ, історико-географічні назви територій України та їх походження.
3. Національні меншини на території України.

Методичні рекомендації: для розуміння та методично точного проведення циклу уроків з даної теми бажано пригадати питання, що розглядаються в курсі «Політологія», «Історія України», а саме: визначення правової та демократичної держави, державний устрій України, громадянство, громадянськість, громадянська позиція.

Очікувані результати: студент має отримати навички формування в учнів початкової школи уявлення про державну символіку, України, природні багатства країни; свою приналежність до України; вміє формувати в учнів інтерес до пізнання минулого і сучасного України, участі у відзначенні пам'ятних подій, державних і народних свят, вміє ознайомити дітей з найпростішими навичками поведінки в урочистих ситуаціях, у пам'ятних місцях. Студент має накопичити матеріали із теми, оформити їх у портфоліо тощо; виявити патріотичні почуття, шанобливо ставитися до символів держави.

Базова термінологія: держава, державний устрій, Організація Об'єднаних Націй, Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», «Світова книга прав дитини».

Практична частина:

1. Використовуючи методичну літературу розробити конспект уроку до однієї з запропонованих тем: «Україна – незалежна держава», «Державні символи України», «Київ – столиця України», «Де ти живеш. Твоя країна – Україна», «Подорож картою України», «Природні скарби України», «Господарська діяльність у деяких містах України».

2. Використовуючи мультимедійні ресурси створити засоби наочності до обраної теми, обґрунтувати доцільність їх використання.

Питання для самоконтролю:

1. Оберіть правильне твердження «наша країна за територією...»:

- а) найбільша в Європі держава;
- б) найменша в Європі держава;
- в) більша за Туреччину;
- г) друга за площею.

2. Укажіть послідовність виникнення державних утворень на території України.

- а) Галицько-Волинське князівство;
- б) Велика Скіфія;
- в) античні міста-держави Північного Причорномор'я;
- г) Київська Русь.

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів. 3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Байбара Т.М., Бібік Н.М. Я і Україна: Підручник для 4 класу чотирирічної школи – К.: Форум, 2005. – 180с.
3. Байбара Т.М., Бібік Н.М. Я і Україна: Підручник для 3 класу початкова школа. шк. – К.: Форум, 2005.-176с.
4. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
5. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).

6. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
7. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
8. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
9. Таглін А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.
10. Фідря О. Г. Виконавчо-діяльнісний етап. Педагогічна академія пані Софії. Урок 5. Частина 3.– Х.: Вид. група «Основа», 2007.
11. Фідря О. Г. Мотиваційно-організаційний етап уроку. Педагогічна академія пані Софії. Урок 5. Частина 1.– Х.: Вид. група «Основа», 2007.
12. Чернецька Т.І.Сучасний урок : теорія і практика моделювання / Т.І.Чернецька. – К.: Праймдрук, 2011. – 352с.

Практичне заняття 2. ЛЮДИНА ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА

План

- 1.Визначення правової культури.
- 2.Політична культура як показник розвитку громадянина.
3. Людина і політика. Соціальний захист населення.

Методичні рекомендації:ознайомитися з правами та обов'язками дітей з метою систематизації знань,що в подальшому допоможуть виховувати правову гідність дитини, шанобливе ставлення до законів України, бажання бути свідомим громадянином.

Очікувані результати: студент вміє складати конспекти уроків на визначені теми, вдало використовує технологічні прийоми формування знань та навичок дітей з обраної теми, розуміє сутність правопорушень як порушення прав інших людей, міркує на цю тему, наводить приклади; обґрунтовує необхідність відповідати за свої вчинки; встановлює основні взаємозв'язки в соціальному житті (між вчинком і наслідком, порушенням правил і відповідальністю).

Базова термінологія: Загальна Декларація прав людини, Декларація про права дитини, толерантність, рівність у правах, гідність дитини, аполітичність, політична свідомість, правова культура, ідеологія, правосвідомість, політична культура,репутація, інтернет, етнічний, недоторканість.

Практична частина:

1. Використовуючи методичну літературу, складіть конспект уроку для третього класу «Всі ми різні – всі ми рівні».

2. За посібником (Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання/С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – С. 51-64) визначте, про порушення яких прав йдеться у оповіданнях «Слоненя Гунда», «За ясиром».

Творче індивідуальне завдання:

1. Як ви розумієте правило римського права «Той, хто користується своїм правом, не порушує нічийого права».

2. Доведіть твердження «Знаю....»основні документи про права дитини....; «Вмію....» пояснити права дітей-сиріт та безпритульних, бездоглядних дітей на особливий захист держави; «Розумію...» право дитини на індивідуальність....; «Умію...» пояснити право дитини на користування інформацією...

Питання для самоконтролю:

1. З чого складається соціальна сфера і як взаємодіють її складники між собою?
2. Чому вважають, що соціальні спільності виступають основою формування соціальних відносин? Перелічіть, будь ласка, спільності, представником яких ви являєтесь.

3. Як ви вважаєте, чи можуть конфлікти мати позитивні сторони і чи завжди їх треба вирішувати?

4. Як ви вважаєте, чи можливе існування такого суспільства, в якому б всі люди були рівні? Поясніть свою думку.

5. За якими напрямками вирішуються в сучасному українському суспільстві питання соціального захисту населення?

6. Що означає право на повагу до гідності дитини?

7. Як Ви розумієте право на турботливе ставлення до дитини з боку держави?

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В., Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 3.

ПРАВО ДИТИНИ НА ПІКЛУВАННЯ, ПРАВО НА ОСВІТУ

План

1. Взаємодія людей у родині, колективі, суспільстві.

2. Взаємні обов'язки батьків і дітей; Сім'я як мала соціальна група. Сучасна сім'я: проблеми формування і розвитку.

3. Соціальна спільність. Соціальні відносини. Правовий захист дітей. Правила співжиття й взаємодія людей у родині, в колективі, у суспільстві, узгодження власних потреб з потребами інших людей для уникнення конфліктів.

Методичні рекомендації: ознайомитися з поняттям про соціальні групи, уявлення про загальноновизнані права людини та рівноправність, взаємні обов'язки батьків і дітей.

Очікувані результати: студент засвоїв методику формування знань дітей про право на проживання в сім'ї та піклування батьків, знає і усвідомлює ст.51 Конституції України, ст. 9 Конвенції про право дитини та ст. 11, 15 Закону України про охорону дитинства.

Базова термінологія: любов, розуміння, турбота, право на освіту, обов'язки і права учня, гендерна приналежність, неповна сім'я, громадянський шлюб.

Практична частина:

1. Підготуйте конспект уроку з теми «Право дитини на піклування» та оберіть до нього оптимальні форми та методи роботи.(Опрацювання оповідання С.Гавриша «Собаке життя»)

2. Проаналізуйте матеріали накопичувальних тек, складіть план презентації до обраного фрагмента уроку.

3. За посібником (Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160с.) визначте, які цінності вважаються важливими у різних народів. Оповідання «За ясиром», «Брати».Складіть питання до бесіди за одним із оповідань.

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Білецька О.І. Лоджук Н.Р.Розробки уроків з курсу «Я і Україна» –Тернопіль:Підручники і посібники. 2006. -144с.
4. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
7. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
8. Діптан Н. В. Я і Україна (Громадянська освіта.). 3 клас: Плани-конспекти уроків / Н. В. Діптан, Л. П. Хітяєва. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – 320 с.
9. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
10. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 4. ПРАВО ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ГІДНОСТІ

План

- 1.Права людини та рівноправність, взаємні обов'язки батьків і дітей.
- 2.Права та обов'язки людини. Нормативні документи про права дитини.

Творчий правовий диктант: Дібрати заголовок до статті 18 Конвенції про права дитини.

Методичні рекомендації: ознайомитися з правовими основами ст. 16,19, Конвенції про права дитини,ст.10. Закону України «Про охорону дитинства»з метою формування в учнів початкової школи поважного ставлення до людей, поваги до них.

Очікувані результати: студент засвоїв методику формування правової основи в учнів права бути собою, право на захист гідності, на захист від образи.

Базова термінологія: право, добро, зло, Декларація прав дитини, Конституція, символіка, аполітичність, політична свідомість, громадянська позиція, правова культура, ідеологія, правосвідомість, політична культура.

Практична частина:

1. Спираючись на календарне планування дисципліни «Я у світі», підготуйте конспект уроку та оберіть оптимальні форми та методи проведення: («Основні правопорушення», «Вчинки та їх наслідки», «Твої життєві правила»).

2. Опрацюйте матеріал та розробіть варіанти групової роботи до уроку: «Як опиратися тиску». Змодельуйте роботу вчителя з цієї теми, використовуючи різноманітні педагогічні техніки.

3. Проаналізуйте матеріали накопичувальних тек, складіть план презентації до обраного фрагменту уроку.

4. Проведіть фрагмент уроку із застосуванням технології особистісно-орієнтовного навчання (робота в малих групах, варіанти розподілу, методики організації, змодельуйте варіанти культурних і статево-рольових стандартів поведінки в різних ситуаціях).

5. За посібником (Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини: Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – С. 51-64) визначте,

про порушення яких прав йдеться у оповіданнях «Старий меч», «Різдвяний кошик» «Країна мрій».

Питання для самоконтролю:

1. Членом яких людських об'єднань може бути кожна людина? Поясніть, чому.
2. Що таке національний тип і національний характер? У чому, на вашу думку, полягають особливості національного характеру українців?
3. Чи можна переносити загальну характеристику якоїсь нації на кожного її представника й, навпаки, чи можна робити узагальнення про якусь націю, знаючи тільки окремих її представників? Чому неправильно абсолютизувати значення соціального походження людини?
4. Якими є головні права, обов'язки та свободи громадян України? Чи достатньою мірою гарантуються ці права й свободи сьогодні? Доведіть свою думку.
5. Чим спричинені сучасні тенденції до зростання єдності й взаємозалежності людства?

Поміркуйте: Чи усвідомлюєте ви себе невід'ємною частинкою людства? Чи впливає це якось на ваші дії? Як ви вважаєте, чому інтереси окремої нації або народу не можна ставити вище інтересів усього людства?

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання/ С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 5. ОСНОВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ СЕРЕД ДІТЕЙ

План

1. Правопорушення, поширені серед дітей, юридична відповідальність за них.
2. Правила співжиття й взаємодія людей у родині, в колективі, у суспільстві, узгодження власних потреб з потребами інших людей для уникнення конфліктів.
3. Назвіть та охарактеризуйте основні форми та засоби спілкування.

Методичні рекомендації: завданням студента є оволодіння знаннями щодо основних правопорушень та вмінням їх попередження, чітке усвідомлення юридичних норм.

Очікувані результати: студент засвоїв методику формування знань про формальне та неформальне спілкування, основні правопорушення серед дітей та юридичну відповідальність за них, вміє переконливо доводити необхідність узгодження власних потреб з потребами інших людей для уникнення конфліктів.

Базова термінологія: правопорушення, юридична відповідальність, конфлікти, добро, зло, культура і мистецтво спілкування..

Практична частина

1. Праналізувати матеріали накопичувальних тек, скласти план презентації до обраного фрагмента уроку з теми «Права людини» (право дитини на життя, ім'я та громадянство).

2. За посібником (Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини: Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – С. 51-64) визначте, про порушення яких прав йдеться в оповіданні «За вогнем».

3. Скласти покажчик віршів, казок, оповідань, бувальщин які ви можете використовувати під час уроків з даної теми. (*А.Костецький, Л. Костенко, М.Аджеллі, Г.Х.Андерсен, Бруно Ферреро, О.Толстой,*).

Питання для самоконтролю:

Школяр їде громадським транспортом без квитка. Чи чинить він правопорушення? Чому ви так вважаєте? Чи правильна однозначна відповідь? Якщо він чинить правопорушення, то :а) –що це проступок чи злочин? б) Яка форма провини? Поміркуйте які причини відсутності у школяра квитка і як це впливає на відповіді поставленого запитання. В чому особливості прямого та опосередкованого, формального та неформального спілкування? В яких ситуаціях вони можливі? Які існують правила на норми спілкування? Чим визначаються і від чого залежать культура і мистецтво спілкування? Які існують засоби розв'язання конфліктів у міжособистісних стосунках? Які існують причини виникнення та етапи розвитку конфліктів?

Поміркуйте: У чому полягає свобода дій людини? Як ви розумієте тезу «Свобода – це визнана необхідність»?

Які умови та обставини впливають на людську діяльність? Чи знімають з нас відповідальність за наші дії та їхні наслідки певні умови та обставини нашого життя? Хто з відомих вам літературних героїв або реальних людей найбільшою мірою втілює непримиренне ставлення до не гідних людини умов життя? Наведіть з власного досвіду приклади, коли наслідки дій були протилежними вашим намірам. Спробуйте пояснити, чому?

Література:

1. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
2. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
3. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
6. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
7. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 6.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «ЛЮДИНА У СВІТІ»

План

1. Глобальні проблеми сучасності. Умови і можливості розв'язання глобальних проблем сучасності. Назвіть головні причини глобальних проблем. У чому особливість сучасних глобальних проблем?

2. Охарактеризуйте сутність екологічної проблеми. Охарактеризуйте сутність і можливі шляхи розв'язання демографічної проблеми.

3. Охарактеризуйте сутність і можливі шляхи розв'язання продовольчої проблеми.

4. Охарактеризуйте сутність і можливі шляхи розв'язання проблеми міжнародної злочинності та тероризму.

5. Охарактеризуйте сутність і можливі шляхи розв'язання проблем збереження миру.

6. Охарактеризуйте сутність і можливі шляхи розв'язання збереження цінностей культури.

7. Охарактеризуйте особливості прояву тих чи інших глобальних проблем в Україні та у вашому регіоні.

Яке значення має міжнародна співпраця у вирішенні глобальних проблем?

Методичні рекомендації: Оберіть одну із запропонованих тем і підготуйте коротку доповідь (2-3хв) сутність і можливі шляхи розв'язання проблеми.

Опрацюйте матеріал щодо організації проектної діяльності у початковій школі, за програмою навчального предмета складіть перелік тем, рекомендованих для такого виду діяльності.

Очікувані результати: студент наводить доступні для розуміння учнями початкової школи приклади співробітництва України з іншими країнами стосовно проблем охорони природи, енергозбереження, безпечного життя, запобігання стихіям, збереження цінностей культури, проблеми міжнародної злочинності та тероризму. Здатен ознайомити дітей із громадянськими правами, Землю як спільний дім для всіх людей, необхідність толерантного ставлення до різноманітності культур, звичаїв народів.

Базова термінологія: культура, цінність, соціальна пам'ять, матеріальна культура, духовна культура, смак, символи, проектна діяльність, ідеї, творчість.

Практична частина:

1. Використовуючи підручник «Я у світі» 3-кл. Н. Бібік та методичний посібник розробити урок-проект з громадянської освіти для 3 класу. Тема проекту: **«Як застерегти себе від поганих вчинків»**. Мета проекту: формування вміння співвідносити правові свободи і обов'язки дітей, усвідомлення наслідків аморальних вчинків, виховання почуття поваги до держави.

Варіанти тем проектів для початкової школи: «Україна – європейська держава», «Видатні українці», «Винаходи, що змінили світ», «Моє місто- історія досягнень».

2. Продумайте план та методику використання презентації в контексті уроку-проекту.

Питання для самоконтролю:

Проаналізуйте уривок з твору Аристотеля та запишіть назву середовища, яке він характеризує: *«Те, що людина є істота суспільна більшою мірою, ніж бджоли і різні тварини, очевидно ось із чого: природа, згідно з нашим твердженням, нічого не робить намарне; проте лише людина з-поміж усіх живих істот обдарована мовою. Голос виражає смуток і радість, тому він властивий і іншим живим істотам, щоб відчувати радість і смуток та передавати ці відчуття одне одному. Ця властивість вирізняє людей з-поміж інших живих істот: лише людина здатна до сприйняття таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість».*

Індивідуальне творче завдання:

1. Складіть план інформаційного проекту для третього класу «Пізнаємо Європу разом», «Країни Євросоюзу», використайте комп'ютерну програму «Поштовий голуб. Європа», опрацювати матеріал щодо організації проектної діяльності у початковій школі, за програмою навчального предмета скласти перелік тем, рекомендованих для такого виду діяльності.

2. Зробити письмовий аналіз фрагмента одного із проведених уроків (основні етапи, наявність мотивації, використання прийомів інтерактивного, розвивального навчання, наявність прийомів рефлексії.)

Література:

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.

3. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
4. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
5. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
6. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : Книга для читання / С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
7. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
8. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Практичне заняття 7. ПРАВО ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ЗДІБНОСТЕЙ

План

1. Історія досягнень людини. Людина і природа.
2. Історія досягнень людини. Наука і техніка.
3. Історія досягнень людини. Мистецтво.

Методичні рекомендації: законспектувати за підручником [22, с.112] особливості проведення уроків в технології особистісно-орієнтованого навчання, вимоги до уроків, знання статей Конвенції ООН про права дитини (*стаття 29*).

Очікувані результати: студент засвоїв прийоми реалізації завдань уроку в особисто-орієнтованій технології навчання, вміє систематизувати знання дітей про право на освіту, вміє виховувати дбайливе ставлення до майбутнього, створювати план інформаційного проекту.

Базова термінологія: культура, гуманізм, мораль, досягнення, здібності, особистісно-орієнтоване навчання, проектна діяльність.

Практична частина:

1. Запропонувати теми довготривалих проектів для третього класу та розробити план довготривалого проекту до теми «Школа. Права та обов'язки учнів», «Країни Євросоюзу», використайте комп'ютерну програму «Поштовий голуб. Європа»

2. Користуючись методичною літературою та підручником 3-го класу, скласти конспект уроку однієї з тем: «Дбай про своє добре ім'я», «Досягнення», «Світ моєї України», «Назви наших сіл, рік, озер», «Славетні українці». Доведіть оптимальність вашого вибору у рішенні освітніх, виховних та розвивальних завдань теми.

3. Проаналізувати зміст підручників (Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с., Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.) з метою виділення елементів змісту: досягнення людини в техніці, спорті, науці. Продумайте оптимальний план реалізації змісту. Які методи навчання є оптимальними для реалізації даного змісту.

4. Зробити конспект теми «Наукові та технічні досягнення українського народу»(Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль Мандрівець, 2008. – 144с. С.81)

5. Знайдіть інформацію про видатних українців, з'ясуйте, в яких галузях науки або мистецтва вони відзначилися. (В.Винниченко, О.Гончар, М.Березовський, Артемій Ведель, Дмитро Бортнянський, Микола Лисенко, Назарій Яремчук, Дмитро Левицький, Г.Нарбут. Тетяна Яблонська, І.Марчук, М.Старицький, Л.Курбас, Н.Ужвій, Б.Ступка, С.Параджанов, І.Миколайчук, Іван Пулюй, В.Глушков)

Питання для самоперевірки:

1. Поясніть, у чому полягають права дитини на розвиток особистих талантів та здібностей.

2. Виберіть поняття, що відповідає судженню: *система світорозуміння, яка містить оцінку усього існуючого з позицій добра і зла, відображає уявлення людини про норми, принципи і оцінки, що регулюють відносини між людиною та світом.*

- а) культура; б) гуманізм; в) сім'я; г) мораль.

Література:

9. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
10. Бібік Н.М. Я у світі: Підручник для 3 класу чотирирічної школи / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
11. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
12. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
13. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
14. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)
15. Тагліна А.В. Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [Підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 -111с.

Самостійна робота з теми «МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»

1. Підготувати презентації до визначених викладачем уроків курсу «Я у світі», створити накопичувальну теку з засобами наочності (символи рідного краю, Державні символи України, портрети та біографії видатних українців,).

2. Опрацювати питання «Особливості формування правосвідомості в курсі початкової школи «Я у світі», розробити конспект уроку до даної теми з використанням інтерактивних, особистісно-орієнтованих технологій.

3. Прочитати статті (2; С. 165-190, 7; С.124), скласти перелік прийомів навчання, що є оптимальними під час вивчення теми «Методика формування правової культури молодших школярів».

4. Започаткувати створення власної бібліотеки, що є необхідною в процесі громадянської освіти учнів початкової школи (Л. Костенко, В. Сосюра А. Костецький, М. Аджеллі, Г.Х.Андерсен, Бруно Ферреро, В. Симоненко В.Сухомлинський, Л.Толстой).

5. Прочитати оповідання С.Гавриша «Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини».

6. Скласти покажчик віршів, казок, оповідань, бувальщин, які ви можете використовувати під час уроків курсу «Я у світі».

Контроль знань з теми «МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»

1. Укажіть термін, який відповідає визначенню: «Добровільні формування людей, що виникають на основі їх свідомого волевиявлення відповідно до спільних інтересів, прав і свобод».

- а) громадська організація;
б) політична партія;
в) громадський рух;
г) громадянське суспільство.

2. Укажіть основні ознаки, притаманні такій рисі як відповідальність (4 правильні відповіді):

- а) можливість самовизначення людини у виконанні тих чи інших цілей і завдань;
б) виявляється у почутті провини, сорому, самоосуду;

- в) першість свободи волі з-поміж інших проявів духовного життя людини;
- г) у суспільстві відбувається у формі морального осуду, нехтування соціуму певною людиною, у правовій сфері застосовуються передбачені законом санкції;
- д) передбачає оцінку всього процесу діяльності – від визначення її мети до прогнозування її наслідків;
- е) нестандартність діяльності людини, прагнення знайти щось нове;
- ж) система відповідей соціального середовища на поведінку особистості.

3. Назвіть дату прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Загальної Декларації прав людини :

- а) 1948 р.; б)1941р.;в)1920р.;г)1989р.

4. Назвіть дату створення Першої Конституції України:

- а) 5 квітня 1710 р.;б)17 листопада 1778р.;в)4 січня 1791 р.;г)24 червня1996р.

5. Назвіть дату прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про права дитини:

- а) 1948 р.; б)1941р.;в)1920р.;г)1959р.

6. Назвіть рік затвердження Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада Конвенції про права дитини

- а) 1948 р.; б)1941р.;в)1920р.;г)1989р.

7. Доберіть точний вираз, що відповідає твердженню: «Декларація...»

- а) заява про наміри;
- б) закон прийнятий на рівні держави;
- в) закон прийнятий на рівні декількох держав;
- г) угода про дотримання певних положень, правил тими, хто її підписав.

8. Доберіть точний вираз, що відповідає твердженню: «Конвенція...»

- а) заява про наміри;
- б) закон прийнятий на рівні держави;
- в) закон прийнятий на рівні декількох держав;
- г) угода про дотримання певних положень, правил тими, хто її підписав.

КОНТРОЛЬ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ЛЮДИНА І СВІТ З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ»

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Контрольні роботи виконуються студентами заочної та екстернатної форми навчання з метою узагальнення та систематизації знань та контролю навчальних досягнень з основних тем курсу. Виконання контрольної роботи передбачає такі етапи:

– Студент отримує від викладача завдання і перелік джерел та необхідну консультацію.
– Студент опрацьовує теоретичний матеріал, дає відповіді на питання відповідно до методичних рекомендацій.

– Студент оформляє роботу та надає у визначений термін для реєстрації і на перевірку. Варіант контрольної роботи обирається відповідно до списку в академічному журналі групи.

Титульний аркуш повинен мати такі реквізити:

Найменування факультету, кафедри, дисципліни у відповідності до навчального плану, прізвища, ім'я та по батькові студента, номери групи, спеціальності, ПІБ керівника (консультанта) контрольної роботи

Контрольну роботу студент заочної форми навчання виконує у вигляді реферату. Об'єм контрольної роботи має складати 15-20 сторінок. Відповідь на теоретичне питання має містити зміст, який включає виклад основного матеріалу, висновки, а також список використаної літератури, що складається не менше як з 5- джерел. Виконання другого завдання передбачає написання конспекту уроку до визначеної теми за логічно-структурною схемою. Робота з визначення термінів передбачає складання глосарію.

Для виконання завдань контрольної роботи використовуйте підручники, методичні посібники та Інтернет-ресурси.

Рекомендації до складання та оформлення конспекту уроку навчальної дисципліни «Я у світі»

Оберіть тему конспекту уроку, співставте її зі змістовою лінією галузі, (див .додаток) сформулюйте мету уроку, відповідно до мети визначте структуру, тип уроку, форми та прийоми реалізації завдань. Кожна змістова лінія дає змогу забезпечити реалізацію конкретних завдань формування громадянської культури учнів.

Головними завданнями теми «Людина як особистість» є визначення особистістю своїх внутрішніх і зовнішніх якостей, формування уявлення про цінність моральних якостей; вміння виявляти і оцінювати їх у життєвих ситуаціях, усвідомлювати людину як біологічну і соціальну істоту, її відмінності від інших живих істот, неповторність і самоцінність кожної людини.

Провідними завданнями теми «Людина серед людей» є формування в учнів навичок спілкування, толерантного ставлення й ефективної взаємодії з батьками, ровесниками і дорослими (представниками іншої національності, віросповідання, статі тощо) без упереджень, стереотипів і конфліктів.

Завдання теми «Правила життя в суспільстві» є усвідомлення учнями змісту понять «держава», «конституція», «права і обов'язки», оцінювання людських вчинків, знання про правопорушення поширені серед дітей та їх наслідки.

Основними завданнями теми «Культура рідного краю» є усвідомлення учнем багатогранності світу, визначення себе частиною суспільства, громадянина суспільства та члена міжнародної спільноти.

Навчальна мета має бути сформульованою як для учнів (суб'єктів навчального процесу), так і для вчителя. Усвідомлення мети уроку дає змогу аналізувати діяльність учнів та вчителя, прогнозувати результат, який планується отримати. Для учнів її доцільно представити у вигляді визначених на урок завдань.

Виховна і розвивальна мету уроку має бути реальною, конкретною, спрямованою на ту ділянку процесу, в структурі якого буде розгортатись спільна діяльність чи взаємодія учнів та вчителя.

Мотивація навчальної діяльності учнів дає можливість переконати їх у необхідності виконання даної роботи, засвоєнні відповідних знань, умінь тощо. На цьому етапі доцільно запропонувати методи для створення проблемних ситуацій, щоб викликати у дітей здивування, інтерес до теми уроку тощо.

Рефлексія – це усвідомлення учнями результатів власної діяльності на уроці. Тому вона є важливою частиною уроку. Вказаний етап можна описати за схемою: учитель пропонує порівняти заплановані завдання уроку з одержаними результатами, встановити зв'язок між тим, що вже відомо і тим, що необхідно ще зробити чи яких знань, умінь набути, щоб досягти мети.

Оберіть структуру уроку відповідно до теми та виховних завдань, продумайте хід уроку. Доберіть необхідний матеріал з навчально-методичної літератури та мережі Інтернет. Оформіть конспект уроку. Продумайте фрагмент уроку для вдалого застосування ІКТ. Виконайте остаточне технічне оформлення конспекту уроку за вимогами.

Вимоги до технічного оформлення: шрифт – Times New Roman, розмір шрифту – 14, інтервал – 1,5, поля сторінки: ліве – 3 см, верхнє, нижнє – 2 см, праве – 1,5 см. За необхідності дозволяється виділити етапи уроку, важливі слова. Слайди презентацій та малюнки доречно додати до тексту конспекту. Конспект уроку має бути естетично оформлений і доступний для сприйняття.

Обов'язково треба вказати клас, тему, мету, тип уроку, обладнання, завдання уроку з використанням, методи викладання, методи навчання, список використаних джерел, оформлений за вимогами.

Варіанти контрольних завдань

Варіант 1.

1. Громадянське виховання особистості як педагогічна проблема.
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему **«Радість життя»**.
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів: громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 2.

1. Характеристика суспільствознавчої складової програми «Суспільствознавство» за новим Державним стандартом
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи на тему **«Людина – частина природи і суспільства»**.
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів: громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 3.

1. Характеристика основних форм діяльності учнів початкової школи на уроках **«Громадянська освіта»**.
2. Розробити конспект уроку з курсу освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи на тему **«Людські чесноти»**.
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 4.

1. Педагогічна діагностика рівня громадянської культури учнів початкової школи на сучасному етапі.
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи на тему **«Винаходи людства»**.
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 5.

1. Історико-педагогічний аналіз проблеми громадянського виховання особистості в теорії та практиці початкової школи.
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи на тему «Скарби українського народу».
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 6.

1. Формування громадянських якостей на уроках початкової школи.
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи на тему «Як досягти успіху».
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 7.

1. Політичні засади людського існування. Політика і влада. Що ви знаєте про Декларацію прав дитини. Які права має дитина.
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи на тему «Україна – наша держава».
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 8.

1. Спілкування людини з людиною. Людина в групі . Взаємодія людей у родині, колективі, суспільстві. Які міжнародні органи створено для захисту прав людини?
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему Тема. «Школа. Історія школи. Традиції».
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 9.

1. Моральні цінності українського народу. Поясніть, як ви розумієте зміст ст.1.Загальної декларації прав людини і Конституції України? Що таке «геноцид», «апартеїд», «дискримінація»?
2. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.
3. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «Навчання як складова життєвого успіху».

Варіант 10.

1. Пригадайте, коли виникли ідеї про права людини? Наведіть приклади, що підтверджують вашу думку?
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «Вчимося вчитися».
3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 11.

1. Правовий статус особистості і правова держава. Як ви гадаєте, що включає поняття «людська гідність».
2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «Людське «Я» . Характер людини».

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 12.

1. Правосвідомість і правова культура. Звідки беруть початок права людини? З якими інститутами громадянського суспільства ви стикаєтеся в повсякденному житті?

2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «**Зовнішність людини. Акуратність**».

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 13.

1. Які економічні права громадян ви знаєте? Якими володіють економічними правами діти? Як ви розумієте правило римського права «Той, хто користується своїм правом, не порушує нічийого права».

2. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

3. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «**Сім'я. Основні обов'язки в сім'ї**».

Варіант 14.

1. Які права мають громадяни України. Як стати громадянином України? Наведіть приклади прав і обов'язків, які має кожний з Вас, але яких нема в юридичних нормах?

2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «**Правила поведінки в громадських місцях**».

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 15.

1. Що є джерелом дитячих прав? Які права дитини визнаєте?

2. Розробити конспект уроку з курсу освітньої галузі «Суспільствознавство» початкової школи на тему «За що я ціню з дружбу».

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 16.

1. Назвіть основні обов'язки дитини.

2. Розробити конспект уроку з освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему: «Що таке чесноти».

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 17.

1. У чому полягають трудові права неповнолітніх.

2. Розробити конспект уроку з курсу освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «Основні правопорушення, поширені серед дітей»

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 18.

1. Сформулюйте преамбулу Конвенції ООН про права дитини. Хто може бути Президентом України?

2. Розробити конспект уроку з курсу освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на тему «Правила життя в суспільстві».

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

Варіант 19.

1. Хто може бути депутатом Верховної Ради України? Назвіть основні обов'язки громадянина України? Основні зовнішні ознаки держави. Основні функції держави.

2. Розробити конспект уроку освітньої галузі «Суспільствознавство» курсу початкової школи на одну із тем «Україна – мій рідний край», «Скарби України», «Родом з України».

3. Започаткувати складання глосарію та дати визначення термінів громадянин, громадянство, громадянська освіта, громадянська позиція, громадянське виховання, громадянське суспільство, громадянськість, національне виховання.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ/ЗАЛІКУ З КУРСУ «ЛЮДИНА І СВІТ З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ»

1. Теоретико-методологічні засади побудови курсу «Людина і світ з методикою навчання», предмет, завдання та структура курсу як навчальної дисципліни.
2. Методи та прийоми реалізації завдань громадянського та національного виховання.
3. Світогляд як найвища форма самоусвідомлення. Розвиток поглядів на світ і людину в історії суспільства.
4. Наукова картина світу. Філософська картина світу. Природа і суспільство. Як людина пізнає світ. Оцінки і цінності. Єдність та відмінність природи та суспільства
5. Взаємодія природи та суспільства в процесі історичного розвитку.
6. Проектування змісту та основні принципи курсу «Я у світі». Основні світоглядні категорії курсу.
7. Виховне і розвивальне спрямування змісту програми «Я у світі».
8. Освітня галузь «Я у світі» в системі початкового навчання.
9. Сутність понять «громадянське виховання», «громадянська компетентність» та «громадянськість».
10. Місце навчального предмета «Я у світі» у концепції національної школи. Основні нормативні документи, що регламентують завдання галузі «Суспільствознавство» та навчального предмета «Я у світі» в початковій школі.
11. Педагогічні технології в реалізації завдань курсу «Я у світі».
12. Інтерактивні технології навчання в галузі «Суспільствознавство» початкової школи.
13. Реалізація змісту теми «Людина і світ». Особливості вивчення теми «Як людина пізнає світ», «Винаходи людства».
14. Специфіка побудови структури уроків курсу, особливості.
15. Ціннісні виміри людського життя. Специфіка формування уявлень про біоритми та режим дня, планування часу в курсі початкової школи «Я у світі».
16. Людина в системі національних і загальнолюдських цінностей. Методика проведення уроків «Цінність людського життя», «Хочеш бути щасливим – не будь лінівим».
17. Реалізація змісту теми «Людина». Феномен людського життя. Людина як особистість.
18. Людина в системі національних і загальнолюдських цінностей.
19. Методика формування знань про людину як особистість в курсі «Я у світі» початкової школи.
20. Методика вивчення теми «Людське «Я» – основа характеру людини».
21. Методика вивчення теми «Як досягти успіху» – умови успіху.
22. Душевне життя та духовність людини.
23. Методика формування уявлень про людські чесноти в курсі початкової школи «Я у світі».

24. Методика конструювання уроку навчальної дисципліни «Я у світі» в початковій школі.
25. Використання літературної спадщини В. Сухомлинського на уроках «Я у світі» початкової школи.
26. Людина і природа. Особливості формування уявлень про красу природи в курсі «Я у світі» початкової школи.
27. Методика формування екоцентричного світогляду в учнів початкової школи.
28. Людина і культура. Матеріальна і духовна культура. Культура українського народу.
29. Культура особистості.
30. Наукові та технічні досягнення українського народу.
31. Мистецтво України. Народне мистецтво.
32. Методика формування культурологічних знань в межах дисципліни «Я у світі». Використання народознавчого матеріалу на уроках .
33. Методика формування бережливого ставлення до природи, пам'яток історії та культури.
34. Технології особистісно-орієнтованого навчання в освітній галузі «Суспільствознавство» початкової школи.
35. Реалізація змісту теми «Людина серед людей».
36. Суспільне життя людини. Спілкування та його роль у житті людини.
37. Сім'я. Культура і мистецтво спілкування.
38. Традиції і обряди як основні засоби формування української ментальності
39. Реалізація змісту теми «Людина в суспільстві».
40. Політичні засади людського існування. Політика і влада. Людина в групі.
41. Державний устрій України. Державні символи.
42. Правовий статус особистості і правова держава.
43. Територія і кордони України, адміністративний поділ, історико-географічні назви територій України та їх походження. Національні меншини на території України.
44. Права та обов'язки людини громадянина України.
45. Права дитини. Обов'язки дітей. Джерела дитячих прав.
46. Технології формування правосвідомості в початковій школі.
47. Правосвідомість і правова культура.
48. Методика проведення уроків «Правила життя в суспільстві», «Основні правопорушення серед дітей».
49. Методика формування правосвідомості в межах курсу «Я у світі» початкової школи. Використання на уроках «Я у світі» початкової школи світової та української літературної спадщини.

Тестові завдання

Тема: Методика формування уявлень про людину та світ у початковій школі.

1. Змістовими лініями освітньої галузі «Суспільствознавство» навчального предмету «Я у світі» початкової школи є:

- а) людина як особистість, людина серед людей, культура, планета Земля, Україна, рідний край;
- б) людина як особистість, людина серед людей, людина і суспільство, людина і світ;
- в) людина, природа, суспільство людина ,як особистість, культура, планета Земля, Україна, рідний край;
- г) людина, людина серед людей, людина в суспільстві, людина у світі.

2. У яких життєвих ситуаціях людина найчастіше стикається із світоглядними питаннями?

- а) у ситуаціях вибору професії;

б) в екстремальних ситуаціях – на межі життя і смерті;

в) у ситуаціях життєвого та морального вибору;

г) у ситуаціях вибору між традиціями та новаціями.

3. Яке з визначень світогляду є недостатньо повним?

а) світогляд – це форма самосвідомості особистості та суспільства;

б) світогляд – це сума знань про світ;

в) світогляд особистісне утворення, що визначає роль людини в природі і суспільстві;

г) світогляд – це інтегральне духовне утворення, що спонукає до практичної дії.

4. Зміст світогляду визначають:

а) знання про світ, продуковані природознавством;

б) знання, принципи, переконання, що виконують функцію життєвого орієнтування;

в) політичні, економічні, соціальні програми;

г) ті уявлення про дійсність, які є виключно індивідуальними надбаннями людини.

5. Зміст світогляду групується довкола відношення:

а) природне – соціальне;

б) тварина – інша тварина;

в) рослини – світ;

г) людина – світ;

6. Світ і ставлення до нього, відтворені в чуттєво-емоційній формі називають:

а) світовідчуттям;

б) світосприйняттям;

в) світорозумінням;

г) світоперетворенням.

7. Укажіть основні положення теорії, яку створив український філософ Г. Сковорода.

а) космос існує як організація порядку існування людини і Землі в уявному вимірі;

б) внутрішній світ людини обмежується системою відношення «дух – душа – духовність»;

в) весь світ складається з «макрокосму», «мікрокосму», «світу символів»;

г) поруч із внутрішнім світом людини існує система відношень «людина – космос».

8. Назвіть пізнавально-інтелектуальну сторону світогляду:

а) світовідчуття;

б) світосприйняття;

в) світорозуміння;

г) світоперетворення.

9. Підберіть з графі «Б» визначення, що розкривають зміст понять з графі «А».

А	Б
1. Світ	а) пізнавально-інтелектуальна сторона світогляду;
2. Релігія	б) єдність об'єктивної дійсності (природи і суспільства) і
3. Міфологія	дійсності людських сутнісних сил;
4. Світорозуміння	в) віра в існування надприродних сил і їх роль у створенні світу і
	життя людини;
	г) образно-фантастичне розуміння світу, що ґрунтується на
	обожненні сил природи.

10. Які з притаманних людині форм осягнення світу утворюють компонентну структуру світогляду?

а) віра; світосприйняття, переконання;

б) переконання; цінності, знання; почуття;

в) почуття; надія; знання; любов;

г) надія; віра, переконання, знання.

11. Назвіть, що робить природу світом для людини?

а) те, що вона є основою для її фізичного існування;

б) її субстанційність (самоствореність і самотвірність) природи;

в) той факт, що людина вийшла із природи;

г) притаманна природі доцільність.

12. Укажіть термін, який відповідає визначенню: «Ставлення людини до певного знання, суджень, уявлень, ідей як до такої істини, якій не потрібна перевірка пізнавальною діяльністю».

а) віра; б) буденний світогляд; в) ідеал; г) переконання.

13. Назвіть ім'я відомого мислителя, який створив вчення про співвідношення «людина –космос»:

а) Демокрит; б) Ф.Бекон; в) М.Кузанський; г) Г.Сковорода.

14. Оберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «міфологія»:

а) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується природа;

б) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, абсолютизується надприродне;

в) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується Істина;

г) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується Відносність;

15. Оберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «релігія»:

а) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується природа;

б) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, абсолютизується надприродне;

в) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується Істина;

г) цілісна картина світу, наповнена системою знань, норм та цінностей, що дають змогу Людині існувати як повноправному члену суспільства.

16. Оберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «наука»:

а) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується природа;

б) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується Істина;

в) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується Відносність;

г) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, абсолютизується надприродне.

17. Оберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «філософія»:

а) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, абсолютизується надприродне;

б) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується Істина;

в) цілісна картина світу, де основним персонажем є Людина, возвеличується, абсолютизується Відносність;

г) цілісна картина світу, наповнена системою знань, норм та цінностей, що дають змогу Людині існувати як повноправному члену суспільства.

18. Навчальний предмет «Я у світі» (Бібік Н.М.) пропонує ознайомити учнів 3-го класу з поняттям безсмертя у таких варіантах:

а) безсмертя на атомно-молекулярному рівні;

б) безсмертя у дітях в тому, що людина зробила для інших людей та суспільства і людства в цілому;

в) теософсько-езотеричним вченням про тонкі світи та низкою духовних перетворень, кожне з яких наближає до гармонії з Абсолютом;

г) про вічне життя безсмертної душі у християнському вченні.

19. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «громадянин»:

а) людина, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена відповідним юридичним статусом, що є основою для користування певними правами та для дотримання обов'язків;

б) людина, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона проживає і має майнові права;

в) людина, яка має певні права та обов'язки, що дають можливість незалежно пересуватись країною;

г) людина, що самовизначилась у процесі громадянського виховання і вважає себе причетною до всіх подій у країні.

20 Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «громадянство» :

а) юридичний статус особистості, який надається їй після досягнення відповідного віку або шляхом натуралізації і засвічується вручення їй відповідного документу;

б) юридичний статус особистості, який надається їй після народження і засвічується врученням їй відповідного документу.

в) юридичний статус особистості, який надається їй після досягнення відповідного віку шляхом натуралізації і засвідчує її майнові права;

г) все вище сказане.

21. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «громадянська освіта»:

а) навчання людей, як жити в умовах сучасної держави, як дотримуватися її законів, і водночас не дозволяти владі порушувати їхні права, добиватись від неї здійснення їхніх правомірних потреб як бути громадянином демократичного суспільства.

б) корисні знання про суспільство, політичне та економічне життя України;

в) участь у суспільних проектах, що є моделями застосування знань з громадянського виховання;

г) формування певного досвіду громадянських дій;

22. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «громадянська позиція»:

а) чітке уявлення громадянина про свої обов'язки;

б) чітке уявлення громадянина про свої права;

в) національне самовизначення себе як одиниці етносу;

г) система ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов, що характеризують людину як громадянина країни та суспільства.

23. У початковій школі відбувається формування уявлень про «добро» і «зло» на рівні:

а) прояву духовності;

б) особливого виду блага і нещастя у сфері людської діяльності;

в) єдності і нерозривного зв'язку добра і зла;

г) здатності кожного роботи добро і сприяти суспільному щастю.

24. До видатних науковців-українців належать:

а) Ю. Драгобич, Мелетій Смотрицький, Борис Патон, В.Остроградський, М.Грушевський;

б) Б.Каденюк, Мелетій Смотрицький, Борис Патон, В.Остроградський, Олесь Гончар;

в) Н.Ужвій, Мелетій Смотрицький, Борис Патон, В.Остроградський, Олесь Гончар;

г) Ю. Драгобич, С.Параджанов, Борис Патон, В. Остроградський, Олесь Гончар;

25. Князювання Ярослава Мудрого в Києві припадає на період:

а) 1019-1054;

б) 1056-1054;

в) 1567-1589;

г) 1456-1478.

26. Пам'ятка української християнської культури і моралі Володимира Мономаха називалась:

а) «Повчання дітям»;

- б) «Повість минулих літ»;
- в) «Слово о полку Ігоровім»
- г) «Руська правда».

27. Президент України присягає на вірність Україні на..

- а) Часослові;
- б) Пересопницькому Євангелії
- в) Острозькій Біблії;
- г) Конституції.

28. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «громадянськість»:

а) духовно-моральна цінність світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни.

б) лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, почуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння додержувати власних прав та обов'язків;

в) реальна можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, її інтеграція в культурні й соціальні структури суспільства;

г) готовність та вміння дотримуватись власних прав та обов'язків.

29. Дайте визначення поняттю «громадянське виховання»:

Відповідь: _____

30. Дайте визначення поняттю «Громадянське суспільство»:

Відповідь: _____

Тема: Методика формування культурологічних знань у початковій школі

1. Оберіть визначення, що відповідає поняттю «культура особистості»?

а) процес становлення і розкриття людської сутності людської цивілізації у конкретному народі;

б) рівень вихованості і освіченості, оволодіння людиною знаннями, спосіб поведінки, ставлення до своєї діяльності, людей;

в) розвиток духовного світу людини та суспільства, еволюція змісту духовних цінностей і розвитку знань про світ;

г) ступінь освоєння світу природи, зміни матеріальних умов існування людей.

2. Виберіть термін, який відповідає визначенню: «система результатів людської діяльності, життєвих сенсів суб'єкта, що реалізуються у засобах та результатах його діяльності; сукупність практичних, матеріальних, духовних надбань суспільства, які виражають рівень його історичного розвитку».

- а) культура;
- б) природа;
- в) суспільство;
- г) цивілізація.

3. Позначте визначення, яке відповідає поняттю духовної культури суспільства.

а) суспільні явища, відносини, які суперечать існуючим принципам гуманізму і моралі;

б) досягнення, які показують рівень і глибину пізнання природи та суспільства, широту світогляду;

в) досягнення, які виражають головним чином рівень освоєння людиною сил природи;

г) явища культури ХХ ст., які виступають в якості індустрії розваг і спрямовані на формування смаків «середнього споживача».

4. Виберіть, поняття, що відповідає судженню: система світорозуміння, яка містить оцінку усього існуючого з позицій добра і зла, відображає уявлення людини про норми, принципи і оцінки, що регулюють відносини між людьми.

- а) культура;
- б) гуманізм;
- в) сім'я;
- г) мораль.

5. Виберіть, поняття, що відповідає судженню: принцип світогляду, в основу якого покладено переконання про безмежні можливості людини та її здатність до вдосконалення, ідея права людини на щастя та свобод:

- а) культура;
- б) гуманізм;
- в) суспільне буття;
- г) мораль.

6. Виберіть, поняття, що відповідає судженню: результат свідомої людської діяльності, що визначає здатність забезпечувати всебічний розвиток здібностей та сутність сил людини, повне розкриття її можливостей:

- а) культура;
- б) гуманізм;
- в) суспільне буття;
- г) мораль.

7. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «мистецтво»:

- а) зорове втілення задуму за допомогою композиції та малюнка;
- б) специфічне зображення людиною реальних предметів чи задуму за допомогою за допомогою малюнка, будинків та споруд, які формують просторове середовище для життя та діяльності людей
- в) вид діяльності людини, що охоплює ряд галузей творчості, пов'язаних із створенням виробів для побуту
- г) естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості.

8. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «декоративно-ужиткове мистецтво»:

- а) зорове втілення задуму за допомогою композиції та малюнка;
- б) специфічне зображення людиною реальних предметів чи задуму за допомогою за допомогою малюнка, будинків та споруд, які формують просторове середовище для життя та діяльності людей
- в) вид діяльності людини, що охоплює ряд галузей творчості, пов'язаних із створенням виробів для побуту
- г) естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості.

9. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття «творчість»:

- а) відкриття нових законів, вироблення оригінальних ідей, проведення складних експериментів;
- б) продуктивна діяльність, яка породжує щось нове, якого раніше ніколи не було;
- в) вдосконалення існуючих машин, апаратів, механізмів, що є необхідною умовою технічного прогресу;
- г) соціальний феномен, результатом якого є створення і забезпечення прогресивних умов та форм свого життя;

10. Укажіть останню тезу в послідовності виникнення уявлень про красу в світоглядній історії.

- а) усе земне, красиве є відблиском духовної краси бога;
- б) зразком краси проголошується людина, її тіло;
- в) втілення краси – космос, все інше є красивим тією мірою, якою наближається до гармонії космосу;
- г) відображення того, що важко уявити реально, і що викликає почуття піднесення.

11. Вкажіть на які два типи розподіляють культуру?

- а) матеріальна та реальна;
- б) духовна та мирська;
- в) ідеальна та реальна;
- г) матеріальна та духовна.

12. В початковій школі поетапне знайомство суспільним світом відбувається у такій послідовності:

а) свій родовід, історія і традиції своєї школи; національна символіка і державні символи; державний устрій, головні історичні події.

б) основні права та обов'язки громадянина;

в) значення України і світі, етнічний і демографічний склад населення;

г) уявлення про Конституцію України, юридичний статус громадянина.

13. Свята державного значення в Україні відмічають:

а) 1-го січня, 22-го січня, 8-го березня, 10-го березня, 26-го квітня, 9-го травня, 1-го вересня, 24-го серпня;

б) 1-го січня, 8-го березня, 20-го квітня, 7-го травня, 1-го вересня, 24-го серпня;

в) 1-го січня, 8 березня, 26 квітня, 9 травня, 1 вересня, 24 серпня;

г) 1-го січня, 8-го березня, 9-го травня, 1-го вересня, 23 серпня, 24 серпня, 14-го жовтня.

14. Територія Східної України розташована на історичних землях:

а) Слобожанщини, Донеччини, Кубані;

б) Донеччини, Поділля, Полісся;

в) Волині, Галичини, Гуцульщини, Закарпаття;

г) Запоріжжя, Слобожанщини.

15. Перші школи в Київській Русі були відкриті :

а) Володимиром Великим;

б) Ярославом Мудрим;

в) Григорієм Сковородою;

г) Петром Могилою.

16. День соборності в Україні відзначається:

а) 22-го січня;

б) 21-го січня;

в) 24-го серпня;

г) 7-го листопада.

17. Українцями за походженням були:

а) М. Гоголь, І.Репін, К.Білокур, М.Приймаченко, Т.Яблонська

б) С.Есенін, І.Репін, М.Вовчок;М.Приймаченко, Т.Яблонська

в) М. Гоголь, І.Репін,О.Суворов; М.Вовчок М.Приймаченко, Т.Яблонська

г) Ф.Ушаков, К.Білокур, М.Вовчок;М.Приймаченко, Т.Яблонська

18. Оберіть правильне твердження «наша країна за територією...»:

а) найбільша в Європі держава;

б) найменша в Європі держава;

в) більша за Туреччину;

г) менше за Грецію.

19. Художниками – примітивістами українського походження були:

а) М. Приймаченко, Т.Мозес;

б) М. Приймаченко, Н.Піросмані;

в) М.Приймаченко, А.Уорхолл;

г) С.Далі, А.Уорхолл.

20. Вкажіть у якому році було засноване місто Херсон :

а) 1776р.;

б) 1778р.;

в) 1779р.;

г)1777р.

21. Оберіть правильне твердження, що відповідає виразу «національна ідентифікація...»

а) усвідомлення людиною належності до свого етносу, нації, спорідненість з нею;

б) наявність громадянства та документів, що його підтверджують;

в) добровільне проживання в певній країні протягом певного часу;

г) приналежність до певної нації протягом ряду поколінь.

22. Проаналізуйте уривок з твору О. Гончара і запишіть назву засобу спілкування, який він характеризує: «... це не просто знаряддя спілкування. Це щось значно вагомніше. ... це всі глибинні пласти духовного життя людства, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня інтелектуальна і мислительна діяльність народу».

Відповідь: _____

23. Прочитайте визначення та запишіть термін, який відповідає його змісту: «Почуття і усвідомлення того, що здатне приносити людині відчуття задоволення і насолоди досконалістю, гармонійністю і красою».

Відповідь: _____

24. Розкрийте особливості української ментальності.

Відповідь: _____

25. Проаналізуйте уривок з твору Е. Фрома та запишіть назву процесу взаємодії між людьми: «Це мистецтво проявляється іноді просто в словах, а іноді в дотиках, рухах у танці, але таке можливо лише тоді, коли стануться зміни в нашій культурі, коли буде подолано однобокий спосіб життя, зорієнтований на споживання».

Відповідь: _____

26. До національних скарбів України належить:

27. Назвіть Всесвітньо відомі пам'ятки споруди, що розташовані в Києві:

Відповідь: _____

28. Назвіть історичні пам'ятки України

Відповідь: _____

29. Проаналізуйте уривок з письмового джерела і запишіть, який світогляд він характеризує: «Закладена одного разу основа, з якою ми зберігаємо зв'язок, якщо не бажаємо безслідно зникнути, а зробити свій внесок у буття людини. Історичне уявлення створює ту сферу, в якій прокидається наше розуміння природи людини».

Відповідь: _____

30. Специфічними принципами, що обумовлюють зміст навчального матеріалу з курсу «Громадянська освіта» є принципи:

- а) науковості, доступності, сезонності
- б) краєзнавчий, батьківщинознавчий;
- в) краєзнавчий, фенологічний, доступності;
- г) сезонності, доступності, батьківщинознавчий.

Тема: Методика формування правосвідомості учнів початкової школи

1. Позначте твердження, яке характеризує поняття «духовність».

- а) уміння творчо удосконалювати світ, прагнення створити свій внутрішній світ, не схожий на навколишню дійсність;
- б) процес навчання і засвоєння моральних норм, правил поведінки, переконань, досвіду;
- в) здатність змінювати спадкові задатки при взаємодії з навколишнім середовищем;
- г) процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм та цінностей, які дають змогу жити в суспільстві.

2. Позначте визначення, яке характеризує поняття совісті.

- а) рівень інтелектуальності людини, що виявляється у її поведінці;
- б) усвідомлення людиною відповідальності за свою поведінку, вчинки перед самим собою, суспільством;
- в) уявлення про самоцінність особи, її рівність з іншими людьми, що визначає міру суспільної цінності людини;
- г) ставлення людини до самої себе, ставлення до неї суспільства як до представника певної людності.

3. Яке з наведених визначень характеризує поняття «гідність»?

- а) рівень інтелектуальності людини, що виявляється у її поведінці;
- б) усвідомлення людиною відповідальності за свою поведінку перед самим собою та суспільством;
- в) сукупність уявлень про самоцінність особи, її соціальну рівність з іншими людьми;
- г) почуття і усвідомлення людиною чистоти своєї репутації, авторитету, доброго імені.

4. До соціальних груп відносять.

- а) стан;
- б) партії;
- в) суспільні рухи;
- г) усе вищевказане.

5. Вкажіть, що з перерахованого нижче не є функцією чи ознакою громадянського суспільства.

- а) відносини між громадянами, що ґрунтуються на їх рівності перед законом;
- б) створення за ініціативою громадян різних громадянських організацій;
- в) регулярні призови до армії;
- г) створення незалежних від держави засобів масової комунікації.

6. Вкажіть термін, який відповідає визначенню: «Добровільні формування людей, що виникають на основі їх свідомого волевиявлення відповідно до спільних інтересів, прав і свобод».

- а) громадська організація;
- б) політична партія;
- в) громадський рух;
- г) громадянське суспільство.

7. Однією з найдавніших вважають:

- а) Конституцію Сполучених Штатів Америки;
- б) Об'єднаного Англійського королівства;
- в) Української козацької республіки;
- г) Української народної республіки.

8. Назвіть дату прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Загальної Декларації прав людини :

- а) 1948 р.;
- б) 1941р.;
- в) 1920р.;
- г) 1989р.

9. Назвіть дату створення Першої Конституції України:

- а) 5 квітня 1710 р.;
- б) 17 листопада 1778р.;
- в) 4 січня 1791 р.;
- г) 24 червня 1996р.

10. Назвіть дату прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про права дитини :

- а) 1948 р.;
- б) 1941р.;
- в) 1920р.;
- г) 1959р.

11. Назвіть рік затвердження Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада... Конвенції про права дитини

- а) 1948 р.;
- б) 1941р.;
- в) 1920р.;
- г) 1989р.

12. Вкажіть назву державного утворення, яке існувало на території формування українського етносу в XII – XIV ст.

- а) Велике князівство Литовське;
- б) Галицько-Волинське князівство;
- в) Київська Русь;
- г) Польське королівство.

13. Назвіть прізвище вченого який створив теорію розподілу влади на виконавчу, законодавчу, судову?

- а) Г. Гегель;
- б) Дж. Локк;
- в) Ш. Монтеск'є;
- г) Ж.-Ж. Руссо.

14. Назвіть, які риси визначають місцевий рівень здійснення політики?

- а) діяльність окремих громадян і об'єднань охоплює вирішення місцевих проблем;
- б) діяльність держави є основним інститутом організації життя громадян;
- в) діяльність національних держав і різноманітних міжнародних організацій;
- г) групи і асоціації зацікавлені у розвитку своїх регіонів.

15. Виділіть назви релігій, які вважаються світовими:

- а) буддизм, католицизм, іслам;
- б) буддизм, християнство, іудаїзм;
- в) буддизм, християнство, іслам;
- г) буддизм, православ'я, іслам.

16. Оберіть термін, що відповідає визначенню: «Форма спільноти людей, яка історично виникає за родоплеменною спільністю і формується на певній території при натурально-господарчій діяльності у процесі злиття різних племен».

- а) народність;
- б) нація;
- в) плем'я;
- г) рід.

17. Назвіть філософа, який вважається автором поняття «демократія».

- а) Сократ;
- б) Платон;
- в) Аристотель;
- г) Геродот.

18. Для громадянського суспільства не притаманними є такі ознаки:

- а) основною цінністю визначається людина;
- б) добровільні об'єднання на основі самоуправління;
- в) його наявність є необхідною умовою розвитку демократії;
- г) забезпечує юридичні можливості бути власником для окремих громадян.

19. Яка з функцій не є визначальною для сім'ї як малої соціальної групи:

- а) виховна, господарсько-побутова, репродуктивна;
- б) духовного-спілкування, емоційна;
- в) сексуальна, початкового, соціального контролю;
- г) репродуктивна, політична.

20. Назвіть, що з перерахованого не є ознаками держави :

- а) територія, державна влада;
- б) суверенітет, механізм держави;
- в) право, система податків;
- г) подвійне громадянство, банківська система.

21. Оберіть твердження, що відповідає виразу: «В Україні релігія ...»:

- а)...формує певний єдиний світогляд.
- б)...є засобом самовизначення людини;
- в)...має власну сакральну мову;
- г)...відділена від держави.

22. Доберіть точний вираз, що відповідає твердженню: «Декларація....»

- а) заява про наміри;
- б) закон прийнятий на рівні держави;
- в) закон прийнятий на рівні декількох держав;
- г) угода про дотримання певних положень, правил, тими хто її підписав.

23. Доберіть точний вираз, що відповідає твердженню: «Конвенція....»

- а) заява про наміри;
- б) закон прийнятий на рівні держави;
- в) закон прийнятий на рівні декількох держав;
- г) угода про дотримання певних положень, правил, тими хто її підписав.

24. Доберіть точний вираз, що відповідає твердженню: «Автохтони....»

- а) люди, чи нації, що не прийшли на дану територію, а проживали на ній завжди;
- б) група людей однієї нації, яка проживає на території іншої країни;
- в) люди, чи нації, що є розселені по усьому світу, але дотримуються певних традицій та законів;

- г) окремі особи, що переїхали до інших країн, але не змінили свого громадянства.

25. Назвіть основні права дитини :

Відповідь: _____

26. Назвіть основні технологічні прийоми навчання, які доцільно використовувати на уроках громадянської освіти у 3-4 кл.

Відповідь: _____

27. Розкрийте сутність поняття «совість».

Відповідь: _____

29 Проаналізуйте уривок з твору О. Гончара і запишіть назву засобу спілкування, який він характеризує: «... це не просто знаряддя спілкування. Це щось значно вагомніше. ...це всі глибинні пласти духовного життя людства, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня інтелектуальна і мислительна діяльність народу».

Відповідь: _____

30. Виберіть основні положення, що є притаманними терміну «менталітет»

- а) здатність системи, людини, суспільства самостійно підтримувати, відтворювати рівні своєї організації;
- б) образ мислення і загальний духовний стан людини, що відображає оточуючий світ;
- в) структура, що визначає сукупність рівнів способів мислення, душевного складу народу, почуттів, думок, поведінки і формує систему цінностей в суспільстві;
- г) система норм, правил поведінки людей в суспільстві, що регулюються силою громадської думки;

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Об'єктами контролю є знання з методичних та суспільствознавчі аспектів курсу «Людина і світ з методикою навчання», а саме:

- знання, які відображають усі види соціального досвіду, передбачені навчальною програмою предмету «Я у світі» (переважно на рівні уявлень та понять);
- досвід здійснення способів діяльності в соціальній та педагогічній сфері;
- досвід творчого застосування набутих способів діяльності в змінених ситуаціях;
- досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу.

Критеріями оцінювання навчальних досягнень визначено: *обсяг та рівень* засвоєння інформації про завдання громадянської освіти учнів початкової школи, *практичні навички* конструювання уроків освітньої галузі «Суспільствознавство».

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ

За шкалою ECST	100-бальна система оцінювання	Національна шкала успішності	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
А	97-100	відмінно	Відповідь або виконання завдання характеризується правильністю та повнотою без допомоги викладача. Студент має глибокі міцні і системні знання з усього теоретичного курсу, знає основні проблеми навчальної дисципліни, її мету та завдання, правильно обирає оптимальні методи навчання з метою ефективного досягнення дидактичних цілей у конкретних педагогічних ситуаціях та ціннісних орієнтирів курсу «Я у світі», швидко встановлює взаємозв'язки між різними формами організації процесу навчання та виховання в межах курсу спираючись на Державні стандарти освітньої галузі «Я у світі» в початкових класах; вміє визначати макроструктуру уроку, його тип; швидко розробляє методику організації і проведення уроків громадянської освіти всіх типів; складає їх детальні конспекти; використовує знання психології дидактики та нових педагогічних технологій для розвитку дитячої, логіки, вміє сприяти розвитку духово-практичного ставлення до дійсності, використовує методики з елементами творчої діяльності; виражає власну соціальну позицію щодо природи, суспільства, світу; вміє організовувати ціннісно-орієнтовану діяльність молодших школярів, вміє швидко та правильно визначати педагогічні цілі в реальних педагогічних ситуаціях розділу громадянська освіта;
В	87-96	добре	Відповідь або виконання завдання характеризується повнотою з незначними огріхами без надання допомоги з боку викладача. Студент має міцні ґрунтовні знання, вміє розробляти методику організації і проведення уроків громадянської освіти всіх типів; складає їх конспекти; аналізує зміст підручників і навчальних посібників з метою вибору оптимальних методів навчання; для ефективного досягнення освітньої та виховної мети використовує передовий педагогічний досвід, здатен до рефлексії та критичного самоаналізу, але спирається на рекомендації викладача не проявляючи творчої ініціативи, не

			завжди використовує новітні педагогічні технології удосконалення навчального процесу.
C	74-86	добре	Відповідь або виконання завдання характеризується недостатньою повнотою, але правильністю без надання допомоги викладача. Студент володіє обсягом знань та умінь, які є необхідними для розкриття теми, користується термінологією, однак визначення поняттям надає неточно. Знає програмний матеріал курсу «Я у світі» відповідно до Державних стандартів, правильно формулює освітню та виховну мету відповідно до кожної теми, має практичні навички у написанні конспектів, здатен використовувати методи, що відповідають змісту і характеру теми, наочні посібники та додатковий матеріал обирається раціонально, але не завжди використовується ефективно, інколи потребує надання консультативної допомоги викладача.
D	64-73	задовільно	Відповідь або виконання завдання характеризується неповнотою і проводяться за допомогою консультації викладача. Значну частину матеріалу студент наводить на репродуктивному рівні, неточно використовує терміни або зазнає труднощів під час надання визначень ключовим поняттям теми. Студент знає основні теми курсу, має уявлення про його структуру та проблематику, але його знання мають загальний характер, іноді не підкріплені прикладами. Має прогалини в теоретичному курсі та практичних вміннях: при складанні та проведенні уроків потребує консультативну допомогу з боку викладача.
E	60-63	задовільно	Відповідь або виконання завдання характеризується фрагментарністю і є можливими тільки за умови надання консультативної допомоги викладача. Має прогалини в теоретичному курсі та практичних вміннях. Викладення матеріалу відбувається на репродуктивному рівні зі значною кількістю огріхів та неточностей. Студент частково володіє матеріалом з теми, не користується ключовими термінами, не може самостійно запропонувати логічно-структурну схему уроку з галузі громадянської освіти початкової школи. Студент знає основні теми курсу, але його знання мають загальний характер, конспекти уроків пише за шаблоном, наочні посібники та ТЗН використовує рідко, не здатен до рефлексії. Замість чіткого термінологічного визначення пояснює теоретичний матеріал на побутовому рівні.
FX	30-59	незадовільно	Відповідь або виконання завдання характеризується неправильністю та фрагментарністю, відбуваються під керівництвом викладача. Теоретичний матеріал, передбачений робочою програмою курсу, засвоєно частково, необхідні практичні уміння не сформовано. Студент повністю не знає програмного матеріалу, не працював в аудиторії з викладачем або самостійно.
X	0-29	незадовільно	

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВІДПОВІДІ НА ЕКЗАМЕНІ / ДИФ.ЗАЛІКУ

За шкалою ECST	100-бальна система оцінювання	Національна шкала успішності	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
A	97-100	відмінно	Відповідь характеризується повнотою, глибокими, системними знаннями з усього теоретичного курсу, знає основні проблеми навчальної дисципліни, її мету та завдання, методи навчання швидко встановлює взаємозв'язки між різними формами організації процесу навчання та виховання в межах курсу; спираючись на Державні стандарти освітньої галузі «Суспільствознавство» навчального предмету «Я у світі» в початкових класах; вміє визначати макроструктуру уроку, його тип; знає методіку організації і проведення уроків громадянської освіти всіх типів; використовує знання психології дидактики та нових педагогічних технологій для розвитку дитячої, логіки; виражає власну соціальну позицію щодо природи, суспільства, світу; вміє організовувати ціннісно-орієнтовану діяльність молодших школярів, вміє швидко та правильно визначати педагогічні цілі в реальних педагогічних ситуаціях розділу громадянська освіта;
B	87-96	добре	Відповідь характеризується повнотою, глибокими, системними знаннями, студент має міцні ґрунтовні знання демонструє знання передового педагогічного досвіду, здатен до рефлексії та критичного самоаналізу, але спирається на рекомендації викладача не проявляючи творчої ініціативи, не завжди використовує новітні педагогічні технології удосконалення навчального процесу. Викладення матеріалу відбувається на продуктивному рівні.
C	74-86	добре	Відповідь характеризується повнотою засвоєння теоретичного матеріалу. Знання студента є достатніми для розкриття питання, він вільно користується термінологією, може розкрити методичні засади створення логічно-структурних схем уроків курсу громадянська освіта. Допущені огріхи та помилки у відповіді виправляє самостійно.
D	64-73	задовільно	Відповідь характеризується повнотою засвоєння теоретичного матеріалу. Студент відтворює основний матеріал за поданою викладачем схемою, засвоєні знання не може самостійно пов'язати із практичною діяльністю.
E	60-63	задовільно	Відповідь характеризується фрагментарністю, неповнотою засвоєння теоретичного матеріалу. Викладення матеріалу відбувається з численними огріхами та порушенням логіки, на репродуктивному рівні.
FX	0-29	незадовільно	Відповідь відсутня. Повторне складання екзамену / заліку або повторне вивчення дисципліни.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

За шкалою ECST	100-бальна система оцінювання	Національна шкала успішності	Критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
A	97-100	відмінно	Завдання виконано вчасно, його зміст у повному обсязі розкриває тему дослідження, оформлення відповідає всім вимогам до даного виду студентської роботи. Студент системно володіє матеріалом і може презентувати його перед аудиторією, у тому числі і за допомогою НІТ, має власну думку щодо викладеного матеріалу, здатен її аргументувати, робить висновки. вміє організовувати ціннісно-орієнтовану діяльність молодших школярів, здатен до рефлексії та критичного самоаналізу.
B	87-96	добре	Завдання виконано вчасно, його зміст у повному обсязі розкриває тему дослідження, оформлення відповідає всім вимогам до даного виду студентської роботи. Студент володіє матеріалом і може презентувати його перед аудиторією.
C	74-86	добре	Завдання виконано вчасно, його зміст у повному обсязі розкриває тему дослідження, оформлення відповідає всім вимогам до даного виду студентської роботи. Студент може доповісти основні положення проведеної роботи без глибинного аналізу, узагальнення матеріалу та підведення підсумків.
D	64-73	задовільно	Завдання виконано вчасно, його зміст поверхнево або фрагментарно розкриває тему дослідження, оформлення відповідає всім вимогам до даного виду студентської роботи. Студент не проводить аналізу джерел, з яких було отримано інформацію, не здатен узагальнити та систематизувати матеріал, зазнає труднощів під час презентації проведеного дослідження перед аудиторією.
E	60-63	задовільно	Завдання виконано вчасно, його зміст є дублюванням відомих джерел інформації. Відсутня будь-яка аналітична обробка представленої інформації. Студент на репродуктивному рівні з помилками відтворює матеріал, не може презентувати його перед аудиторією.
FX	30-59	незадовільно	Завдання виконано невчасно і є дублюванням відомих джерел інформації. Оформлення не відповідає вимогам, що висуваються до даного виду робіт. Студент не орієнтується у змісті представленого матеріалу.
X	0-29	незадовільно	Завдання не виконано.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ВИКОНАННЯ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Завдання містять 30 тестових запитань.

Правильна відповідь на кожне запитання оцінюється в 1 бал

Рівні	Оцінки	Сума балів	Критерії оцінювання
Високий	5 (А)	28 – 30	1. Знання повні, системні, усвідомлені й міцні. 2. Студенти самостійно вибирають правильні відповіді на 76%-100% запитань
	4 (В)	25 – 27	
	4 (С)	22 – 24	
Середній	3 (Д)	19 – 21	1. Студенти володіють матеріалом частково. помилки у відповідях на 25% – 60% запитань.
	3 (Е)	17 – 18	
Низький	2 (F)	15 – 16	1. Студенти мають окремі елементи знань з дисципліни. 2. Допускають помилки у відповідях на 50% – 60% запитань.

**ДЕРЖАВНІ ВИМОГИ
ДО РІВНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
З ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»**

Зміст початкової загальної освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Людина як особистість	мати уявлення про цінність моральних якостей; виявляти і оцінювати їх у життєвих ситуаціях, усвідомлювати людину як біологічну і соціальну істоту, її відмінності від інших живих істот, неповторність і самоцінність кожної людини застосовувати набуті знання для вироблення рис характеру, які забезпечують життєвий успіх (наполегливість, старанність, працелюбство, моральність)
Людина серед людей	мати уявлення про правила співжиття та взаємодію людей у родині, колективі, суспільстві; про загально визнані права людини та рівноправність, взаємні обов'язки батьків і дітей; про основні правопорушення, поширені серед дітей, юридичну відповідальність за них усвідомлювати відповідальність за свої вчинки; дотримуватися моральних вимог суспільства; застосовувати їх у спілкуванні з іншими людьми, узгоджувати власні потреби з потребами інших людей для розв'язання конфліктів
Людина і суспільство	мати уявлення про Конституцію України, державний устрій, головні історичні події, традиції і звичаї українського народу, основні пам'ятки; знати свій родовід, історію і традиції своєї школи; національну символіку і державні символи; основні права та обов'язки громадянина; виявляти повагу до громадянських цінностей та приватного життя інших людей; активно взаємодіяти з ними у громадській сфері, знати права споживача, виявляти інтерес до розв'язання проблем, які впливають на життя місцевих громад і країни в цілому, брати посильну участь у культуроохоронній діяльності краю бережливо і шанобливо ставитися до результатів людської праці; позитивно ставитися до себе, до інших, до життєвих перспектив; дотримуватися правил поведінки учня
Людина і світ	мати уявлення про різноманітність народів у світі, їх культур і звичаїв; знати приклади винаходів людства, внесок українців у світову культуру, науку; усвідомлювати необхідність толерантного ставлення до різних країн і народів

Додаток Б

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ КУРСУ

Категорія	Визначення
Визначення громадянських категорій у Державному стандарті початкової загальної освіти.	
Ключова компетентність	спеціально структурований комплекс якостей особистості, що дає можливість ефективно брати участь у різних життєвих сферах діяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів;
Ключова компетенція	об'єктивна категорія, що фіксує суспільно визначений комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, ставлень, які можна застосувати в широкій сфері діяльності людини (вміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, здоров'язбережувальна, соціальна компетентність та компетентність з питань інформаційно-комунікаційних технологій);
Компетентнісний підхід	спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є такі ієрархічно-підпорядковані компетентності учнів, як ключова, загальнопредметна і предметна.
Компетентність	набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці;

Компетенція	суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини;
Комунікативна компетентність	здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями
Соціальна компетентність	здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі.
Визначення громадянських категорій у Законі України «Про освіту»	
Громадянська компетенція	здатність особистості, що є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, здатність людини активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства;
Громадянин	людина, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена відповідним юридичним статусом, що є основою для користування певними правами та для додержання обов'язків.
Громадянство	юридичний статус особистості, який надається їй після досягнення відповідного віку або шляхом натуралізації і засвічується вручення їй відповідного документу.
Громадянська освіта	це навчання людей, як жити в умовах сучасної держави, як додержувати її законів, і водночас не дозволяти владі порушувати їхні права, добиватись від неї здійснення їхніх правомірних потреб як бути громадянином демократичного суспільства.
Громадянська позиція	система ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов, що характеризують людину як громадянина країни та суспільства.
Громадянське виховання	формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною.
Громадянське суспільство	поняття, що вживається для означення сукупності існуючих у суспільстві відносин, які є державно-політичними, сфери життєдіяльності громади й окремих індивідів, що є цивільною, неказенною, приватною, перебуває поза впливом держави, її директивного регулювання й регламентації. Його існування втілюється у приватному житті громадян, у функціонуванні вільного ринку, у безперешкодному поширенні духовних, релігійних, моральних і національних цінностей, у добровільно сформованих асоціаціях та організаціях громадян, в усій різноманітності вільно здійснюваних ними між особистісних зв'язків (сімейні, обцинні, економічні, культурні, релігійні тощо).
Громадянськість	духовно-моральна цінність світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З цим пов'язані більш чи менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, почуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння додержувати власних прав та обов'язків.
Визначення громадянських категорій у Концепції громадянського виховання в умовах розвитку української державності	
Громадянськість	інтегрованої якості особистості, яка дає людині можливість відчувати себе морально, соціально і політично дієздатною та захищеною.
Національне виховання	формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою.

Авторські визначення	
Джерело	Зміст категорії
Громадянськість (В. Сухомлинський)	Насамперед, відповідальність, обов'язок – той вищий щабель у духовному житті людини, на якому вона віддає себе служінню ідеалу
Громадянська культура (Н. Дерев'янку)	інтегральна властивість, що характеризується мірою сформованості суспільно-значущих громадянських якостей, набутих у результаті функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки та зовнішніх громадянських відносин особи в процесі її життєдіяльності та спілкування.
Громадянськість (Концепція громадянського виховання особистості)	...фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що має культурологічні засади.
Громадянськість (М. Козій)	предметно-соціальна цінність і провідний атрибут розвитку суспільства та духовності особистості
<i>Аристотель</i> . Сочинення: В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т.4.– 830 с.С.155.	вказав, що людина – істота політична (поліс – грецьк. – держава, члени її – поліди, особи, позбавлені громадянства – аполіди), а тому не потрібно вважати, ніби-то кожний громадянин належить сам собі, а навпаки, «всі громадяни належать державі», бо кожен з них – її частина. Громадянин в античному розумінні – це людина, що бере участь в політичному житті, в суді й у народних зборах, а держава – це сукупність громадян.
<i>Руссо Жан-Жак</i> . <i>Об общественном договоре. Трактаты.</i> – М.: Канон-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.	Можна виховати або громадянина, який живе «для інших», або людину «для самої себе».
<i>Куліш П.О.</i> Твори : В 2 т. – К., 1989. – Т.2. – с.476. С.376	...не жалюгідний народ приєднався у XVII ст. до московського царства. Він переважно складався із характерів самостійних, гордих усвідомленням своєї людської гідності; він у своїх нравах і поняттях зберігав і зберігає начало вищої громадянськості...»
<i>Русова С.Ф.</i> Ідейні підвалини школи // Барви творчості: Наук.-метод. зб.; За ред. І.Г.Єрмакова. – К., 1995. – С. 31.	Освіта має бути спрямована на виховання в Україні «потрібних для її нового життя нових громадян з пробудженою активністю, з витривалою волею і добре розвиненими творчими силами»
<i>Сухомлинський В.А.</i> Павлышская средняя школа. – М.: Просвещение, 1979. – 167 с. С. 127.	«Якщо в дитинстві і отрочстві людина піклувалася про свої інтереси, якщо спільне стало для неї глибоко особистим, вона у зрілі роки стане справжнім патріотом».

ГЛОСАРІЙ

АДЕКВАТНИЙ – цілком відповідний, тотожний.

АВТОХТОН – означає людину, що споконвіку живе в одній і тій же місцевості.

АКТУАЛІЗАЦІЯ – відтворення в пам'яті учня знань, уявлень, життєвого досвіду набутих ним раніше.

АНАЛІЗ – уявне розкладання досліджуваного цілого на складові, виділення окремих ознак і властивостей явища.

АРЕАЛ – територія поширення чого-, кого-небудь.

БЕСІДА – діалогічний метод навчання, за якого педагог шляхом постановки системи запитань підводить учнів до розуміння нового матеріалу або перевіряє засвоєння ними вже вивченого.

БІБЛІЯ – священна книга християн, що складається з окремих книг, написаних протягом XVI ст. до н.е. – II ст. н.е. Ділиться на дві частини – Старий Завіт і Новий Завіт.

БУДДИЗМ – одна з світових релігій, яка базується на тезі про те, що страждання земне приводить до перемоги над злом, звеличує та утверджує «істинне над буттям».

ВИБОРЧА СИСТЕМА – це сукупність правил, які забезпечують певний тип організації влади, участь широких верств населення у формуванні державних представницьких, судових і виконавчих органів, а також вираження волі тієї частини населення, якої згідно із законодавством певної країни достатньо для визначення результатів виборів легітимними. Успішне проведення виборів і визнання суспільством їх результатів – важлива ознака його здатності розв'язувати політичні проблеми мирним шляхом. Розрізняють загальнонаціональні президентські й парламентські вибори, вибори до органів місцевого самоврядування, законодавчих зборів штатів (США), інших аналогічних адміністративно-територіальних одиниць, а також окремих місцевих посад (судді, присяжні тощо).

ВИКЛАДАННЯ – діяльність педагога, яка спрямована на реалізацію мети і завдань навчання, його основних функцій.

ВИХОВАННЯ (вузьке педагогічне значення) – спеціально організована діяльність, направлена на формування певних якостей людини, яка здійснюється у взаємозв'язку педагогів та вихованців в межах виховної системи.

ВІДКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, в якому люди критично ставляться до різних заборон, табу що існують у «закритому суспільстві»; спільність людей, яка видозмінюється активним втручанням у соціальний порядок і свідомими намаганнями реалізувати особистісні й групові інтереси, базувати свої рішення на можливостях власного самовизначення; теоретико-світоглядне розуміння традиції, що визначає цінність особистості, її суверенність, обґрунтовує людське буття як вищу і вирішальну основу існування вселюдського, всезагального.

ВІДОБРАЖЕННЯ – загальна властивість всієї матерії, яка полягає в здатності відтворювати ознаки, характеристики і відношення предмета, який відображається.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – особистісне вміння ставати на позицію іншої людини та діяти з врахуванням наслідків своєї діяльності.

ВІДЧУТТЯ – процес відтворення у свідомості окремих властивостей предметів.

ВІЙНА – це крайня форма прояву як внутрішніх, так і зовнішніх політичних конфліктів, її початок свідчить про те, що конфліктуючі групи не бачать іншого способу усунення своїх розбіжностей, крім збройного насильства.

ВІРА – в широкому розумінні впевненість в існування будь-якого явища, визнання його реальності. Формується влада всім життєвим досвідом людини, починаючи з її народження.

ВЛАДА – панування, управління, володіння, володарювання. Це право і можливість розпоряджатися чимось і кимсь, підкорюючи своїй волі. Влада існує там, де є стійке об'єднання людей: в сім'ї, виробничих колективах, організаціях тощо.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА – комплекс заходів, що охоплює напрямки економічної, соціальної, національної, демографічної, культурної діяльності держави, її структур та інститутів, зорієнтованих на погодження інтересів різних верств населення. Характер та зміст внутрішньої політики залежить від природи панівних класів, верств, соціальних груп, політичних партій, котрі, спираючись на владу, прагнуть зміцнення свого панування і розвитку існуючих суспільно-політичних відносин. Методи реалізації внутрішньої політики зумовлені монополією держави на політичну владу в суспільстві, котра в досягненні своїх цілей спирається не лише на мирні, а й на насильницькі засоби примусу.

ВОЛОНТАРИЗМ – погляд, згідно якому воля є головним принципом буття і основою вчинків людини.

ГЕНІАЛЬНІСТЬ – висока міра творчої обдарованості, яка проявляється в утворенні якісно нових творів, відкритті невідомого та значного для людської культури.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ДЕТЕРМІНІЗМ – вчення, згідно якого глибинне коріння будь-якого компоненту людської діяльності по ланцюжку причинно-наслідкових зв'язків може бути виведене з умов природного оточення.

ГЕОПОЛІТИКА – (від грец. ge – Земля і politike – мистецтво управління державою) – політична доктрина, яка надає переважного значення в обґрунтуванні політики зовнішнім чинникам. Конкретно-історичні форми впливу територіально-географічних особливостей розташування країни чи групи держав на локальні, регіональні й глобальні міжнародні процеси, а також політику якоїсь держави.

ГЕРОНТОЛОГІЯ – наука, що вивчає питання щодо можливостей продовження життя.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – процес прискорення та поглиблення економічних, політичних, соціальних, правових і культурних взаємозалежностей держав та цивілізацій з посиленням їхньої відкритості та універсальності.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ (від французького global – «всезагальний» або латинського globus – «земна куля») – проблеми, життєво важливі для всього людства, гострота яких відчувається на всій земній кулі.

ГРУПОВА РОБОТА НА УРОЦІ – форма організації навчально-пізнавальної діяльності, за якої учні з різним рівнем навчальних можливостей, об'єднані в малі групи, виконують як спільні, так і диференційовані завдання педагога.

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ – процес переорієнтації освітньої галузі на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях.

ГУМАНІЗМ – (від латинського слова humanus – людський) – ідейна течія, що визнає цінність людської особистості, її право на самовираження, щастя і розвиток, вважає благо людини основним критерієм будь-яких соціальних перетворень, а принципи рівності, справедливості, людськості – найбільш бажаною формою людського спілкування.

ГУМАННІСТЬ – особистісна якість, що виражає людяність, людинолюбство, повагу до кожної окремої людини, незалежно від її віку, статі, нації, кольору шкіри, соціального статусу.

ДЕМОГРАФІЯ – наука про закони відтворення населення в їх суспільно-історичній обумовленості.

ДЕМОКРАТІЯ – (грец. demos – народ, kratos – влада, сила) – одна з форм державно-політичного устрою суспільства, форм влади, що характеризується офіційним проголошенням принципу підлеглості меншості більшості, визнанням народу в якості джерела влади, а також проголошенням принципів рівності та свободи громадян. Розрізняють безпосередню (основні рішення приймаються безпосередньо всіма громадянами чи на зборах за допомогою референдумів) і представницьку (рішення приймаються виборними органами) демократію. Термін «демократія» уживається також стосовно до організацій і діяльності політичних і соціальних інститутів (наприклад, партійна демократія, виробнича демократія).

ДЕРЖАВА – форма організації суспільного буття за допомогою законів, дія яких забезпечується відповідними соціальними та владними структурами, установами і організаціями. Це основний інститут політичної системи суспільства, головний суб'єкт політичної влади. В основі виникнення держави лежить система факторів: соціально-економічна нерівність і утворення класів, виникнення політики, поділ праці на управлінське і виконавський, завоювання одних народів іншими і т.д.

ДЕТЕРМІНІЗМ – вчення про загальну причинну зумовленість явищ природи, суспільства, мислення.

ДИДАКТИКА – наука про навчання і освіту, їхні цілі, зміст, методи, засоби та організаційні форми.

ДИДАКТИЧНА ГРА – колективна, цілеспрямована навчальна діяльність, в якій кожен учасник і команда в цілому об'єднані вирішенням головного завдання і орієнтують свою поведінку на виграш.

ДИДАКТИЧНА СТРУКТУРА УРОКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ – сукупність складових елементів у побудові уроку, послідовність і кількість яких визначається навчальною метою уроку, віковими особливостями дітей, специфікою предмета; забезпечує цілеспрямованість і завершеність уроку.

ДИПЛОМАТІЯ – (від франц. diplomatie, від грец. diploma – аркуш, документ згорнений вдвічі) один із способів реалізації зовнішньої політики держави, під якою звичайно розуміють контакти між державами і засоби їх реалізації. Вона здійснюється у формі офіційної діяльності глав держав, урядів, органів зовнішніх зносин держави і безпосередньо дипломатів, які сприяють досягненню цілей і завдань зовнішньої політики й захисту інтересів своєї держави та її громадян за кордоном. Дипломатію визначають як мистецтво взаємно узгоджувати інтереси різних держав, а в більш конкретному розумінні – як науку або мистецтво ведення переговорів.

ДИСКУСІЯ – 1) метод навчання, який передбачає організацію спільної мовної діяльності з метою пошуку ефективного розв'язання певної проблеми; 2) один з методів розв'язання спірних питань.

ДИСЛОКАЦІЯ – розташування чогось на певній території.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗНАТЬ – (лат. differentia – розрізнення) – процес утворення нових галузей, елементів науки шляхом їх відокремлення, розділення, уособлення від однорідних систем. В результаті диференціації науки з'являються нові сфери та різновиди науки.

ДІАЛОГІЧНЕ навчання – розмова, бесіда між двома особами, яка має на меті пізнання, сутність предмета чи явища в процесі обміну думками суб'єктів спілкування.

ДІЛОВА ГРА – імітація ситуації з моделюванням професійної чи іншої діяльності шляхом гри за попередньо повідомленими правилами.

ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНЯ – активна взаємодія з довкіллям, під час якої індивід виступає як суб'єкт, який цілеспрямовано впливає на об'єкт і тим самим задовольняє свої потреби.

ДІЯЛЬНІСТЬ – спосіб існування людини і суспільства, виражений як процес перетворення навколишньої реальності, включаючи саму людину.

ДУХОВНА КУЛЬТУРА – визначає моральний, естетичний та інтелектуальний потенціал людства, що базується на цінностях істини, добра та краси.

ДУХОВНІСТЬ – нематеріальність, процес гармонійного розвитку духовних здібностей людини.

ЕВТАНАЗІЯ – (з латинської буквально означає «прекрасна (легка) смерть») – безболісне приведення безнадійно хворого до смерті у випадках, коли хворий вже не здатний переносити страшні болі, а також коли він довго знаходиться у несвідомому стані (комі).

ЕМОЦІЯ (від латини emoveo ->«хвилюю») – позитивна чи негативна чуттєва реакція людини та тварин на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників.

ЕСТЕТИКА – дисципліна, що вивчає область сенсоутворюючих форм дійсності, звернених до пізнавальних процедур на основі почуття прекрасного.

ЕТИКА – філософська наука, що вивчає мораль (моральність), її місце в системі суспільних відносин, аналізує її природу, характер і структуру (моральна свідомість, моральні відносини, моральна діяльність), моральні категорії (добро і зло, справедливість і несправедливість, честь тощо), за допомогою яких формуються моральні принципи, норми, цінності, правила поведінки.

ЕТНОС – історично сформована на певній території стійку сукупність людей, які володіють спільними відносно стабільними особливостями мови, культури та психіки, а також свідомістю своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень.

ЗАДАТКИ – індивідуальні природні психофізичні властивості людини, якими вона наділена з моменту народження і які знаходять свій вияв у схильності до певних видів діяльності.

ЗАКРИТЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, в основі якого є не буття людини як найбільшої цінності, а організоване пригнічення її життєвості і природності, знеособлення й збайдужіння особистості. Показником для закритого суспільства є: антигуманізм, віра в існування магічних табу, культивування племінного духу; тотальність, які ігнорує особу, робить її рабом колективу; «органічний» характер, спричинений відсутністю в ньому соціальної напруги, що означає певний ступінь ідентифікації людини із суспільним цілим, підпорядкуванням її суспільству.

ЗАСОБИ НАВЧАННЯ (дидактичні засоби) – джерела отримання знань, формування умінь.

ЗДІБНОСТІ – індивідуальні якості особистості, завдяки яким вона здатна до певної творчої діяльності.

ЗМІСТ ОСВІТИ – педагогічно адаптована система наукових знань, пов'язаних з ними практичних умінь та навиків, якими необхідно оволодіти учням, сукупність знань, норм поведінки, цінностей, ідей та ідеалів, елементів матеріальної та духовної культури суспільства, які належать до засвоєння, інтеріоризації, перетворення на індивідуальний внутрішній світ особистості.

ІДЕАЛ (від грецького слова «ідея» або «першообраз») – уявлення про найдосконалішу форму якогось явища, предмета, події та самої людини, її індивідуального або суспільного життя.

ІДЕАЛІЗМ – протилежний матеріалізму підхід, заснований на визнанні первинності духовного, нематеріального початку (психіки, свідомості, мислення) та вторинності матеріального (природного, фізичного).

ІДЕОЛОГІЯ – (від грец. idea – ідея і logos – учення) системи поглядів та ідей (політичних, етичних, правових, філософських), за допомогою яких відбувається усвідомлення та оцінка відношень людей один до одного та до зовнішньої природи і соціальної дійсності, конкретними їх проявами. Идеологія являється формою соціального самоусвідомлення учасників суспільного життя. В ній відбувається визначення цілей та засобів соціальної діяльності по реалізації потреб та інтересів людей.

ІНДИВІД (від латини individuum – неділиме або атом) – поняття, що характеризує окрему особу як «атом» соціуму і, одночасно, представника людства як біологічного виду.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – неповторна своєрідність будь-якого індивідууму або людини.

ІННОВАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА – процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувались по-іншому.

ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ – (лат. integratio – відтворення, відновлення) сукупність соціальних процесів, завдяки яким відбувається з'єднання у ціле частин і елементів знання, що раніше були роз'єднані.

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ – спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО – стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державно-монополістичному капіталізму, індустріальному суспільству. Всесвітня історія поділяється на три періоди: доіндустріальне (аграрне) суспільство, індустріальне (промислово-корпоративне) суспільство, постіндустріальне (інтелектуально-технологічне) суспільство. Під впливом технологічного детермінізму в суспільстві послідовно панують первинна сфера діяльності, тобто сільське господарство; вторинна діяльність тобто промисловість; і третинна – сфера послуг, в якій панує наука і освіта. Ці стадії мають певні форми соціальної організації. В аграрному суспільстві – армія та церква; в індустріальному – корпорації; у постіндустріальному суспільстві – університети. Кожна стадія має прошарки: феодала та представники церкви, бізнесмени, науковці, тобто технократична еліта. До основних чинників, що визначали перехід від індустріального суспільства до постіндустріального суспільства, вчені відносять: перевагу сфери послуг над сферою виробництва; зміни в соціальній структурі суспільства (класовий поділ поступається місцем професіоналізму); переміщення центру знань, що справляють вирішальний вплив на політику, до університетів; створення нової інтелектуальної технології, запровадження планування і контролю над технологічними змінами.

ІСТОРІЯ – 1) наука яка досліджує минуле суспільства з метою конкретнішого розуміння сучасного та визначення перспектив розвитку в майбутньому і стає як одна з провідних форм самосвідомості людства; 2) процес розвитку в природі та суспільстві.

КЛАН – представляє собою групу родичів, які носять ім'я пращура. Клан зберігає спільну власність на землю, кровну помсту, колову поруку. Як залишки первісних часів клани в наш час лишилися в деяких районах Шотландії, у індіців Америки, в Японії, Китаї.

КОЛЕКТИВ – група людей, які об'єднані суспільно значущими цілями, спільними ціннісними орієнтаціями, сумісною діяльністю, спілкуванням, взаємною відповідальністю.

КОНГЛОМЕРАТ – механічне поєднання різнорідних предметів чи інших частин, понять, поглядів, міркувань тощо.

КОНСЕНСУС – збіг думок.

КОНСЕРВАТИЗМ – прихильність до застарілого, віджилого.

КОНСЕРВАТИЗМ – (від франц. conservatism conservo – охороняю, лат. – зберігати) – один із напрямків суспільної думки і політичної практики в сучасному світі. Консерватизм народився як реакція феодалів і аристократії на Велику Французьку революцію. Одна з центральних ідей консерватизму – підпорядкування індивіда державі. Консерватизм орієнтується на збереження і підтримку історично сформованих і життєздатних форм громадського життя, насамперед родини, моралі, релігії, приватній власності, ринку, демократії, держави і т.д.

КОНСТИТУЦІЯ – (від лат. constitutio – устрій) – система традицій і законів, що встановлює принципи організації і діяльності органів влади і керування, судна, волі й обов'язки громадян. Більшість конституцій записані; інші записані частково, а деякі є неписаними, наприклад, у Великобританії. Основний закон держави, який закріплює її суспільний і державний устрій, основні права, свободи, і обов'язки громадян, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, символіку держави тощо.

КОНТРОЛЬ – спостереження за процесом засвоєння знань, умінь і навиків.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – (від познелат. confoederatio – союз, об'єднання), форма державного устрою, при якій держави, що утворять конфедерацію, цілком зберігають свою незалежність, мають власні органи державної влади і керування; спеціально об'єднані органи створюються тільки для координації дій у визначених цілях (військових, зовнішньополітичних і т.п.). Історично у формі конфедерації була створена Швейцарія.

КОНФЛІКТ – це така форма відносин, при якій відбувається зіткнення інтересів, потреб, цінностей різних соціальних спільностей та людей в них.

КОРЕКЦІЯ – система спеціальних і загальнопедагогічних заходів направлених на послаблення або подолання недоліків психофізичного розвитку та відхилень в поведінці у дітей та підлітків.

КРЕАТИВНІСТЬ – створення чогось завдяки зовнішньому впливу.

КУЛЬТУРА – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, які відображують активну творчу діяльність людей в освоєнні світу, в ході історичного розвитку суспільства.

ЛІБЕРАЛІЗМ – (лат. Liberalus – вільний) – в широкому розумінні це інтелектуальна і моральна установка на таку організацію суспільного життя, яка побудована на визнанні політичних і економічних прав індивіда в межах дії законів, що розуміються як узагальнення природничих потреб нормальних цивілізованих людей.

ЛЮДСТВО – рід людський, або всі люди, взяті як певна цілісність.

МАСОВА КУЛЬТУРА – характеристика стандартизованих духовних благ, що є в сучасному суспільстві, як типу загальноживаної культури. Масова культура розрахована на поверхневе формальне сприйняття культурних надбань, що спирається на побутову чуттєвість людини.

МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА – під матеріальною культурою потрібно розуміти не якусь особливу галузь знань культури, відмінну від духовної культури, а матеріальні форми вираження духовних смислів.

МЕТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – свідоме бачення кінцевого результату діяльності, що планується як позитивний перетворювальний вплив на особистість.

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ – сукупність способів і прийомів виховної роботи для розвитку потребнісно-мотиваційної сфери у свідомості учнів, для вироблення звичок поведінки, її корегування і удосконалення.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ – способи, з допомогою яких визначається результативність навчально-пізнавальної діяльності учнів і педагогічної роботи вчителів.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ – способи спільної діяльності педагога і учнів, направлені на досягнення ними освітніх цілей.

МИСТЕЦТВО – творча діяльність, спрямована на створення художніх творів, естетично – виразних форм.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО – система договірних і звичайних норм та принципів, які виражають відносно узгоджену волю держав і регулюють відносини між державами, створеними ними міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародного спілкування (державоподібними утвореннями, національно-визвольними рухами).

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ – система політичних, економічних, соціальних, культурних, воєнних, правових та інших зв'язків між державами й народами.

МІФОЛОГІЯ – (грец. mythos – сказання, mythologia – викладення давніх сказань) – форма суспільної свідомості, засіб несвідомо-художнього, фантастичного відображення дійсності, характерний для людей ранніх стадій суспільного розвитку та що знайшов своє відображення в усній народній творчості.

МОНАРХІЯ — форма державного устрою, за якою влада монарха обмежена конституцією, законодавчі функції передані парламенту, а виконавча влада – уряду.

МОРАЛЬ – міра панування людини над самим собою, показник того, наскільки людина відповідальна за себе, за те, що вона робить.

МОТИВ УЧІННЯ – внутрішня спонукальна сила (потреби, інтереси, прагнення, емоції) навчальної діяльності школярів.

НАВЧАННЯ – активна цілеспрямована пізнавальна діяльність учня під керівництвом учителя, в результаті якої учень здобуває систему наукових знань, умінь і навиків, у нього формується інтерес до навчання, розвиваються пізнавальні і творчі здібності і потреби, а також моральні якості особистості.

НАВЧАННЯ – цілеспрямована, усвідомлена, активна пізнавальна діяльність учня, яка полягає у сприйнятті та оволодінні науковими знаннями, в збагаченні сприйнятих фактів, у закріпленні та застосуванні отриманих знань в практичній діяльності за завданням учителя або на основі власних пізнавальних потреб.

НАРОДНІСТЬ – це етнічна спільність, яка виникає в епоху рабовласництва і представляє собою мовну, територіальну, економічну та культурну спільність. По своїй чисельності народність значно перевищує клани та племена. До того ж на відміну від останніх її не об'єднують кровно породинні зв'язки.

НАРОДОНАСЕЛЕННЯ – сукупність людей, які живуть і діють у рамках певних країн, частинах світу, на Землі.

НАСТРІЙ – сукупність емоційних та чуттєвих проявів поведінки людини.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (НТР) – якісне перетворення стану існування суспільства на основі стрімкого розвитку науки і технічного використання її досягнень, коли наука стає головним чинником розвитку виробництва.

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА – історичний досвід етносу, народу, який накопичує його своєрідне й специфічне лише для нього світовідношення, цінності та історичний досвід, представляє собою поєднання загальнолюдського та етнічно неповторного.

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ – усвідомлення людиною приналежності до певної нації, що включає високі патріотичні почуття, любов до Батьківщини, рідного краю, свого народу, готовність їх захищати, відстоювати самобутність власної культури.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТИП – найбільш розповсюджені фізичні, психологічні, моральні та суспільні особливості життя представників конкретної нації.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР – психологічні особливості представників певної нації.

НАЦІЯ – це самостійне, не обмежене територією політичне групування, члени якого об'єднані спільними цінностями й інститутами.

НАЦІОНАЛІЗМ – світоглядний принцип, найбільшою мірою притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитись на націю. Для ХХ ст., особливо його другої половини, це широко розповсюджене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава – не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, – це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність «своєї» зростаючої етнонації) націоналізм обстоює право на, державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль і від нього має залишитися лише патріотизм.

НАЦІЇЗМ – політична ідеологія, яка була політичною доктриною керівництва Німеччини (у часи Третього рейху), а також у деяких інших країнах. На думку багатьох політичних аналітиків має багато спільного із фашизмом, і комунізмом, зазвичай, класифікується як один з його різновидів.

НОВАТОРСТВО – утворення нового, того, що раніше не існувало в матеріальному та духовному житті суспільства. Прогресивний розвиток культури забезпечується новаторством як тенденцією до створіння більш гармонічного. Новаторство забезпечує збагачення існуючої матеріальної та духовної культури, підриває; архаїчне та відживше.

НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА – юридично обов'язкові правила поведінки держав і ін. суб'єктів міжнародного права в їх міжнародних відносинах

НОРМИ – загальнообов'язкові вимоги до людини та її діяльності з боку суспільства чи окремих груп людей.

ОПОЗИЦІЯ ПОЛІТИЧНА – (від лат. *opositio* – протилежність) – конкретний механізм реалізації політичного плюралізму, здатність суб'єктів політики (особистості,

групи, партії і т.д.) до альтернативної позиції стосовно уряду, правлячій партії, думці більшості щодо влади. По сферах прояву опозиція політична буває парламентською (позапарламентською) і внутріпартійною (позапартійною). Основним критерієм класифікації опозиційних партій є ступінь відповідності їхніх цілей і програмних установок наріжним принципам конституційного ладу.

ОСОБИСТІТЬ – людський індивід як продукт суспільного розвитку, суб'єкт праці, спілкування і пізнання, детермінований конкретно-історичними умовами життя суспільства.

ОСОБИСТІТЬ – інтегровані соціально-психологічні якості людини (світогляд, самооцінка, характер, ціннісні орієнтації, моральні ідеали, соціально-політичні погляди, сила волі), що визначаються її самосвідомістю.

ПАРЛАМЕНТ – (від англ. Parliment, нім. Parlament, франц. Parlement, parler – говорити) – найвищий виборний законодавчий орган, що здійснює представництво соціально та політично активних груп населення. У деяких країнах парламент мають специфічні назви: парламент – в Англії, конгрес – у США, кортеси – у Іспанії, стортинг – у Норвегії, сейм – у Польщі, кнесет – у Ізраїлі, альтинг в Ісландії, дума – у Росії, Верховна Рада – в Україні, риксдаг – у Швеції. Парламенти складаються з депутатів, які переважно обираються, іноді представництво у парламенті частково здійснюється шляхом призначення.

ПЕДАГОГІЧНА ГРА – це гра, яка має суттєву ознаку – чітко поставлену мету навчання і відповідний їй педагогічний результат, які можуть бути обґрунтовані, виділені в явному вигляді і характеризуються навчально-пізнавальною діяльністю.

ПІЗНАННЯ – специфічний вид духовної діяльності людини, що виражається в процесі розуміння навколишнього світу.

ПЛАНУВАННЯ УРОКУ – конструювання взаємодії вчителя та учнів у процесі реального навчального часу. Основою планування є мета, завдання, принципи, методи і зміст навчально-виховної діяльності вчителя і навчально-пізнавальної діяльності учня. Планування уроку здійснюється у вигляді конспекту уроку. План-конспект: тема, завдання уроку, етапи уроку, завдання для учнів.

ПОЛІТИКА – це особлива сфера діяльності людей, що спрямована на забезпечення стабільності, або ж нестабільності державного устрою.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – одна з форм соціальної активності людей, участь у політичному житті, спрямоване ними на здійснення своїх політичних інтересів. Суб'єктами діяльності політичної можуть бути всі соціальні спільноти (нації, класи, соціальні шари, групи), державні і політичні організації, окремі громадяни. Головною умовою їхньої спільної діяльності служить спільність корінних інтересів і цілей. Об'єктом діяльності політичної є суспільство, основні сфери його життєдіяльності (економіка, соціальне життя, ідеологія, культура), відносини з іншими державами.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА – сукупність позицій людей та орієнтацій даної політичної системи. Тобто це внутрішня сфера політики, яка є основою політичної діяльності людей.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – добровільний союз людей, об'єднаних єдністю цілей і дій в ім'я вираження і захисту інтересів визначеної спільноти людей за допомогою політичної влади. Об'єктивною основою виникнення і функціонування партія політична служить соціальна диференціація суспільства, потреба забезпечити специфічні інтереси кожної соціальної спільноти людей. У зв'язку з цим партії політичні – активні суб'єкти політичного життя, важливий елемент політичної системи, що виступає в ролі посередника між державою і суспільством.

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ – це сприйняття й відображення особою, групою, спільнотою, нацією тієї частини дійсності, яка пов'язана з політикою й політичними відносинами та до якої залучено самого суб'єкта.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА – структура владних органів у суспільстві, тобто те, що пов'язане з особливою сферою діяльності людей – політикою.

ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ – стійкі політичні зв'язки та взаємодії, які складаються в зв'язку з діяльністю політичної влади.

ПОТРЕБА – відчуття залежності людини від зовнішніх та внутрішніх умов свого існування.

ПОЧУТТЯ – особливий вид емоційних переживань, які носять чіткий предметний характер і є відносно усталеними.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА – складова загальної культури, яка формується та розвивається в процесі реалізації людьми своїх прав та обов'язків, виявляється у ставленні до законодавства, дотриманні його норм.

ПРАКТИКА – предметно-чуттєва, матеріальна діяльність суспільства, у процесі якої людина змінює навколишній світ і саму себе.

ПРАЦЯ АБО ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ – свідомо, цілеспрямована, суспільно необхідна предметна діяльність по створенню матеріальних і духовних цінностей і умов, що забезпечують задоволення індивідуальних та суспільних потреб.

ПРЕФОРМІЗМ (від латинського *praeformo* – «заздалегідь утворюю») – вчення, згідно якому в зародкових клітинах організму є структури, які визначають головні риси розвитку і будови організмів наступного покоління.

ПРИЙОМ ВИХОВАННЯ (навчання) – складова частина або окрема сторона метода виховання (навчання) тобто, окреме поняття по відношенню до загального поняття «метод».

ПРОБЛЕМА – знання про невідоме, різновид запитання, відповіді на яке не існує в накопичених знаннях і тому вимагає відповідних дій для одержання нових знань.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ – обставина, коли перед учнями постають нові умови й інформація, через що вони не можуть прийняти рішення на основі своїх власних знань і досвіду і тому мають відшукувати нову інформацію і набувати новий досвід.

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ – це така організація навчальних занять, яка передбачає створення під керівництвом учителя проблемних ситуацій і активну самостійну діяльність учнів з їх вирішення, в результаті чого відбувається творче оволодіння професійними знаннями, навиками, уміннями і розвиток розумових здібностей.

ПРОГРЕС – розвиток суспільства, його підсистем від менш досконалого стану до досконалішого.

ПРОЦЕС – послідовна закономірність зміни якихось явищ, станів тощо; сукупність послідовних дій для досягнення певного результату відповідно до мети.

РАДИКАЛІЗМ – (лат.*radix* – корінь) – прагнення до рішучих методів і дій в політичній, соціальній і духовній сферах суспільства. Про радикалізм говорять стосовно до політичних партій або рухів.

РАСА – велика група людей, що склалася історично й об'єднана спільністю походження та сукупністю певних вторинних спадкових фізичних особливостей (будовою тіла, кольором шкіри, очей, волосся, формою голови).

РАЦІОНАЛІЗМ – розсудкове ставлення до дійсності.

РАЦІОНАЛІЗМ (від латинського слова *ratio* – розум) – вчення, в якому в якості основи пізнання та єдиного критерію істинності людського знання виступає розум.

РЕВОЛЮЦІЯ – (лат.*revolutio* – переворот) – поняття марксистської соціальної філософії, що розкриває якісну зміну життя суспільства, забезпечує прогресивний розвиток, приводить до ліквідації суперечностей історично «віджилого» суспільного ладу й утвердження нового.

РЕГІОН – територія, що характеризується комплексом притаманних їй ознак.

РЕГРЕС – повернення суспільства та його підсистем до віджилих форм, що свідчить про суспільну деградацію.

РЕКРЕАЦІЯ – перепочинок, відновлення.

РЕЛІГІЯ – (від лат. *religio* – зв'язок) – систему світоглядних знань, які демонструють зв'язок людини з Богом: «святе письмо», культ та інші догмати, тобто це віра в існування Бога.

РЕСПУБЛІКА – (від лат. res publica – суспільна справа) – форма правління, при якому верховна державна влада здійснюється виборними органами, обираються населенням на певний строк. Класифікація республіки: президентська та парламентська

РЕФЕРЕНДУМ – процедура демократичної системи, яка передбачає участь громадян у вирішенні важливих державних питань шляхом їх голосування; усенародне голосування чи опитування населення по найбільш важливих питаннях громадського життя, що волоче конкретні зобов'язання громадян, держави по виявленому рішенню; одна з найважливіших і найпоширеніших форм громадянського волевиявлення у ХХ ст., що має схожу з виборами процедуру подання голосів громадянами й подібне до виборів організаційне забезпечення. Це один з видів прямої демократії, що здійснюється ізольованими один від одного особами. Тобто це пряма участь народу в справах держави.

РЕФЛЕКСІЯ (в психології) – здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей, форма теоретичної діяльності людини, спрямованої на осмислення (усвідомлення) своїх власних дій.

РЕФОРМА – (франц. Reforme – перетворювати) – зміни якої-небудь істотної сторони життя суспільства при збереженні основ її економічного і державного ладу, перетворення, націлене на удосконалювання, відновлення вже існуючого порядку речей, без відмовлення від основних норм і принципів його функціонування, від його ідеалів і цінностей.

РІВНІ ЗАСВОЄННЯ – послідовний перехід учня від незнання до знання; в дидактиці розрізняють такі рівні: ознайомлення, осмислення, розуміння, запам'ятовування в завданнях наростаючої складності.

РОЗВИВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ – новий, активно-діяльнісний спосіб (тип) навчання, що йде на зміну пояснювально-ілюстративному способу.

РОЗВИТОК (прогресивний) – це процес фізичної та психічної зміни індивіда в часі, що передбачає удосконалення, перехід в будь-яких його властивостях і параметрах від меншого до більшого, від простого до складного, від нищого до вищого.

РОЗУМІННЯ – процес осмислення явищ або предметів через виявлення істотних ознак та взаємозв'язків між ними.

САМОВИХОВАННЯ – це комплекс зусиль людини, спрямованих на саморозвиток і самовдосконалення.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ – процес розкриття особистістю своїх внутрішніх якостей, свого «Я».

САМОСВІДОМІСТЬ – процес і результат вироблення відносно стійкої усвідомленої системи уявлень учасника соціальних відносин (політичних, економічних, духовних) про самого себе в соціально-політичній сфері, на основі якої людина будує свої соціальні взаємовідносини, соціальні зв'язки тощо.

СВІДОМІСТЬ – вищий рівень психічної активності людини як соціальної істоти, що виражає знання людини про навколишній світ і про себе саму.

СВІТОГЛЯД – це система суспільних поглядів на зовнішній світ та місце людини в ньому, на відношення людини до дійсності і до самого себе, а також обумовлені такими поглядами основні життєві позиції людей, їх ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтири.

СЕНСУАЛІЗМ (від латинського слова sensus – сприйняття, відчуття) – вчення, згідно якому єдиною формою достовірного пізнання є людські почуття.

СИНТЕЗ – процес з'єднання предмета чи явища у людській свідомості у формі певних абстракцій.

СІМ'Я – група людей (мала соціальна група), пов'язаних родинними відносинами (по крові, одруженню), спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою, виконуючою соціальні функції, що обумовлені історично конкретним засобом виробництва.

СМЕРТЬ – кінець життя живої істоти, припинення її життєдіяльності.

СОВІСТЬ – категорія етики, яка відображує зв'язок моральності та людської особистості, що характеризує найвищу форму здатності людини до моральної самосвідомості, самооцінки та самоконтролю її дій. Як внутрішній моральний суддя совість поєднує єдність самосвідомості особистості та емоційних переживань.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – процес засвоєння конкретною людиною знань, норм, традицій, ідеалів та інших цінностей, що дозволяють їй стати повноправним членом суспільства.

СОЦІАЛЬНА ГРУПА – об'єднання людей на основі певної загальної характеристики, в якості якої переважно виступає головний соціальний статус. В залежності від масштабів виділяють малі та великі соціальні групи.

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ – переміщення людей по соціальній структурі суспільства. В залежності від спрямованості руху (вниз чи вгору) виокремлюють горизонтальну і вертикальну мобільність.

СОЦІАЛЬНА ПОЗИЦІЯ (статус) – представляє собою певну позицію особистості в соціальній структурі суспільства, пов'язаний з іншими позиціями через систему прав та обов'язків.

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ – представляє собою тип поведінки, який характерний для певного статусу.

СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА – соціальна цілісність, основні елементи якої є люди, їх норми та соціальні дії. Соціальні системи поряд з особистістю поєднують й інші елементи: групи, підприємства, нації тощо.

СОЦІАЛЬНА СПІЛЬНОТА – об'єднання людей в різноманітні об'єднання завдяки безпосереднім чи опосередкованим зв'язкам між ними. Синонімом соціальної спільноти виступають рід, плем'я, нація.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ – ієрархічний (тобто нерівний, вертикальний, послідовний) розподіл соціальних верств в структурі суспільства (від найбільш привілейованих до найменш). Тобто стратифікація – диференціація (розподіл) суспільства на соціальні класи та верстви у вертикальному порядку.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА – мережа відносно сталих, упорядкованих зв'язків між елементами (соціальними спільнотами, інститутами, класами тощо) соціальної системи. Це соціально-групова будова суспільства.

СОЦІАЛЬНЕ ЖИТТЯ – процес розвитку, існування і взаємодії людей, що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою відносин, діяльності, спілкування і духовного освоєння та перетворення людиною дійсності.

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ – заклади, які закликані задовольняти фундаментальні потреби суспільства.

СОЦІОЛОГІЯ – наука про закони становлення, функціонування й розвиток суспільства.

СПІЛКУВАННЯ – процес взаємодії між людьми, в якому відбувається обмін досвідом, діяльністю, інформацією, здібностями, уміннями і навичками, а також результатами праці.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ – цілеспрямоване і планомірне сприйняття явищ, результати якого фіксуються спостерігачем.

СТАТУС – становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі.

СТРЕС – надзвичайно сильний афект, що є захисною реакцією організму на якійсь надмірно сильний зовнішній подразник.

СТРУКТУРА УРОКУ – сукупність елементів уроку, що забезпечують його цілісність і збереження основних характеристик при різних варіантах поєднання. До таких елементів належать: організація початку уроку, постановка мети і завдань уроку, пояснення, закріплення, повторення, домашнє завдання, підбиття підсумків уроку. Тип уроку визначається наявністю і послідовністю його структурних елементів.

СУДЖЕННЯ – ствердження або заперечення певних зв'язків між предметами або явищами.

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ – певна закріплена система зв'язків людей, що склалася в процесі їх взаємодії в умовах даного суспільства

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФОРМАЦІЇ, відповідно до концепції історичного процесу, суспільство, що знаходиться на визначеній ступіні історичного розвитку, історично визначеного типу суспільства. В основі кожної економічної-суспільно-економічної формації лежить визначений спосіб виробництва, а виробничі відносини утворюють її сутність; разом з тим вона охоплює відповідну надбудову, тип родини, побут та інше. Історія суспільства представляє собою процес розвитку змінюваних друг друга в результаті соціальної революції первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної формацій.

СУСПІЛЬСТВО – це сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою людей.

ТАЛАНТ – сукупність здібностей, завдяки яким людина спроможна створити щось нове, більш досконале.

ТВОРЧІСТЬ – людська діяльність, в процесі якої створюються якісно нові матеріальні та духовні цінності. У творчості людина виявляє себе в культурі, створюючи її як нову цінність, як продовження своєї природної сутності.

ТЕМПЕРАМЕНТ (від латинського temperamentum – певне співвідношення частин) – індивідуальна характеристика людини, яка свідчить про динамічні особливості її психічної діяльності, тобто темпу, ритму, інтенсивності окремих психічних процесів та станів.

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА – опис процесу у вигляді ступінчастої, поетапної послідовності дій (часто в графічній формі) із зазначенням застосовуваних засобів.

ТЕХНОЛОГІЧНА СХЕМА – умовне зображення технології процесу, розподіл його на окремі функціональні елементи та визначення логічних зв'язків між ними.

ТЕХНОЛОГІЯ – сукупність виробничих методів і процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис способів виробництва.

ТЕХНОЛОГІЯ НАВЧАННЯ – це складова процесуальна частина дидактичної системи (М. Чошанов).

ТЕХНОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНА – це системний метод створення, застосування та визначення всього процесу викладання та засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставлять собі завданням оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО).

ТОВАРИСТВО – стосунки на ґрунті приналежності до певного колективу.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – терпимість та повага до іншої людини, готовність прийняти і взаємодіяти з іншими культурами і націями.

ТОТАЛІТАРИЗМ – (лат. Totalitas – цілісність, повнота) – державний лад, здійснюючий абсолютний контроль над всіма сферами суспільного життя. Це поняття визначає особливий стан суспільства, обумовлений характером держави і політичного режиму.

ТРАДИЦІЙНЕ НАВЧАННЯ – це насамперед класно-урочна організація навчання, що сформувалася у XVII столітті на принципах дидактики, сформульованих Я. А. Коменським.

УМОВИВІД – розумова дія, завдяки якій відбувається зіставлення та аналіз думок різного змісту для одержання нового висновку.

УРОК – форма організації навчального процесу, при якій педагог протягом точно встановленого часу організовує пізнавальну та іншу діяльність постійної групи учнів (класу) з урахуванням особливостей кожного з них, використовуючи види, засоби і методи роботи, які створюють сприятливі умови для того, щоб усі учні оволодівали основами предмета, який вивчається, безпосередньо в процесі навчання, а також для виховання і розвитку пізнавальних і творчих здібностей, духовних сил учнів.

УЯВЛЕННЯ – процес відтворення предмета у свідомості в його відсутності.

ФАТАЛІЗМ (від *fatum* – рок, доля) – уявлення, згідно якому будь-яка подія і кожний людський поступок повністю визначені, тому виключають випадковість чи свободну волю.

ФЕДЕРАЦІЯ – (лат. *federatio* – об'єднання) – союз кількох суспільств, держав, організацій з метою утворення нової єдиної держави, за якою держави, що увійшли у федерацію зберігають суверенність.

ФІЛОСОФІЯ – (*phileo* – люблю, *Sophia* – мудрість) світогляд, в якому розглядаються і теоретично обґрунтовуються різні аспекти взаємовідношення людини і світу, виробляється цілісне бачення світу і місця в ньому людини.

ФОРМА ВИХОВНОЇ РОБОТИ – організаційна структура, педагогічна дія, захід в якому реалізуються завдання, зміст та методи конкретного виховного процесу.

ФОРМА НАВЧАННЯ (як дидактична категорія) – зовнішня сторона організації навчального процесу.

ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ – конструкція окремої ланки процесу навчання, певний вид занять (урок, лекція, семінар, екскурсія, факультативне заняття, екзамен тощо).

ХАРАКТЕР (від давньогрецького – «відбиток, ознака») – цілісний та стійкий індивідуальний склад душевного життя людини, який проявляється в окремих психологічних станах її поведінки, розуму, емоціях.

ХРИСТІЯНСТВО – світова релігія, що з'явилася у I ст. у східних провінціях Римської імперії внаслідок злиття і взаємопроникнення ідей ряду месіанських сект іудаїзму.

ХУДОЖНІЙ Образ – це форма мислення в мистецтві, яка розкриває реальне явище через конкретне, особливе.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ – (від лат. *civilis* – громадянський) – форма спільного життя людей, якій властиве відтворення власної матеріальної і соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих сенсів; сукупність матеріальних та духовних досягнень суспільства на певному етапі його розвитку; цивілізація може розумітися як впорядкована, історично визначена система матеріальної та духовної діяльності людей та її наслідки з огляду на їхнє значення для суспільного розвитку.

ЦІННОСТІ – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії, теоретичні системи, суспільні ідеали. Цінностями виступають найбільш значимі для людини речі; властивість предмета або явища, яка має певне значення для людей у культурному, суспільному або особистісному відношеннях.

ШЛЮБ – захищений державою добровільний, рівноправний і, в ідеалі, довічний союз між чоловіком і жінкою, які об'єднуються з метою створення сім'ї.

ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ ТА СТУДЕНТІВ

(за матеріалами сайту Весела Абетка http://abetka.ukrlife.org/cikkavo_ua.htm)

Тема: Методика формування уявлень про людину та світ у початковій школі.

Першим вищим навчальним закладом в Україні була Острозька колегія, що була заснована у м. Острог князем Костянтином Острозьким у 1576 р. Тоді це були єдині вищі навчальні заклади у східнослов'янському світі.

Найстарішим навчальним закладом Східної Європи вважається Києво-Могилянська академія (1615 р.). Найбільші чоловічі монастирі йменуються Лаврами. Статус Лаври мають лише шість монастирів у світі. Три з них знаходяться в Україні. Це Свято-Успенська Києво-Печерська Лавра в Києві, що отримала цей статус ще у 1598 р., Свято-Успенська Лавра в м. Почаїв і Святогірська Свято-Успенська Лавра на Донеччині.

Найбільші зібрання українських книг в США мають два університети Чикаго, Гарвардський і Колумбійський університети, Гуверівський інститут у Станфордї (штат Каліфорнія), Нью-Йоркська публічна бібліотека.

Україна посідає четверте місце у світі за кількістю громадян з вищою освітою. Населення України належить до найбільш освічених, а кількість людей з вищою освітою на душу населення – вища за середньоєвропейський рівень.

Найстаріша в світі карта відома науці, а також найбільш стародавнє поселення Homo Sapiens, були виявлені на Україні, в селі Королево, біля Міжгір'я. Її вік становить приблизно 14,5 – 15 тисяч років. Карта була вирізана на кістці мамонта. Поселення було мабуть з цього ж матеріалу.

Територією України пролягав один з найбільших історичних транспортних шляхів – «шлях із варяг у греки» – система річкових шляхів і волоків між ними завдовжки 3 тис. км, що пов'язувала північні землі Давньої Русі з південними руськими землями та Балтійське море з Чорним. Протягом усієї давньої історії Україна-Русь виступала мостом між світами Східної Європи і Давнім Сходом, Європою античною, візантійською і латинською.

Перші українці в Туреччині з'явилися не за власною волею. Це були раби і полонені, яких продавали на невідомих ринках Близького Сходу спочатку татари, а згодом і турки. Переважно молоді чоловіки та жінки використовувалися на важких фізичних роботах, у домашньому господарстві. З молодих хлопчиків і немовлят, захоплених в Україні, виховувалися яничари, що, не знаючи батьківщини, були підпорою влади турецьких султанів і відзначалися сміливістю і особливою жорстокістю.

Дівчата часто потрапляли до гаремів. Одна з них, легендарна Роксолана (справжнє ім'я – Настя Лісовська) з Рогатина (нині Івано-Франківської обл.), стала дружиною турецького султана Сулеймана II (Прекрасного). У 1520 році її полонили кримські татари і продали до султанського гарему. Роксолана відіграла значну роль у політичному житті Османської імперії 20-50-х років XVI ст., відмовляючи султана від походів на Україну.

Під час англо-бурської війни (Південна Африка) в 1899-1902 рр. командир одного з загонів бурів, українець Юрій Будяк, врятував від розстрілу одного молодого англійського журналіста. Згодом останній допоміг Будяку вступити до Оксфордського університету. В 1917 р. Юрій працював в уряді Української Народної Республіки. В 1943 р. Юрій Будяк помер в радянському концтаборі. Англійського журналіста звали Вінстон Черчилль.

Україна – найбільша країна, що знаходиться в Європі. Країна, що займає 0,41% світової території суші, в якій мешкає 0,85% населення планети. Країна, на території якої зосереджена чверть всіх запасів чорнозему на планеті.

Найдавніші згадки про приручення тварин на території України належать до епохи мезоліту – тобто VII-VI тис. до н.е. Як свідчать знахідки у мезолітичних шарах, першою свійською твариною був собака. В епоху міді-бронзи було приручено всіх основних сільськогосподарських тварин, в тому числі і коня, якого тоді ж пристосували до верхової їзди.

Початок землеробства на території України припадає на 2-у половину VI-V тис. до н.е., тобто на ранні етапи неоліту. Під час розкопок поселень племен буго-дністровської неолітичної культури виявлено керамічні вироби з відбитками зерен і полови злаків. За визначенням ботаніків, вони належать трьом видам: пшениці, ячменю та просу.

Найдавніші житла первісної людини на території України типу чумів, вкритих шкірами (стоянка Молодове-1 поблизу с.Молодове у Чернівецькій області), а також житлові печери з перегородками з кісток мамонтів (грот Чокура у Сімферополі) належать до муст'єрського періоду (середній палеоліт: 50-40-ві тис. до н.е.).

Найдавнішими документальними спорудами на території України, збудованими до винаходу технічних засобів будівництва, є кургани. Це – «піраміди південних степів», як їх називали перші дослідники XVIII ст. Феномен цих споруд, а, отже, і колосальних витрат непродуктивної праці, залишається нез'ясованим. Найбільша кількість степових курганів споруджена у III-II тис. до н.е.

Перші кам'яні споруди на Русі відомі ще за язичницьких часів. Однією з таких будівель, згадуваних літописом, був князівський палац – терем Святослава Ігоревича у Києві. Найдавнішими свідченнями про існування колісного транспорту є залишки возів, виявлені в Сторожевій Могилі поблизу Дніпропетровська, на Мелітопольщині та в інших місцях. Як тяглову силу для них використовували волів. Належать ці знахідки до племен ямської культури Подніпров'я, які жили наприкінці III – на початку II тис. до н.е.

Етруски (з латинської – плем'я, народ), давні племена, які в 1-му тисячолітті до н.е. населяли північну частину Апенінського півострова і створили розвинуту цивілізацію, що передувала римській. Етруски створили самобутнє мистецтво, яке з часом активно вплинуло на розвиток художньої культури стародавнього Риму. Значного розвитку досягла архітектура, планування міст, будівнича техніка. Були поширені храми з Трьома внутрішніми приміщеннями, зведені на високих подіумах, пишно оздоблені скульптурними композиціями і декором. Розвивались художні ремесла, зокрема виготовлення виробів з бронзи, золота, кераміки. Гробниці, склепи прикрашались монументальним живописом. Етруські жінки нарівні з чоловіками брали активну участь у суспільному житті.

Деякі українські вчені вважають, що етрусками були племена орійців, які переселились на Апеніни з пра-України. Застосовуючи закономірності граматичної будови української мови, так званий «український мовний ключ», американський вчений українського походження Іван Стойко розшифрував досить багато етруських написів. Одну із золотих таблиць, знайдених в етруському місті Пиргі в 1964 році, І.Стойко переклав так: «Колишній вояче, бачиш все. Ти, мабуть, вірив, і ту віру прийняли всі. Зобач чужинець це говорить і це гордість дасть. У собі я тішусь і знаю, бо ви учили «пошана в рай веде»...

Скіфи – народ, що жив на території теперішньої України протягом VII ст. до н.е.–III ст. н.е. Такого доволі давнього народу не знав жодний стародавній народ, що перебував на території нашої Батьківщини.

Перший на території нашої країни «перепис населення» зробив скіфський цар Аріант, прагнучи полічити кількість своїх підлеглих. Під страхом смертної кари він наказав всім дорослим чоловікам своєї держави принести по бронзовому вістря стріли. Їх виявилось так багато, що цар вирішив спорудити з них собі пам'ятник. Він звелів розплавити вістря і відлити мідну посудину, яку було встановлено в священній місцевості Еksamпеї, десь між Дніпром і Південним Бугом. Посудина ця вміщувала 600 амфор (щонайменше 6 тис. літрів), а товщина її стінок становила 6 пальців.

Давньогрецький історик Геродот, що мандрував Скіфією, подав кілька легенд про походження скіфів. За однією з них, прародичем скіфів був син Зевса Геракл. Подорожуючи по Таврії, він одного разу заснув, а коли прокинувся, побачив, що зникли кудись його коні. Пошуки привели Геракла до Гінеї. Тут у глибокій печері він побачив дивну істоту – напівжінку-напівзмію, яка сказала, що коні стоять у неї. За повернення їх вона зажадала від Геракла вступити із нею в шлюб. Коли від цього шлюбу народилися троє синів – Агафірс, Гелон та Скіф, напівдіва спитала Геракла, кому з них передати на володіння країну, де вона мешкала. У відповідь на це Геракл залишив їй один із своїх луків і пояс, на кінці якого висіла золота чаша, й сказав: «Віддай свою країну тому з синів, який зможе підперезатися цим поясом і натягти лука». Таке зміг зробити лише Скіф, який і став родоначальником усіх скіфських царів. «На пам'ять про цю подію, – пише Геродот, – скіфи й досі носять на поясі золоту чашу».

Виявляється, що прозорим склом на території України користувалися ще скіфи. Такий факт установлено при розкопках Товстої Могили, де знайшли уламки скляного посуду. До цього вважалося, що прозоре скло вперше з'явилося в Україні принаймні на 200 років пізніше.

В українській культурі збереглося чимало елементів, що пов'язують її з найдавнішими індоєвропейцями, – кочовими скотарями, які звали себе аріями. Вони жили на території сучасної України. Арійські воїни, як і українські козаки, мали зачіску у формі оселедця. На гробниці фараона Хоремхеба, що правив у Єгипті 3400 років тому, зображені арії із «оселедцями» на голові. Бойовий пояс аріїв з різноманітною зброєю згадується в стародавніх українських переказах. Цей пояс зберігся до наших часів у традиційному одязі корінних мешканців Карпат – гуцулів. Це – черес, широкий шкіряний пояс, оздоблений орнаментом та металом, пристосований для носіння топірця, ножа, люльки тощо. Найдавнішим народом на території сучасної України, назва якого збереглася у писемних пам'ятках, були кіммерійці, які оселилися наприкінці II – на початку I тис. до н.е. в Причорномор'ї, південних степах України. Спочатку це був осілий народ, що згодом перейшов до кочового скотарського господарства. Найбільш ранні відомості про кіммерійців знаходили у грецькій літературі, вони належать до початкового періоду знайомства грецьких мореплавців з північним узбережжям Чорного моря і мають характер легенд. Земель кіммерійців досяг і Одисей.

Найдавніша людина, за останніми свідченнями науки, з'явилася на сучасній території України приблизно 700-800 тис. років тому. Відкриті нещодавно археологами шари з матеріалами поблизу закарпатського с. Королевого свідчать, що стародавні мешканці цього поселення вже тоді володіли вогнем, займались мисливством, а основною формою суспільної організації було первісне стадо.

Тема:Методика формування культурологічних знань в учнів початкової школи.

Найпершим вищим навчальним закладом в Україні була Острозька Колегія, заснована в 1576 р. у м. Острог князем Костянтином Острозьким. Другий вищий навчальний заклад – Києво-Могилянська академія, заснована у 1623 р. шляхом об'єднання Київської братської і Лаврської шкіл. Це були на той час єдині вищі школи у східнослов'янському світі.

Відкриття першої школи в Україні відбулося 988 року. В «Повісті минулих літ» записано, що тоді Володимир Святославович почав брати у «нарочитая чади», тобто у представників феодальної верхівки дітей і віддавати їх в «ученье книжное» в Києві.

Перша в Україні середня школа відкрилася у 1559 році в Дубецьку, в західній частині Руського воєводства. Головна увага в ній приділялася вивченню латинської мови, давньоримської літератури і риторики. Школа мала, як і тодішні західноєвропейські гімназії, чотири класи. Була організована згідно із засадами гуманістичної педагогіки. Керували нею Григорій Оршак та Франческо Станкар.

Першу братську школу в Україні засновано було близько 1585 року діячами Львівського братства Ю. Рогатинцем, І. Рогатинцем, І.Красовським та ін. До цього навчального закладу приймали дітей різних станів зі Львова та інших міст та сіл Украши. Ця школа виховала багатьох громадських і культурних діячів, справила великий вплив на розвиток освіти не тільки в Україні, а й у Білорусі, Молдові. Існувала до 80-х років XVIII століття.

Першу в Україні гімназію було відкрито в Новгороді-Сіверському в 1804 році. Дещо пізніше – в Харкові (1805) та Києві і Сімферополі (1812).

Перший ліцей, що був загальноосвітнім навчальним закладом і проміжною ланкою між середньою і вищою школою, в Україні відкрився в Одесі в 1817 році. Дістав назву Рішельєвського на честь колишнього новоросійського генерал-губернатора А.-Е.Рішельє.

Одна з найвідоміших українських різдвяних пісень «Щедрик» (написана українським композитором, Миколою Леонтовичем), відома всьому світу як «Carol of the Bells» або «Ring Christmas Bells».

Джордж Гершвін написав одну з найбільш відомих світових пісень «Summertime» (її виконує Луї Армстронг та Ельза Фіджеральд) після того, як надихнувся українською народною колісковою «Ой ходить сон біля вікон».

Найбільші сходи в Україні – Потьомкінські сходи в Одесі – одна з видатних кам'яних споруд 1-ої половини XIX ст. Це складна інженерна споруда висотою 24 м і довжиною 142 м має 142 кам'яних сходинки і 10 площадок. Ширина нагорі – 125 м, внизу – 21 м. В її спорудженні взяли участь архітектори Ф.К.Бофф, Г.І.Торрічеллі та ін. Матеріал – цегла, черепашник, камінь.

Найвидатнішою архітектурною спорудою Київської Русі, що збереглася до нашого часу, є Софійський собор у Києві, «руська митрополія», зведена у 1037 році в центрі верхнього міста. Він має змінений зовнішній вигляд – був добудований у XVIII ст. За величчю художнього образу, досконалістю архітектурних форм, внутрішнім оздобленням собор належить до видатних пам'яток світу доби феодалізму.

Найдавнішим і єдиним давньоруським медичним довідником, що зберігся до наших часів, є лікарський трактат-порадник «Мазі» – узагальнена праця про лікування травами, який склала Євпраксія Мстиславна, онука Володимира Мономаха, у Хет.

Всесвітнє визнання здобував українець Олександр Архипенко (1887-1964), який прибув до США 1923 року. Він увійшов в історію мистецтва як один з основоположників і яскравих представників так званої кубістичної скульптури. У США О.Архипенко створив понад 750 композицій, багато з яких експонувалися в найбільших музеях світу.

Помітним явищем української літератури на Заході є творчість так званої «Нью-Йоркської групи поетів» – Богдана Бойчука (США), Богдана Рубчака (США), Юрія Тарнавського (США), Віри Вовк (Ріо-де-Жанейро), Емми Андіївської (Німеччина), Патриції Килини (американки за походженням, що пише вірші українською мовою). Назва «Нью-Йоркська група поетів» виникла у 1958 році. Їх спільна праця – збірки творів «Нова поезія». Група видала збірку поезій І. Драча англійською мовою у перекладі Стенлі К'юніца.

Найбільшими українськими видавничими центрами у США є «Пролог» (останніми роками видав у США цілий ряд творів видатних українських письменників) і Український науковий інститут Гарварда (УНІГ).

Першим з вітчизняних докторів медицини, ім'я якого нам відоме, був український вчений XV ст. Георгій (Юрій) Дрогобич. Ступінь доктора йому присвоїли у Болонському університеті в 1482 році, в якому він викладав астрономію та медицину, а в період 1481-1482 рр. обіймав посаду ректора цього університету. Найнезвичайнішими дослідами треба, мабуть, вважати досліди лікарів-науковців на собі. Так, видатний патологоанатом і епідеміолог Г.М.Мінх дослідом на собі у 1874 році вперше довів перенесення поворотного тифу кровососними комахами. Харківський гігієніст В.В. Фавр у 1902 році заразив себе малярією з метою довести роль малярійного комара як переносника цієї хвороби.

У бібліотеці Конгресу США у Вашингтоні в 1989 році було відкрито українську секцію, яка налічує близько 70 тис. томів україніки, зокрема 912 книжок Шевченкіани. Бібліотека Конгресу видала у 1990 році бібліографічний покажчик «Шевченкіана в Конгресовій бібліотеці». Секція епізодично влаштовує виставки українських книг, приурочені до знаменних подій в українській історії та роковин видатних українських письменників.

В містечку Бердичів (Житомирська область) в костелі Святої Варвари 14 березня 1850 р. місцева красуня Евеліна Ганська була повінчана з Оноре де Бальзаком. У цьому ж містечку тривалий час жив Фредерік Шопен, який крім написання музики також керував роботами з реставрації тамтешнього органу.

Пабло Пікассо був у захопленні від робіт української художниці Катерини Білокур (1900-1961). Коли в 1954 р. він побачив її роботи на виставці, то сказав, що вони геніальні і порівняв Катерину Білокур з відомою всьому світові художницею Серафін Луїс.

Перший автомобіль з'явився на території сучасної України, а разом з тим і в усій тодішній Російській імперії у 1891 році в Одесі Купив у Франції це механічне чудо редактор газети «Одесский листок» В.В.Навроцький. То була одна з найперших ще дослідних моделей уславленої згодом фірми Панар-Левассор.

Музичний геній світу Людвиг Бетховен створив 32 сонети для фортепіано, одна з яких написана на українську тему і була присвячена графові Андрію Розумовському, синові генерала Кирила Розумовського, в палаці якого у Відні він часто концертував. Також у «Фіналі» сонети «Пасіоната» та в славнозвісних квартетах Бетховена зустрічаються українські теми, з якими композитор познайомився у виступах придворного хору графа Андрія Розумовського. Присвятив Бетховен йому і свою чудову п'яту симфонію, так звану «Пастораль».

Один з найвизначніших письменників Франції, історик, філософ, поет Вольтер написав книжку «Історія Карла XII», яку до кінця XIX ст. було перевидано понад 100 разів. Дві сторінки в ній присвячено Україні та її гетьманові Івану Мазепі. У своєму творі Вольтер писав про Україну: «Україна завжди прагнула свободи, але, оточена Москвою, Туреччиною і Польщею, все була примушена шукати собі протектора в одній з цих держав». Мазепу він описував так: «Це була відважна людина, далекозора, невтомна в праці, хоч і поважного віку».

Автор першого українського наукового українсько-російського словника – поет і письменник Борис Грінченко.

Боротьбі Івана Мазепи за незалежність України від Росії присвятили свої твори французький письменник Віктор Гюго та англійський Байрон. Французький композитор Еміль Неріні написав оперу «Мазепа», яку 11 лютого 1925 року було поставлено у Великому театрі в Бордо. А 1872 року було написано оперу «Мазепа» французьким композитором Пурні.

Ймовірний перший автор музики до «Наталки-Полтавки» – Єдлічка Адльйоз (1819-1894) – український композитор чеського походження.

Автор першої граматики української мови (видана російською мовою) – Олександр Павловський («Грамматика малоросійського наречія»).

Перша в Україні фабрика виникла в Янові біля Львова у 1522 році.

Батьком української історії вважають Нестора. Він прийшов до Києво-Печерської лаври сімнадцятирічним юнаком і назавжди залишився тут, щоб стати не тільки монахом-чорноризцем, а й батьком нашої історії. Усі історики сходяться на тому, що був він надзвичайно освіченою людиною, добре знав давньоруські й іноземні літописи. Нестора часто називають літописцем. Це так, він справді вів літопис. Але правильніше його називати письменником та істориком. І не просто першим професійним істориком Русі, а батьком усієї української історії. Він дотримувався літописних форм і хронологічної послідовності викладу подій, але прагнення висловитися ширше й докладніше диктувало йому численні вставні оповіді (згадаймо, наприклад, історію життя і смерті віщого Олега або розправу княгині Ольги з жителями міста Іскоростеня).

Нещодавно в ближніх печерах Київської лаври знайдено прах майже 900 років тому похованого тут Нестора. Після вивчення черепа історики скульптори виліпили його ймовірний портрет: високе чоло, аскетичне обличчя ченця, задумливий погляд. Іларіон – перший архієрей Русі не з грецьких, що їх призначав константинопольський патріарх, а з руських духовних осіб.

У тексті «Слова о полку Ігоревім» немало загадкових місць, які важко зрозуміти нашим сучасникам. Але, мабуть, найбільша загадка – сам автор твору. Його імені історія не зберегла. Десятки різних захоплюючих гіпотез висловлюють учені, щоб відповісти на це запитання. Одні пропонують шукати, автора серед князів, інші – поміж дружинників походу на половців, треті – в монастирських келіях, де при тьмяному світлі свічки творилися літописи.

Нещодавно український вчений Л.Махновець видав монографію під назвою «Про автора «Слова о полку Ігоревім»». Ретельно проаналізувавши життєві біографії, суспільне становище і ступінь близькості до князя Ігоря кількох тисяч його сучасників, автор назвав ім'я людини, що, за його переконанням, є автором поеми. Це – Володимир Ярославич, син галицького князя Осмомисла, батько Ігоревої дружини – Ярослави. Л.Махновець характеризує його як людину, що володіла енциклопедичними знаннями, інтелігента свого століття.

Інокентія Гізеля (бл. 1600-1683), професора і ректора Києво-Могилянської академії (1646 р.), його сучасники називали українським Арістотелем. Про універсальність обдарованості Гізеля та глибину його філософського мислення особливо переконливо свідчить висловлена ним ще в 40-х роках XVII ст. думка про незнищенність матерії. Отже,

він більше, як на століття випередив Лавуазьє і Ломоносова у вирішенні одного з найважливіших питань філософії.

Дійсним винахідником «рентгенівських променів» є не німецький вчений Рентген, а видатний український вчений Іван Пулюй (1845-1918). Цікаво, що він відразу зрозумів їхню важливість для лікарської діагностики. Його знімки в рентгенівських променях 80-х років минулого століття значно докладніші й багатші, ніж знімки К.Рентгена, зроблені в 90-х роках. Чому ж тоді весь світ знає Рентгена і не знає Пулюя? Справа в тому, що наш вчений не робив рекламу своєму винаходу, а Рентген – навпаки.

Наш сучасник, відомий вчений-енциклопедист, учень великого Резерфорда Петро Капіца (1894-1985), не приховував свого українського походження. З цього приводу одного разу стався цікавий випадок. В Москві було прийнято запрошувати на дипломатичні прийоми видатних вчених, артистів, письменників. П. Капіца на один з таких прийомів з'явився, як годиться, в костюмі, але в українській вишиванці. Цим обурився М.С.Хрущов, який, помітивши вишиванку, мало не відправив відомого академіка додому. Але той не знітився, покликав А. Громику, міністра зовнішніх справ ССРСР. Міністр як експерт у міжнародних справах засвідчив, що національний одяг міжнародного етикету не порушує, принагідно вказавши на дружину індійського посла, одягнуту в сарі.

Будучи визначним фізиком-теоретиком, лауреатом Нобелівської премії, Капіца добре знав філософські праці українських вчених, зокрема Г.Сковороди. Дізнавшись від П. Капіци про геніальний вислів Сковороди щодо правди, яка всюди є простою, а складною буває тільки брехня, Ернст Резерфорд тримав ці слова завжди перед очима, під склом на письмовому столі.

Найдавнішими українськими родами вважаються роди князів, бояр та старшини – роди Острозьких, Галицьких, Тарновських, Дорошенків, Рклицьких, Стефановичів-Донцових, Апостолів, Христоіановичів, Довглевських, Круп'янських, Остряшковых, Заславських, Корибутовичів, Збараських, Четвертинських, Ружинських, Островських, Друцьких, Головнів-Острожецьких, Лизогубів, Кульчитських, Бережницьких, Березовських, Білинських, Добрянських, Яровських, Комарницьких, Кропивницьких, Крушельницьких, Чарнецьких, Чайковських, Дідушинських і т.д. – до 1000 родів. Але чи не найдавнішим є рід Драго-Сасів. Або, точніше кажучи, це один з першородів, бо рід гербу «Сас» сам об'єднує біля 150 більш пізніх родів. Зрозуміло, що родовід вела тільки українська шляхта, а раніше – княжа та боярська верхівка, тобто українська еліта тих часів.

Перший український супутник «Січ» працює в космосі з 1995 року в інтересах народного господарства й Міністерства оборони України. Українські фахівці з космічної техніки та космонавігації беруть участь в 25 міжнародних наукових проектах разом з колегами з Австрії, Італії, Угорщини, Польщі, Росії, Китаю, США, Франції.

Тема: Методика формування правосвідомості в учнів початкової школи.

Перші законодавчі акти про охорону природних багатств на території України були видані за часів Київської Русі. Так, «Руська правда» – збірник норм права Ярослава Мудрого – встановила відповідальність за незаконний відстріл бобрів, деяких рідкісних видів птахів. Вже в той час на території Київської Русі, зокрема у Володимир-Волинському князівстві, створювалися свого роду заповідні угіддя, насамперед у лісових масивах, де регламентувалися полювання та деякі інші види природокористування.

У 1710 році український гетьман Пилип Орлик представив «Пакти і Конституції прав і свобод Запорізької Січі», які призначався для поділу влади на три гілки і регулювали права та обов'язки держави і громадян. Деякі дослідники вважають, що цей документ є однією з

перших конституцій у світі. 5 квітня 1710 р. його обрали гетьманом Запорізького війська. У цей же день Пилип Орлик оголосив «Конституцію прав і свобод війська Запорізького». Цей документ склався як договір між трьома основними силами Гетьманщини: гетьманом, генеральною старшиною та Військом Запорізьким. У США Конституцію прийняли в 1787 р., у Франції та Польщі – тільки в 1791 р. В Російській імперії спроби створити конституцію мали місце тільки в першій чверті XIX століття, але закінчилися трагічним повстанням декабристів.

У 1948 році у Філадельфії була створена Федерація українських жіночих організацій, яка об'єднала громадські осередки українських жінок США, Канади, ФРН, Бельгії, Аргентини, Франції, Венесуели, Бразилії. На час створення організація налічувала 22 тис. жінок. Крім того, у США діють Українсько-американська жіноча допомогова організація, яка займається питаннями соціального страхування, а також Об'єднання жінок оборони чотирьох свобод України – «свободи слова, релігії, свободи від страху і голоду».

Першою українкою, яку було обрано провінційним депутатом у Канаді, була Марія Фодчук-Баттен, юрист, посол, суддя. У 1964 році вона отримала призначення на місце судді від прем'єра Канади Пітерсона. Вона була першою жінкою у законодавстві і другою жінкою-суддею у Канаді.

Першим кодексом норм давньоруського права є «Руська правда» – цінне джерело вивчення соціально-економічного і політичного життя, правової системи Київської Русі XI-XII ст. Перші списки «Руської правди», що, вірогідно, була укладена в Софійському соборі і містила основи українського, білоруського, російського та литовського права, знайшов у 1738 році В.М.Татіщев.

Найстародавнішим істориком на території України вважається один з античних науковців Сириск. У 1908 році на землях античного міста Херсонесе археологи знайшли стелу з текстом III ст. до н.е. Напис вдалося розшифрувати, і з'ясувалося, що стелу було встановлено на честь херсонесіта Сириска, сина Геракліда, увінчаного за історичні дослідження золотим вінком. Нині стела зберігається в Херсонеському історико-архітектурному заповіднику в Севастополі.

Найдавніші прізвища, тобто власні особові назви, близькі за значенням до сучасних прізвищ, зафіксовані в українських пам'ятках ділової мови – грамотах XIV – XV ст. Це князь Іван Васильович Чорторійський, пан Іван Чорний, пан Воячко Рогатинський. Характерно, що все це прізвища людей, котрі належали до тодішньої суспільної верхівки, прізвища князів, магнатів, власників великих земельних маєтків. Чому саме в них з'явилися прізвища? Ці люди купували і продавали свої села й інші маєтності, записували їх у спадок дітям, родичам, і ці юридичні дії потребували оформлення відповідними документами. А для дітей чи онуків було вигідно, щоб прізвище свідчило про те, що вони нащадки і спадкоємці такого-то предка.

Найдавніші згадки про пересилку вістей на території України належать до 1 тис. до н.е.: грецькі історики згадують про передачу повідомлень у народів, які жили у Причорномор'ї, – скіфів та сарматів.

Найбільшою битвою з XVII ст. до середини XX ст. є Берестейська битва 1651 року між Україною і Кримом з однієї сторони, і Річчю Посполитою – з іншої. В ній брало участь до 600 тис. воїнів. Тільки битви другої світової війни, зокрема на Курській дузі, біля Москви і Берліна мали більші масштаби.

Автор Української Малої Енциклопедії Є. Онацький, роблячи у своїй великій праці розвідки щодо державності України, висловив таке цікаве спостереження. Творення держави

– велика справа, яка ніколи не вичерпується в одному поколінні. Щоб створити державу, треба кілька поколінь, що передають одне одному визвольні ідеї, підтримують традицію будування незалежної держави. Так, створення Франції тривало два століття. Об'єднання Італії в державний організм, який проповідував Макіавеллі, здійснилося за 300 років після його смерті. Боротьба ірландського народу за створення власної державності триває вже понад 600 років.

Одна з найбільших пустель Європи знаходиться саме в Україні. Олешківські піски складаються із безмежних барханів (тутешні мешканці називають їх «кучугурами») висотою близько 5 м з негустою рослинністю. Знаходяться ці піски у Цюрупінському районі (стара назва Цюрупінська – Олешки), за 30 км на схід від м. Херсон. Дніпровські піски існували здавна, але Олешківська пустеля у нинішньому своєму вигляді з'явилася порівняно нещодавно: через випасання величезних отар овець у XIX ст., які знищили траву, звільнилися піски, а вітрова ерозія дала їм можливість розширюватися. Олешківські піски за температурним режимом та кількістю опадів можна швидше віднести до напівпустель. Влітку пісок нагрівається до 70 градусів. Трапляються тут піщані бурі. В пустелі на глибині 300-400 м існує прісне підземне озеро з дуже смачною водою. Проте науковці дослідили, що масштабно добувати звідси воду не можна, оскільки рівень води знизиться, і ліси, які насажені довкола пустелі, не зможуть стримувати піски. До найближчого населеного пункту – близько 7 км.

Найбільша гірська система в Україні – Українські Карпати, які є частиною східних Карпат. Підносяться вони на заході, у межах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, і простягаються смугою завдовжки понад 270 км і завширшки 100-110 км. Українські Карпати – середньовисокі гори, їхня пересічна висота 1000м.

Найвища гора України – Говерла в Українських Карпатах в Полоніно-Чорногорському масиві, в межах Закарпатської області; її висота 2061 м над рівнем моря.

Найбільше плоскогір'я в Україні знаходиться в Карпатах на висоті 1758 м над рівнем моря: це пласка вершина гори Паляниця у їхній східній частині – Чивчинських горах.

Найбільшою низовиною є Полісся Українське, що займає крайню північно-західну та північну території України і є складовою частиною великої Поліської низовини, яка на півночі поєднується з Білоруським Поліссям. На Заході Українське Полісся складається з найбільш заболоченої його частини – Волинського та Рівненського Полісся. Висоти даного регіону не перевищують 150-200 м.

Найбільшим морем, що омиває Україну, є Чорне море, яке має площу близько 420 тис. кв. км. Північна частина моря, яка омиває береги України, внаслідок невеликих глибин (80-120 м) та отримання у літній період теплих річкових вод краще прогрівається, а тому північне узбережжя моря найбільш заселене. У Чорне море впадають ріки Дунай, Дніпро, Дністер, Південний Буг.

Найбільша затока поблизу берегів України – Таганрозька. Довжина її 150 км, ширина біля входу 31 км, пересічна глибина 5 м.

Найбільшим островом, що належить Україні, є Джарилгач – острів у Каркінітській затоці Чорного моря. Довжина його близько 40 км. Він складений із піщаних порід; входить до складу Херсонської області.

Найвіддаленішою географічною точкою території України є острів Зміїний, або Фідонісі, який знаходиться у північно-західній частині Чорного моря, за 37 км від Кілійського гирла Дунаю. Його площа – 1,5 кв. км; належить до Одеської області.

Найбільший півострів в Україні – Кримський, площею 25,5 тис. кв. км. Омивається Чорним та Азовським морями. На півночі сполучається з материком Перекопським перешийком. Більша (рівнинна) частина півострова зайнята Причорноморською низовиною, на півдні підносяться Кримські гори.

Найбільша коса, тобто вузька наливна смуга суходолу, одним кінцем сполучена з материком, – Арабатська стрілка довжиною 115 км.

Найбільшою річкою України є Дніпро. Із загальної довжини 2201 км на Україну припадає 981 км. Це третя за довжиною і площею басейну річка Європи (після Волги і Дунаю). Бере початок з болота Аксеннінський Мох на південних схилах Валдайської височини, впадає у Дніпровський лиман Чорного моря. Її басейн займає 65% площі України.

Найбільшим озером в Україні є Ялпуг (Ялпуг) у заплаві Дунаю, в Одеській області. Довжина його 39 км, ширина до 5 км, пересічна глибина 2 м, а площа 149 кв. км. Живиться озеро переважно за рахунок паводкових вод Дунаю та річок Ялпуг і Карасулак. Найглибшим озером в Україні є Свितязь в басейні Бугу. Це одне з Шатських озер на Волині. Довжина його 9,3 км, ширина 8,0 км, площа 24,2 кв. км, максимальна глибина 58,4 км.

Найбільша штучна водойма, тобто водосховище, якщо йдеться про площу водного дзеркала, – Кременчуцьке, у середній течії Дніпра 2252 кв. км. Довжина 149 км, ширина до 28 км, об'єм води 13,5 куб. км.

Найбільший водоспад в Україні – Учансу. Вода падає майже прямовисно з виступу Головного пасма Кримських гір з висоти 98,5 м, навесні стік значно збільшується, а влітку водоспад майже пересихає. Навколо Учансу – заповідний ліс з кримської сосни, вічнозелених чагарників.

Найдовша печера в Україні – Оптимістична, що знаходиться в гіпсах Поділля (Тернопільська область). В ній розвідано і закартографовано 175 км ходів на глибині 20 м. Це одна з найдовших печер у світі. Поруч, теж в Тернопільській області, розташована друга за довжиною печера Озерна, довжина її лабіринту 114 км.

Найдавніший землетрус на території сучасної України, про який збереглися дані, датований 63 роком до н.е. і дістав назву Пантікапейського. «В той час, як Мітридат справляв на Боспорі свято Церери, раптом стався такий сильний землетрус, що, кажуть, за ним почалися страшні зруйнування міст і полів», – свідчить давнє джерело. За даними розкопок можна припустити одночасні характерні пошкодження кам'яних будівель в таких населених пунктах: Пантікапей (на території сучасної Керчі), Німфей, Кітей, Пормфій.

Перша газова лампа винайдена у м. Львові працівниками аптеки «Під золотою зіркою» Ігнатієм Лукасевичем та Яном Зехом у 1853 р. Того ж року у львівському шпиталі була проведена перша хірургічна операція при освітленні газовою лампою. Згодом газова лампа була представлена на міжнародній виставці в Мюнхені, винахід був відзначений там спеціальною грамотою.

Ця чи не найдавніша гора розташована поблизу села Дністрово-Кам'янка на Дніпропетровщині. Вона має цікаву властивість – створювати шум у безвітряну погоду. Про гору-барометр місцеві мешканці знають: коли гора «шумить» – чекай зміни погоди. І вони ще ніколи не помилялись. Секрет того явища в тому, що узвишся розташоване в районі повітряної течії, або простіше – на протязі. Цю особливість природи використовували спостережливі предки, вибираючи місця для будівництва вітряків. Досі в народі розповідають про чудо-млин, який колись стояв неподалік і безупинно крутився навіть у найспокійнішу погоду.

Співучі піски... Подібне явище спостерігається в багатьох районах світу. Схоже існує і в Україні, поблизу Нікополя, на косі біля річки Лапінки, на одному з рукавів Дніпра. «Спів» цих, мабуть, найдивніших пісків чути після дощу, коли верхній шар злипається і утворює крихку кірку. Крокуючи нею, можна почути звуки, подібні до свисту повітря, випущеного з автомобільної камери.

Найстарішим деревом в Україні вважається 1300-річний дуб в урочищі Юзефін Рівненської області.

Тварини України, що зникли. За княжої доби було в лісах і степах дуже багато різних тварин. З оповідань князя Мономаха знаємо, що він полював на турів і диких коней. Нині вже ні турів, ні диких коней в Україні немає. Вони повимирали. Але з різних описів наших літописців довідуємося про їхній вигляд та життя. Тур з вигляду був подібний до великого бика. На голові він мав великі і довгі роги, закручені вперед і дещо догори. Його шерсть була чорна, вздовж хребта йшла білява смуга. Живився рослинними кормами. Тура вважають за предка нашої домашньої худоби. Раніше тур був поширений у степу, лісостепу і лісах. Але потім його зовсім було винищено, і вже 300 років він не існує в Україні. Від тура залишилися тільки згадки в народних переказах. Вимер в Україні і дикий кінь, званий тарпаном. Нагадував він невеликого коня. Шерсть його була мишачого кольору, трохи світліша під черевом, уздовж хребта йшла темна смуга. Такі смуги були й на ногах. Останнього тарпана було вбито в Україні наприкінці минулого століття.

Великий Луг. Чому козаки оселилися саме тут? Нижче від острова Хортиця, між Дніпром і річкою Конкою, знаходився Великий Луг, тісно пов'язаний із Запорізькою Січчю, із славним козацтвом. Серед тих непрохідних колись боліт, густих чагарників містилася козацька твердиня. Чому козаки заклали Січ саме тут? Бо тут знаходили вони захист від ворогів. Великий Луг був символом безпеки й вільності. Недарма ж його називали «Великий Луг –батько». Тут серед тростяника, рогоди та іншої болотяної рослинності, в непролазній гущавині гніздилися чаплі, кулики, чайки, качки. А раніше водилися олені, дикі коні, зайці, лисиці, куниці. Сьогодні ж залишилася тільки слава Великого Луга. Люди знищили тварин, вода залила лугові простори.

Скільки гетьманів було в Україні? Україною понад двісті років правили 66 гетьманів: перший був Дмитро Вишневецький, оспіваний у думах як Байда, останній – Кирило Розумовський. Одні булавою освячували визвольні змагання народу, для інших блиск гетьманських клейнодів вгамовував спрагу честолюбства і власних корисних інтересів.

Найдавнішими українськими поетесами, імена яких відомі й про яких збереглися документальні свідчення, є інокія Анисія Парфенівна і Анна Любовичівна; жили вони, очевидно, в кінці XVI – на початку XVIII ст. і залишили акровірші, де вписано їхні імена.

Найдавнішими міжнародними юридичними актами Київської Русі були договори з греками, тобто Візантією, які належать до X ст.

Найвидатнішою жінкою Київської держави вважається Ольга, жінка Ігоря, яка взяла владу після його смерті. Виняткове явище в ту сувору епоху – жінка впродовж багатьох років (з 944 по 969) мала владу у великій державі, що є свідченням її великого таланту. Князувала вона від імені малолітнього сина Святослава, але твердо тримала владу у своїх руках. Вона об'їздила свої землі і встановлювала в них нові закони, засновувала нові оселі. Вважається, що вона була першою жінкою-русинкою, яка стала відомою в світі.

Найпершим видатним українським поетом, ім'я і твори якого ми знаємо, треба вважати Павла Русина з Кросна (близько 1470-1517). Він довго працював у Кракові, викладаючи у тамтешній академії, бував він в Угорщині, жив у Відні. В своїх творах з любов'ю описує

рідну землю, означення «русин» для нього – «слово солодке», і він гордий з того, що носить таке ім'я.

Найвідоміший музикант Київської Русі – співець XI ст. Боян, який жив при дворі Святослава Ярославовича і якого згадує автор «Слова о полку Ігоревім».

Найдавнішою скульптурою, знайденою в Україні, є кам'яна баба з кургану поблизу с. Нововасилівки Миколаївської області, яка належить до V-IV ст. до н.е.

Ансамбль унікальних фресок у Софійському соборі в Києві є найдавнішим зразком українського монументального живопису. Цим фрескам вже майже 1000 років. Загальна їхня площа становить 3000 кв. м.

Найбільше перекладений літературний твір – «Заповіт» Т.Г.Шевченка. Його перекладали на 147 мов народів світу.

Найдавніший міст знаходиться у м. Феодосії. Цей грецький міст, що функціонує ще й сьогодні, збудований генуезцями в XIII ст. Довжина його 10 м. Деяко молодшим від нього є «Турецький міст» над рікою Смотрич біля фортеці у Кам'янці-Подільському, його було побудовано у XVI ст.

Найзнаменітшими дітьми можна вважати трьох дочок Я. Мудрого, які стали королевами в різних країнах. Дочка Анна стала дружиною французького короля Генріха I, а після його смерті управляла Францією як регентша до повноліття свого сина, короля Філіпа. Про це свідчить багатомовний напис на її пам'ятнику неподалік від Парижа: «Анна руська–королева французька». Друга дочка Я.Мудрого була одружена з норвезьким королем Геральдом Сміливим, а третя – з угорським королем Андрієм.

Найнезвичайнішою дзвіницею на території України є, мабуть, дзвіниця Києво-Печерської лаври, яка відхилена від вертикалі, як знаменита Пізанська вежа. Ще за часів спорудження через нерівномірний осад ґрунту дзвіниця похилилася, і в 1740 році навіть було порушено справу проти архітектора І.Г.Шеделя: його звинуватили у неправильному плануванні. Дзвіницю добудували, пізніше (в 1951 році) визначили відхилення, а 1987 року зробили заміри вже за допомогою електроніки. При загальній висоті дзвіниці 96652 м відхилення становить 60,3 см. Отже, падіння київській дзвіниці не загрожує.

Перед смертю Г.Сковорода відвідав свого учня Ковалинського в селі Хотетово на Орловщині. В кінці серпня він вирушив звідти на батьківщину. Обіймаючи учня, Сковорода сказав: – Можливо, я тебе більше не побачу. Дорогою потратив Сковорода в дощі і мусив затриматися в Курську. Нарешті він дістався до Іванівки, до поміщика Ковалевського, де якийсь час жив і раніше. Як оповідає легенда, був чудовий день. За обідом Сковорода був дуже веселий, розповідав про свої блукання і пригоди. Після обіду пішов у сад, де і знайшов його господар: Сковорода із заступом у руках рив яму під крислатою липою. – Пора, друже, закінчити мандри, пора заспокоїтися, – сказав він. Проситиму в тебе останнє. Хай буде тут моя могила. Сковорода зайшов у свою кімнату і більше не виходив. А наступного дня його знайшли вже мертвим.

М.Костомаров мав феноменальну пам'ять. Він міг не тільки цитувати окремі місця з літописів, але й цілі акти й документа. З пам'яті виголошував великі шматки шевченко-вих поезій і вірші інших улюблених поетів, декламуючи часто Байрона, Шіллера, Гете та Максимовича. А найбільше подобалися йому українські думи: поет-учений пам'ятав не тільки тексти всіх дум, але й усі відомі їхні варіанти.

Найбільше мов серед українців знав Агатангел Кримський – український вчений, письменник, перекладач. Коли його запитували, скільки мов він знає, відповідав: «Мабуть, із шістдесят, а то й більше!» У дитячі роки він досконало вивчив німецьку, французьку та англійську мови. В юнацькі добре оволодів грецькою, турецькою, італійською, давньоєврейською, санскритом. Мови він вивчав до кінця життя, став ученим-орієнталістом світового рівня, спеціалістом з арабістики, тюркології та іраністики і лишив після себе понад тисячу наукових праць. Він перший доніс до українського читача безпосередньо з оригіналів східну поезію, зробив переклад цілої її антології IX-XV ст., додавши вступні наукові довідки.

Найдавнішою визначною пам'яткою педагогічної літератури в Україні вважається «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям», написана, ймовірно, 1117 року. Збереглася у Лаврентіївському списку «Повісті минулих літ». Це оригінальний твір, у якому Володимир Мономах висловлює свої думки загальнодержавного, політичного й морального характеру, вчить своїх дітей бути розумними правителями, захищати інтереси Русі, самим учитися і поширювати освіту. Свої настанови він ілюструє прикладами з власного життя.

Найдавнішим офіційним документом педагогічної думки в Україні є «Порядок шкільний» 1586 року. На ньому позначився вплив гуманістичних думок. Учитель повинен був являти зразок високоморальної поведінки, на почесних перших лавах у школі рекомендувалося садовити найкращих учнів, «навіть коли б вони були дуже вбогі». Обмежувалося застосування тілесних покарань.

Першим видатним лікарем стародавньої Русі вважається Агапіт, який, за свідченням «Києво-Печерського патерика», мав велику популярність серед усіх верств населення стародавнього Києва. Лікував він переважно травами, міг підібрати харчування для хворого. Агапіт лікував князя Володимира Мономаха. Дата народження Агапіта невідома, помер 1095 року.

Найдавніша з книг, що збереглася до нашого часу, надрукована на території України кириличним шрифтом. Це «Апостол», виданий 15 лютого 1574 року у Львові Іваном Федоровичем (Іваном Федоровим). Це єдина книга, випущена ним у Львові. Однак на могильній плиті Івана Федоровича було вирізано, між іншим, що він своєю працею «друкування занедбале відновив», можливо, мають тут на увазі кириличні друки, призначені для України, що їх випустив у Кракові Святополк Фіоль.

7 лютого 2003 року міне 520 років з того часу, як вийшла в світ перша друкована книга українського автора. Це було «Прогностичне судження на 1483 рік...» відомого українського вченого XV ст. Юрія Котермака (Дрогобича), видане в Римі у друкарні Еухаріуса Зільбера. Юрій Котермак – магістр, доктор філософії та медицини, ректор знаменитого Болонського університету, професор і декан медичного факультету Київського університету, королівський лікар, автор багатьох праць з астрономії. Серед учнів Котермака були відомий поет-гуманіст Конрад Цельтес, молодий М.Копернік. Таким був наш славетний дрогобичанин Юрій Котермак, син простого ремісника. Багато встиг, а ще більше не встиг зробити за 44 роки короткого й бурхливого життя в науці вітчизняний вчений-гуманіст, вчений-патріот.

... вирушаючи волами по сіль переважно до Азовського і Чорного морів, чумаки брали з собою півня, який був для них своєрідним годинником. Адже, не маючи ні годинників, ні карт, вони вмiли визначати час і свій маршрут. А орієнтиром маршруту слугувало сузір'я Чумацький шлях.

... новорічна ялинка з'явилась в Україні в XVII ст. за наказом Петра I, хоча на Західній Україні її влаштовували значно раніше. У наших прашурів цю роль виконував Дідух. До прийняття християнства Новий рік святкували напровесні.

... найдавніша писанка зберігається у Київському історичному музеї. На ній відтворено образ богині Берегині. Писанки виготовляли дівчата з нагоди Великодня і дарували їх хлопцям.

Скорботний календар української мови

- 1720 рік** – російський цар Петро Перший заборонив друкувати книги українською мовою.
- 1769 рік** – видано розпорядження російської церкви про вилучення у населення України українських букварів та українських текстів із церковних книг.
- 1775 рік** – зруйновна Запорізьку Січ і закрито українські школи при полкових козацьких канцеляріях.
- 1862 рік** – закрито українські недільні школи, які безкоштовно організовували українські діячі культури.
- 1863 рік** – указ російського Міністерства про заборону видання книжок українською мовою.
- 1876 рік** – указ російського царя Олександра Другого про заборону друкування нот українських пісень.
- 1884 рік** – закрито усі українські театри.
- 1908 рік** – вся культурна і освітня діяльність в Україні визнана царським урядом шкідливою для безпеки Російської імперії.
- 1914 рік** – російський цар Микола Другий ліквідує указом українську пресу: газети і журнали.
- 1938 рік** – сталінський уряд видає постанову про обов'язкове вивчення російської мови, чим підтинає коріння мови української.
- 1989 рік** – видано постанову, яка закріплювала в Україні російську мову як офіційну загальнодержавну, чим українську мову було відсунуто на другий план.

Тексти подаються або перевірені за такими джерелами:

1. Боровик М. Століття українського поселення (1891-1991).– Монреаль -Оттава-Канада, 1991.
2. Гаско М. У колі шевченкових та гоголевих друзів. – К. : Рад. письменник, 1980.
3. Енциклопедія української діаспори. – т. 4 – Київ-Нью-Йорк-Чикаго-Мельборн, 1995.
4. Зарубіжні українці /С.ЮЛазебник, Л. О. Лещенко та ін. – К.: Україна, 1991.
5. Ісаєвич Я. Юрій Дрогобич. – К.: Молодь, 1972.
6. Компан О. Під опікою Клію // Вітчизна. – № 6, 1981.
7. Україна в цікавих фактах: Книга рекордів України / Упор. Г. Маценко. –Львів, 1992.
8. Шевчук В. Із вершин та низин. Книжка цікавих фактів із історії української літератури. – К.: Дніпро, 1990.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання з громадянської освіти: Збірник матеріалів.3-4 класи / Упор.: О.Стребна. – Тернопіль. Мандрівець, 2008. – 144с.
2. Алан Кроуфорд, Венді Саул, Самюель Метьюз, Джейм Макінстер. Технології розвитку критичного мислення учнів. / К.: «Плеяда», 2006.– 217.
3. Артамонова Г.О.,Семикіна О.Д. Права дитини. Розробки уроків варіативного курсу. 4-й кл. / Г.О.Артамонова, О.Д.Семикіна. –Х.: Вид.груп «Основа, 2014. -176с. –(Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання»; Вип.5 (125)).
4. Арцишевський Р.А Особа и суспільство [підручник для школи] / Р.А.Арцишевський . – К.: ВТФ «Перун», 1997. – 352с.
5. Арцишевський Р.А. Світ і людина: / Р.А.Арцишевський. – К.: «АртЕк», 1996.-440с., іл. – Трансформація гуманітарної освіти в Україні.
6. Байбара Т.М., Бібік Н.М. Я і Україна: [підручник для 3 класу початк. шк.] – К.: Форум, 2005.-176с.
7. Байбара Т.М., Бібік Н.М. Я і Україна: [підручник для 4 класу чотирирічної школи] – К.: Форум, 2005. – 180с.
8. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: [навч.посіб.] / І.Д.Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.
9. Бібік Н.М. Ілляш М.М. / Н.М. Бібік Зростаємо громадянами. Розповідь про Конституцію [навч.посібник] / К.: Веселка, 2000. – 87с.
10. Бібік Н.М. Я у світі: [підручник для 3 класу чотирирічної школи] / Видавничий дім «Освіта»: 2012. – 180с.
11. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях. / Г.Булашев.- К.,1993.
12. Вердіна С. В., Панченко А. Г. Секрети педагогічної майстерності. Уроки для вчителя.– Х.: Вид. група «Основа», 2008.– 111 с.
13. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів.Частина 3 / упорядник О.П.Третяк. –Х.: Вид.груп «Основа, 2013. -93с. –(Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання»; Вип.11 (119)).
14. Володарська М. О. Усі уроки курсу «Я у світі». 3 клас. –/ М.О.Володарська Х. : Вид. група «Основа», 2014.– 174, [2] с. – (Серія «Усі уроки в початковій школі»).
15. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік) . – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
16. Володарська М. О. Я у світі. 3 клас (за підручником О. В. Тагліної, Г. Ж. Іванової). – Х. : Вид. група «Основа», 2014. – 80 с. – (Серія «Початкова школа. Мій конспект»).
17. Всі добрі люди – одна сім'я : збірка творів / Василь Сухомлинський; мал. О. Макієвої. – Х. : ВД «Школа», 2014. – 160 с.
18. Гавриш С.Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини: [книга для читання]/С.Б. Гавриш. – 3-є вид. – К. : Генеза, 2010. – 160 с.
19. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки: Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: [посібник для вчителів].– Луганськ, 2004.– 84 с.
20. Діптан Н. В. Я і Україна (Громадянська освіта. Природознавство). 3 клас: Плани-конспекти уроків / Н. В. Діптан, Л. П. Хітяєва. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2005. – 320с.
21. Електронний конструктор уроку. Я у світі. 3 клас (за підручником Н. М. Бібік). Версія 3.0 Методичний комп'ютерний посібник 35 конспектів усіх уроків до курсу «Я у світі. 3 клас» у форматі doc (Microsoft Word) 35 медіа-презентацій до усіх уроків у форматі ppt (Microsoft PowerPoint)

22. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій/ автор-укладач Н.П.Наволокова. – Х.:Вид.група «Основа», 2009.- 176с. – (Серія «Золота педагогічна скарбниця»)
23. Землянская Е.Н.Учебные проекты младших школьников (Текст)/Е.Н.Землянская// Начальная школа. – 2005. – №9. – С. 55 – 59.Король О.Проект як засіб підтримання інтересу до навчання// English.-2000. – №22.
24. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина: Психолого- педагогічний і народознавчий аспекти: [навчально-методичний посібник]. [Текст] / П.Ігнатенко. К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
25. Інноваційні технології в початковій школі. / Упорядник О.Кондратюк.- К.: Шк. світ,2008.-112с. – (Бібліотека шкільного світу)
26. Колеченко А. К. Энциклопедия педагогических технологий: пособие для преподавателей.– СПб.: КАРО, 2004.– 368 с.
27. Конвенція про права дитини. – К.:Укр.Правнича Фундація.Вид-во «Право»,1995. –32с.
28. Конституція України [Текст] / Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.- Харків: Одісей,2011.- 56с.
29. Конституція України і основи правознавства в школі:книга для вчителя / за ред.У.Б.Усенка. – К.:Український центр правничих студій, 1999. – 384с.
30. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (172). – С. 4-6.
31. Концепція національного виховання особистості в умовах розвитку української державності [Текст] // Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (172). – С. 4-6.
32. Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Левицький– Львів,1976. – 467с.
33. Лозко Г. Українське народознавство. /Г.Лозко.-Вид. 2-е доп. та перероб. – Харків: «Див». – 472 с., іл.
34. Лопатіна О.О., Скребцова М. – 50 уроків про чесноти для занять з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку / О.О. Лопатіна, М.В.Скребцова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 283с.
35. Людина і світ: [підручник] /Л.В.Губерський,В.Г.Кремінь, А.О.Приятельчук та ін.,2-ге вид., випр.. і доп. –К.: Т-во «Знання», КЦЦ,2001.-349с.
36. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ». [навчальний посібник] / Автор та укладач О.О.Ліннік. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 248 с.
37. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладівіз навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.:Освіта, 2012. – 392.
38. Національна доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квіт.2002. №347 [Текст] // Освіта України. – 2002.- № 33. – С.4 – 5.
39. Новые образовательные технологии и информационные технологии в системе образования.(Текст)/Под ред..Е.С.Полат.- М.:Академія,2001.-272с.
40. П'ятакова Г.П., Заячківська Н.М.Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі. [навчально-методичний посібник для студентів та магістрантів вищої школи]. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 55 с.
41. Політологія: [посібник для студентів вузів] /за ред.О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка – К.: Видавничий центр «Академія»,1998.-368с.
42. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: [наук.-метод. посібник.] – К.: Вид. А. С. К., 2004.– 192 с.
43. Практична педагогіка. 99 схем і таблиць. / Автори-укладачі Наволокова Н. П., Андреева В. М.– Х.: Вид. група «Основа», 2008.– 117 с.– (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).
44. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): [нариси] / Відп. ред. М.Д. Ярмаченко . – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.

45. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: [посібник для вчителів і студентів початкового навчання] / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
46. Садкіна В. І. 101 цікава педагогічна ідея. Як зробити урок.– Х.: Вид. група «Основа», 2008.– 88 с. (Серія «Золота педагогічна колекція»).
47. Сковорода Г.С. Благодарний Єродій / Г.С. Сковорода . – К.: Наукова думка, 1973. – (Повне зібрання творів: в 2 т /Г.С.Сковорода;Т. 2. – С. 99 – 118. , 99 – 118
48. Спіркін А. Філософія [підручник] /А. Спіркін. – М., 2002.
49. Тагліна А.В., Іванова Г.Ж. Я у світі. 3 клас [підручник] / М.: Видавництво «Ранок», 2014 - 111с.
50. Український педагогічний словник / [уклад.С.Гончаренко]. – К.:Педагогічна думка, 2001. – 516с.
51. Фідря О. Г. Виконавчо-діяльнісний етап. Педагогічна академія пані Софії. Урок 5. Частина 3.– Х.: Вид. група «Основа», 2007.
52. Фідря О. Г. Мотиваційно-організаційний етап уроку. Педагогічна академія пані Софії. Урок 5. Частина 1.– Х.: Вид. група «Основа», 2007.
53. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? [психологические игры и и упражнения]; перевод с немецкого / К.Фопель. – [2-е издание]. – М.: Генезис, 2010. – 544с.
54. ХиминецьВ.В., Кірик М.Ю. Інновації в початковій школі. / В.В. Химинець, М.Ю. Кірик–Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 312с.
55. Чекіна О.Ю. Інтегровані уроки у початковій школі.– / О.Ю. Чекіна. Х.: Вид. Група «Основа: Тріада», 2007. -192с.(Початкові інновації.Майстерня)
56. Чернецька Т.І.Сучасний урок : теорія і практика моделювання / Т.І.Чернецька. – К.: Праймдрук, 2011. – 352с.
57. Шарко В.Д. Формування загальнолюдських та національних цінностей в учнів і студентів під час вивчення природничо-математичних дисциплін [Текст]: / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції //за ред В.Шарко – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 178с.
58. Юліна Н.С.Філософія для дітей / Н.С.Юліна. – М.: «Канон+»РООИ «Реабілітація», 2005. – 464 с.
59. Якименко С.І. Свічадонько: Збірник вправ на народознавчій основі / С.І.Якименко – Миколаїв: Видавець Г. Гінку, 2004. – 124с.

Інформаційні ресурси:

1. Вознюк Л. Вірші– [Електронний ресурс] Режим доступу: [http : //lesia.vozniuk.com](http://lesia.vozniuk.com)
2. Грушевський М. Основи громадянства. Генетична соціологія [Електронний ресурс] / М. Грушевський.- Відень – Прага, 1921. 324с. Режим доступу: <http://www.vivl.org.ua/>
3. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://kts-osvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc
4. Людина і суспільство: Електронний підручник для 11 класів загальноосвітніх шкіл [Електронний ресурс] / М.І. Романенко, Ю.Ю. Бродецька, О.Є.Висоцька, В.В.Токовенко / Під заг. ред. доктора філософських наук, професора М.І. Романенка. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2005, 7.15 Мб.
5. Оленковська Л., Оленковський М. Історико-археологічні пам'ятки Херсонщини як об'єкти туризму та патріотичного виховання [Електронний ресурс] / Л. Оленковська, М. Оленковський// Красзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя. – К.:Реформа,1998. – С. 196-199. Режим доступу: <http://www.library.kherson.ua/old/tavrika/kozaky.htm>
6. Правова абетка. [Електронний ресурс] Режим доступу: [odb.km/ua>index.php /ourvid/173](http://odb.km.ua/index.php/ourvid/173)
7. Сайт Дитячого фонду ООН (UNICEF) [Електронний ресурс] Режим доступу: [http: // www.unicef.org](http://www.unicef.org)
8. Весела абетка // http://abetka.ukrlife.org/cikkavo_ua.htm

Науко-методичне видання

БОРИСЕНКО Наталія Михайлівна

ЛЮДИНА І СВІТ З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Навчально-методичний посібник

Технічний редактор – Дудченко С.Г.

Підписано до друку 30.04.2015. Формат 60x84/16.
Друк офсет. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 11,63. Наклад 300 прим. Зам. 234.

Видруковано у ТОВ «Айлант»
73000, Україна, м. Херсон, пров. Пугачова, 5/20
Свідоцтво про реєстрацію ХС №1 від 20.08.2000 р.
Тел.: 49-33-48.